

ANNALES SCIENTIA POLITICA

VOLUME 6, NUMBER 2, 2017

ANNALES SCIENTIA POLITICA

Vol. 6, No. 2, 2017

Annales Scientia Politica is a peer-reviewed scientific journal, issued semi-annually by the Institute of Political Sciences, Faculty of Arts, University of Prešov, focused on reflection of discourse in political sciences. *Annales Scientia Politica* is indexed in ERIH PLUS, OAJI (Open Academic Journal Index), CEJSH (The Central European Journal of Social Sciences and Humanities), ResearchBib - Academic Resource Index, Humanities - Sozial und Kulturgeschichte (H-Soz-u-Kult), CEEOL (Central and Eastern European Online Library).

Address of Publisher:

Inštitút politológie, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, Ul. 17 novembra 1,
080 78 Prešov, asp@unipo.sk, <http://www.unipo.sk/filozoficka-fakulta/ipol/asp>

Editor in Chief:

Prof. PaedDr. Jaroslav VENCÁLEK, CSc.,
Faculty of Arts, University of Prešov

Editorial Board:

Prof. Johann Pall ARNASON,
Fakulta humanitných štúdií Univerzity Karlovy, Praha (Czech Republic)
Prof. PhDr. Jan KELLER, CSc.,
Fakulta sociálnych štúdií, Ostravská univerzita, Ostrava (Czech Republic)
Prof. PhDr. Darina MALOVÁ, CSc.,
Filozofická fakulta, Univerzita Komenského, Bratislava (Slovak Republic)
Prof. Jurij Olexandrovyč OSTAPEČ, kandidát politických nauk
Fakulta spoločenských vied, Užhorodská národná univerzita (Ukraine)
Prof. nadzw. dr. hab. Agnieszka PAWŁOWSKA,
Katedra politologii Uniwersytetu Rzeszowskiego (Poland)
Prof. Kathleen SCHERF, PhD.,
Thomson Rivers University, Kamloops (Canada)
Prof. PaedDr. Jaroslav VENCÁLEK, CSc.,
Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove (Slovak Republic)
Doc. PhDr. Nikolaj DEMJANČUK, CSc.,
Filozofická fakulta, Západočeská univerzita, Plzeň (Czech Republic)
Doc. PhDr. Irina DUDINSKÁ, CSc.,
Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove (Slovak Republic)
Doc. PhDr. Vladislav DUDINSKÝ, PhD.,
Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove (Slovak Republic)
Doc. PhDr. Alexander DULEBA, CSc.,
Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove (Slovak Republic)
Doc. PhDr. Jaromír FEBER, CSc.,
VŠB, Technická univerzita Ostrava (Czech Republic)
Doc. PhDr. Gita GEREMEŠOVÁ, PhD.,
Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove (Slovak Republic)
Assoc. Prof. Jussi P. LAINE, DSocSci.,
Karelian Institute, University of Eastern Finland (Finland)
Doc. PhDr. Jelena PETRUCIOVÁ, CSc.,
Fakulta sociálnych štúdií, Ostravská univerzita (Czech Republic)

Editorial Committee:

PhDr. Vladimír DANČIŠIN, PhD.
Ing. Martin LAČNÝ, PhD.
Mgr. Ondrej MARCHEVSKÝ, PhD.
Ing. Martin LAČNÝ, PhD.

Web administrator:

LIST OF CONTENTS

Editorial	
JAROSLAV VENCÁLEK	5
<i>STUDIES:</i>	
Understanding borders under contemporary globalisation	
JUSSI P. LAINE	6
The Russian Orthodox Church as an instrument of Russian religious soft power abroad. A case study of Ukraine	
MARTIN SOLIK – VLADIMÍR BAAR	19
Electoral engineering in Slovak parliamentary elections	
MICHAL DRENGUBIAK	47
<i>ARTICLES:</i>	
The concept of political opportunities as an impetus for the development of cross-border cooperation	
ANNA POLAČKOVÁ – IRINA DUDINSKÁ – MICHAL CIRNER	63
The attitude and relationship of Australia and Canada towards Commonwealth realms	
HANA VOLTROVÁ	69
Electoral programs of political parties and movements in the context of the issue of tourism	
JURAJ TEJ – VIKTÓRIA ALI TAHA – MICHAELA SÍRKOVÁ	85
Development of global environmental policy – research and practice	
ROMAN NOVOTNÝ – VIERA IVANKOVÁ	97
Freedom of oeuvre in the views of Martin Heidegger	
IRINA OSTAPETS	108
<i>BOOK REVIEWS:</i>	
Contemporary comparative research on cross-border cooperation at the EU's external borders	
NATALIYA MARADYK	113
<i>REPORTS:</i>	
The world named <i>Border</i>	
ANNA POLAČKOVÁ – ONDREJ MARCHEVSKÝ	115
<i>LOST IN ARCHIVES:</i>	
Slovaks in Hungarian clutches	
LUDWIK STASIAK	119

OBSAH

Slovo šéfredaktora	
JAROSLAV VENCÁLEK	5

ŠTÚDIE:

Understanding borders under contemporary globalisation	
JUSSI P. LAINE	6

Ruská pravoslávna cirkev ako nástroj ruskej náboženskej mäkkej moci v zahraničí. Prípadová štúdia Ukrajiny	
MARTIN SOLIK – VLADIMÍR BAAR	19

Volebné inžinierstvo pri voľbách do NR SR	
MICHAL DRENGUBIAK	47

ČLÁNKY:

Koncept politických príležitostí ako impulz rozvoja cezhraničnej spolupráce	
ANNA POLAČKOVÁ – IRINA DUDINSKÁ – MICHAL CIRNER	63

Postoj a vzťah Austrálie a Kanady vŕči Commonwealth Realms	
HANA VOLTROVÁ	69

Volebné programy politických strán a hnutí v kontexte problematiky cestovného ruchu	
JURAJ TEJ – VIKTÓRIA ALI TAHA – MICHAELA SÍRKOVÁ	85

Vývoj globálnej environmentálnej politiky – výskum a prax	
ROMAN NOVOTNÝ – VIERA IVANKOVÁ	97

Свобода творчості у поглядах Мартіна Гайдеггера	
IRINA OSTAPETS	108

RECENZIE:

Súčasný komparatívny výskum cezhraničnej spolupráce na vonkajších hraniciach EÚ	
NATALIYA MARADYK	113

INFORMÁCIE A SPRÁVY:

Svet menom Hranica	
ANNA POLAČKOVÁ – ONDREJ MARCHEVSKÝ	115

STRATENÉ V ARCHÍVOCH:

Słowacy w szponach węgierskich	
LUDWIK STASIAK	119

SLOVO ŠÉFREDAKTORA

Vážení čtenáři, přátelé časopisu *Annales Scientia Politica*,

naše redakce je připravena vydat v roce 2018 další dvě čísla, již sedmého ročníku, elektronicky vycházejícího vědeckého časopisu.

Přestože mnoho lidí se kloní k názoru, že sedmička je šťastné číslo, značná část populace spíše připomene (bohužel i statistickými průzkumy ověřené tvrzení), že cca kolem sedmi let trvání určitého vztahu, dochází ke krizi a lidé touží po změně. Rok 2018 bude současně pro obyvatele Slovenské republiky a České republiky, rokem významných letopočtů končících osmičkou (ve 20. století to byly roky 1918, 1938, 1948 a 1968).

Přestože značná část intelektuálního potenciálu naší planety Země již delší dobu vnímá společenský vývoj jako nelineární proces, stále se setkáváme s široce uplatňovaným mechanickým vnímáním společenské reality na bázi zjednodušeně chápaných kauzálních vztahů. Je stále těžké přesvědčit rozhodující lídry, prakticky jakýchkoliv sektorů společenských aktivit, že v době umožňující poměrně snadné celosvětové propojování nejrůznějších aktivit, mohou se společenské procesy rozvíjet kvalitativně lépe především díky pochopení kontextuálních vztahů, realizujících se v cyklech, taktech, rytmech, vlnách, pulzech či oscilacích. Jednotlivé kontexty pak podléhají (doposud nikým nezpochybněné) časoprostorové diferenciaci společenských struktur a aktivit lidí tvořících příslušné struktury.

Vážení čtenáři, naše redakce Vám nabízí platformu k publikování Vámi zpracovaných vědeckých a odborných témat, přičemž se domnívám, že k těm tématům, která by rozhodně neměla být opomenuta, náleží 100. výročí vzniku Československa. Na společném zasedání vlád České republiky a Slovenské republiky, které se konalo 12. 5. 2015 v jihomoravských Valticích, podepsali premiéři obou států deklaraci o společných oslavách 100. výročí vzniku Československa. V materiálech slovenského ministerstva zahraničí se uvádí: „Oslavy a připomenutí si významných historických výročí v roce 2018 budou neopakovatelnou příležitostí ukázat, zejména mladé generaci, která se již socializovala v samostatných státech, význam a přínosy 74-leté existence ve společném česko-slovenském státě, jakož i spolupráce SR a ČR po rozdělení ČSFR.“ Jsou plánovány nejen společné projekty českých a slovenských muzeí, galerií a divadel, ale slovenská diplomacie ustavila národního koordinátora pro přípravu oslav 100. výročí vzniku ČSR a předpokládá, že na některé společné akce budou pozváni zástupci Francie, Spojených států amerických a Velké Británie, tedy zemí, které v roce 1918 podpořily vznik samostatného Československa.

Připojte se proto i Vy, zástupci humanitních, společenských a behaviorálních věd, kteří svými vědeckými přístupy chcete obohatit spektrum pohledů jak na naši společnou minulost, tak i na současné, rozhodně nadstandartní vztahy mezi Slovenskou republikou a Českou republikou.

JAROSLAV VENCÁLEK

UNDERSTANDING BORDERS UNDER CONTEMPORARY GLOBALISATION

JUSSI P. LAINE

Karelian Institute,
University of Eastern Finland
Finland
E-mail: jussi.laine@uef.fi

Abstract:

Recognising the close interrelationships between social change and paradigm shifts, this article contributes to an interpretation of conceptual change in the study of borders. While borders continue to have considerable relevance today, we need to revisit them in light of their constantly changing historical, political, and social contexts, grasping their shifting and undetermined nature in space and time. The article underlines the multilevel complexity of borders – from the geopolitical to the level of social practice and cultural production at and across the border at different levels and, thus, not only along the dividing lines of nation-state sovereignties. It seeks to make a constructive contribution to debate within border studies by encouraging a productive understanding of the processual, de-territorialised, and dispersed nature of borders and their ensuring regimes in the era of globalisation and transnational flows, as well as showcasing border research as an interdisciplinary field with its own academic standing. Adopting the borderscapes concept as a central organising element, this article advocates for a relational approach to borders which takes into account complementary perspectives that consider the interaction between political visions and everyday socio-cultural practices, as well as social representations and artistic imaginaries.

Keywords:

Borders, Borderscapes, Bordering, Globalisation, Social Change, Everyday.

Introduction

Against the backdrop of optimistic scenarios of globalisation and increased levels of international cooperation, the significance of borders has been fluctuating. The premature enthusiasm during the 1990s for a 'borderless world' was, it seems, short-lived, and has been superseded by greater realism and securitisation, underlining the increasing complexity and instability in the world system. We have not, however, progressed simply from *debordering* to *rebordering*; rather, there are various tendencies and countertendencies as well as a multiplicity of bordering processes and practices at play. The bordering processes occur largely simultaneously, as nation states increasingly integrated in and dependent on the global economy struggle to encourage cross-border flows of goods, people, and capital at the same time as the desire to securitise and control their borders remains.

While political borders have proven their endurance, their contemporary role has become increasingly contested, manifesting contradictions related to post-colonial conflict, nationalism, and

struggles to create or reinforce political communities and territorial identities (Laine and Casaglia, 2017). Political borders are themselves not only political, but, as Raffestin (1993) has claimed, political borders must also be understood as a bio-ethno-social constant of human society's life, because without membranes it is impossible to regulate the exchange between the ethnic and/or the state territory and the outer world, protecting a territory from the chaos and the waste of human and material resources. Within the political, there are also subtle social and cultural processes at work as a result of everyday forms of transnationalism, border-crossing, border-negotiating, and networking (Laine, 2016). To better understand these developments, this article suggests that borders should be understood as complex, multidimensional and -scalar, yet dynamic entities that have different symbolic and material forms, functions, and locations.

The obvious focus for research thus lies in seeking to understand this complex construction of borders – in grasping the shifting and undetermined nature of the border both in space and in time. Appropriately, research interests have gradually moved from their early focus on borders as territorial dividing lines and political institutions to borders that are regarded as socio-cultural and discursive practices, and bringing to bear a more processual understanding of borders. There is, therefore, an apparent need to study not only what borders are, but also how they are perceived, understood, experienced, and exploited as political and social resources.

Border research has also developed from a sub-discipline of political science and international relations into an interdisciplinary field of investigation in its own right combining expertise, knowledge, and approaches from political science, geography, geopolitics, anthropology, and sociology, but also from cultural, literary, and media studies. In reflecting contemporary border studies debate, this article argues for a more prominent use of comprehensive and productive concepts that would allow the complexity of the current border to be grasped in its multiplicity. It discusses the concepts of bordering and borderscapes as interpretational tools that broaden the perspective of the traditional notions of state demarcation. Combining these perspectives provides a powerful link between the various processes of social and political transformation, conceptual change, and local experience. If the complexities of the current era are to be understood, and its broad socio-political transformations interpreted, a nuanced and critical re-

reading of borders both as challenges and as resources in terms of the exercise of power, the management of conflict, identity construction, cross-border cooperation, networking, and the everyday forms of transnationalism and negotiation of borders will be required.

Complementary Forms of Borders

The increased velocity and volatility of globalisation have shaken the previously stable border concept, but the globalised world is far from a borderless world. We have witnessed an apparent and even growing disjuncture between the increasing complexity and differentiation of borders and the simplicity and lack of imagination with which they continue to be treated (Vaughan-Williams, 2012, p. 7). The politics of the line endures (Walker, 2010), but borders are now commonly understood as multifaceted social institutions rather than as solely formal political markers of sovereignty. The nature of borders is changing, as are their strategic, economic, and cultural implications. We are witnessing the emergence of complementary forms of border that depart from the norms of territorial linearity by becoming embedded into flows that can travel and be monitored continuously across space.

While globalisation has certainly caused the institutional crumbling of borders, compaction of cross-border social relations, increased interdependence and cross-border activities, and the intensification of flows, the scalar model of identity and society remains primarily anchored in national space at both the theoretical and popular levels (e.g. Edensor 2002, p. 1). Indeed, an over-emphasis on the novelty of contemporary forms of globalisation and an incapacity to recognise the distinctiveness of contemporary state borders deceptively discount the extent to which we continue to live in a "world of diverse states" (O'Dowd, 2010).

State borders are continuously reconstructed and effectively utilised as markers of social-political organisation. Although interdependence and processes of globalisation have complicated the picture, the continuous (re)construction of borders based on forms of social-political organisation and processes of nation-building remains a central problem in border studies. As Paasi (2012, p. 2307) maintains, understanding borders is still inherently an issue of understanding how states function

and how borders can be exploited to both mobilise and fix territory, security, identities, emotions and memories, and various forms of national socialisation. The state-centred perspective does not condone or reify the state as historically inevitable but rather as historically contingent (Kolossoff et al, 2012).

Nation states are inescapably defined by their respective borders. Geographical borders continue to function as physical manifestations of state power, but they also serve as symbolic and mental representations of statehood to citizen and non-citizen alike. While the nation state has undoubtedly endured the pressures of globalisation, the exclusively state-oriented approach, with its focus on interstate relations, serves only to confirm the already existing political borders. It is therefore necessary to broaden the scope to include more regionalised and localised narratives. As some borders are removed, it does not necessarily follow that the border no longer has an impact on the daily life practices of the people residing in close proximity to it (Newman, 2011). In seeking to determine the actions and behaviour of people at and within national borders, they are themselves no longer seen merely as territorial lines at a certain place in space but as symbols of processes of social binding and exclusion that are both constructed or produced in society.

It seems clear that the concept of the nation-state is not disappearing – yet it is hardly the *only* conception of space to be applied in explaining human interaction (Laine, 2017). A conscious effort has thus been made to ‘de-centre the border’ from its anchorage in the apparatus of the state and problematise it as a taken-for-granted entity (Parker and Vaughan-Williams 2012, p. 728 – 729). Globalisation does not erase borders, but it does erode some of their constitutive functions. We are witnessing substantial changes in the geographical imagination from rigid, fixed, and unchanging borders towards a more polyvalent perspective. Reconceptualising borders as a set of performances injects movement, dynamism, and fluidity into the study of what are otherwise often taken to be static entities (ibid.). Such fluidity of movement along global networks takes little account of fixed borders if and when the network requires greater (or lesser) intensity of movement in any particular direction. Accordingly, classical dichotomies

typical of the territorial world of nation states have been overcome by understandings of borders embedded in new spatialities.

Borders are in flux, but instead of shifting from one form to another they are becoming increasingly multiple. They must be understood as complex and multidimensional, yet dynamic, entities that have different symbolic and material forms, functions, and locations. Borders have migrated from being merely nation-state lines and have become considerably more diffused throughout society (e.g. Balibar, 2001; 2003); they look different depending on from where they are viewed (Sidaway, 2012); and are more porous for some than for others (Salter 2003). For these reasons, the scholars of so-called Critical Border Studies in particular have sought to problematise the traditional ‘line in the sand’ (Parker and Vaughan-Williams, 2012, p. 728) approach in their call for more ‘alternative border imaginaries’ (Andersen, Kramsch and Sandberg, 2015). Borders mean different things to different people. They are not substantive, but rather structural, entities and as such they can generate different effects in different circumstances; borders can enclose as well as relate, facilitate, and divide, and function equally well in encouraging and hindering movement (Piliavsky, 2013).

At the same time borders themselves are products of a social and political negotiation of space; they frame social and political action and are re- and deconstructed through institutional and discursive practices at different levels and by different actors. Borders are not only the business of state, and there are many other borders than simply those of states. Borders are not given, but are made, remade, and unmade. As such they are products, but also processes, ceaselessly practised, performed, produced, and reproduced through various bordering practices. This understanding allows us to transform the border from something that merely exists in an objective, unmediated way into a site of investigation, and move the analytical frame from the state to the border itself (Rumford, 2012).

Borders are not just a by-product, but as Mezzadra and Neilson (2013) assert, they possess a productive power of their own, thus playing a strategic role in the fabrication of the world. Accordingly, Rumford (2012) proposes that instead of ‘seeing like a state’, as earlier

suggested by Scott (1998), border scholars should dispense with an exclusive nation-state frame and move towards 'seeing like a border': i.e., disaggregate the state and the border in order to conceptualise the multiple actors and sites of what he calls 'borderwork'. With his broader call for multiperspectival border studies, Rumford (2012) provides a non-state-centric approach to borders and bordering which is sensitive to the multiplicity of borders as well as the range of actors who create them. The argument he advances underlines that borders cannot be properly understood from a single privileged vantage point and bordering processes can be interpreted differently from different perspectives.

Although the emphasis on the multiplicity of borders and bordering processes is certainly a major advance from the traditional line-in-the-sand agenda, it has another dimension. An increasingly expansive understanding of borders has actually obscured what a border actually is (Johnson et al 2011, p. 61). Salter (2012, p. 749) goes as far as to claim that the fluidity of the concept has resulted in borders losing some of their constitutive function to create distinctions between insides and outsides. If borders are indeed everywhere, as Balibar (2003) and his followers advocate, can everything be a border? In the recent attempts to re-conceptualise borders many have indeed dropped into a dizzying array of practices and venues located within and beyond, especially European, space (Andersen, Kramsch and Sandberg, 2015, p. 461). In performing borders, we continue to multiply them, and there therefore seems to be no limit to what actually constitutes a border: every space can be a space of the border, as Galli (2010) argues.

Borders as a Bridge to Understanding Change

While the often referred to Westphalian notion of borders has projected political borders as fixed, taken-for-granted lines, the concept of the border has evolved amidst the fundamental political struggles of the modern period. During this progression, the border concept has become a fundamental part of political discourse and challenged the existing notions of the legitimization of power by introducing revolutionary claims for reframing and recasting

social arenas and political landscapes (Ball, Farr and Hanson, 1989; Kalmo and Skinner, 2010). This politicisation should not, however, be understood simply in terms of the emerging hegemonic ethnic-national claim for self-government, but rather as part of political innovation and the reframing of social and political arenas – and the internal contradictions of the democratic principles of popular sovereignty and popular representation (Rosanvallon, 2007). Evidently, the politicising, reframing, and recasting potential of the border concept remains vivid – and as a concept it is thus still very much a valid tool in discursive struggles for steering historical movement.

Accordingly, it is argued in this article that conceptual change in the study of borders must be seen in the context of the fundamental social, economic, and geopolitical transformations that have taken place in the past decades. The way borders are viewed and interpreted has evolved in relation to predominant geopolitical visions – as well as the broader paradigmatic and discursive shifts in the social sciences. The traditional definitions and understandings of borders have been challenged primarily because the context in which they were created and existed has changed. This is also to say that if we are to appreciate how borders can be eroded, we must first understand how they came to be (see Scott, 2012; Laine, 2015). This must be done, as O'Dowd (2010) points out, because many contemporary border studies fail to acknowledge the historical context, and thus arrive at a disfigured perspective of the present. An over-emphasis on the novelty of contemporary forms of globalisation and a failure to recognise the 'past in the present' lead to a discounting of the extent to which we continue to live in a world of diverse states (ibid., p. 1032 – 1034).

Although borders have long been one of the most central topics in political geography, the understanding of the concept in itself has changed significantly (Laine, 2015). The geodeterministic understanding, epitomised famously by Ratzel and Maull, depicted borders determined by the physical and cultural environment as either 'good', i.e. corresponding with physical conditions, or as anti-structural 'bad' borders. Bloch, Febvre, Vidal de la Blache, and Reclus among others, in turn,

emphasised historical geography and anthropology by arguing that borders had been wilfully created by society. The more scientific take advanced, for instance, by Christaller, Lösch, and Hägerstrand saw borders as elements of the physics and geometry of social relations (Laine, 2015).

The neo-Kantian functionalists, such as Hartshorne, Kristof, and Jones, presented borders as functions of historical evolution and events that exhibited essential and necessary characteristics for the consolidation of the state, whereas the Marxian/Critical understanding has depicted borders as systemic elements of capitalist accumulation and concomitant forms of stateness and territorial control. More recently, scholars such as Paasi, Balibar, and van Houtum have maintained that borders are complex social constructions in terms of sociocultural contention and the exercise of sociopolitical and cultural power, as well as manifestations of irrational rationalities, fear, exclusion, or paranoia. The cultural turn in the social sciences has opened yet another set of new research perspectives in border studies that would not have been developed under earlier traditional geopolitical and functional approaches.

In addition to these temporal shifts, it is essential to understand that borders can also possess various functions at the same time and seem very different to different people and for different purposes. While the politics of borders remains, a more multifaceted understanding of the political, social, and symbolic significance of borders is needed to better interpret the broad socio-political transformations now taking place. The recognition that borders are an intrinsic element of human life and represent a fundamental social need in the constitution of difference has fuelled a move away from an exclusive concern with state borders in the international system to the study of borders at diverse socio-spatial and geographical scales, ranging from the local and the municipal to the global, regional, and supra-state level (Kolossoff and Scott, 2013, p. 2). The growing interdisciplinarity of border studies, then, has also moved the discussion away from a dominant concern with formal geographical, physical, and tangible borders to those which are cultural, social, economic, religious, and, in many cases, invisible, but with major impacts

on the way in which human society is bordered, ordered and compartmentalised – which in itself has made the traditional division between the domestic and the international – between what is ‘inside’ and ‘outside’ specific socio-spatial realms – increasingly blurred.

Another significant departure from the traditional conception of borders as physical outcomes of political, social, and/or economic processes is so-called bordering, i.e. the approach to making borders. It seeks to bring diverse spatialities and diverse types of borders within a single frame of analysis and underlines that the ability to make and unmake borders is no longer an exclusive prerogative of state actors (Rumford, 2006; 2012). Bordering can be defined as the everyday construction of borders through ideology, cultural mediation, discourse, political institutions, attitudes, and everyday forms of transnationalism (Scott, 2009). Bordering is a multilevel process that takes place, for example, at the level of high politics, manifested by physical borders and visa regimes, as well as in media debates about national identity and migration. Another important and closely related element in bordering is the embedding of everyday border-crossing experience and issues of family, gender, sexuality, and cultural and personal understandings of borders. The various forms of bordering produce social orders premised on drawing unambiguous borderlines of a binary nature between various social categories that situate actors in relation to each other.

Nevertheless, borders are also about power relations – and bordering can also occur at the state level. The geopolitically weaker and stronger states tend to see the border as separating them from different perspectives. Legal status, functions, regime, and the various processes of borders (delimitation, demarcation, management, control) are all products of the power relations in a society. In their various forms borders are effectively used to sort people according to the degree of their belonging to certain ethnic, cultural, political, and social groups or classes. The power to determine the criteria through which these borders are demarcated thus constitutes a major factor in the ordering of society. As it is still principally the power elites who get to decide when, and in whose interest it is, to construct and deconstruct borders, borders also inevitably continue

to be associated with discrimination, social injustice, and inequality. Borders are not the same for all, but are unevenly transparent, depending on one's origin, citizenship, material condition, and socio-professional status: 'the law of birth' largely determines people's mobility across the world.

As already argued, the bias of contemporary border studies towards nation-states is largely a legacy of the impact that state-building and consolidation have exercised on our understandings of history. While the situation before the famous 'Westphalian revolution' has been downplayed as a subject of study, it is important to remember that border studies has its origins in historicist and cultural determinist traditions. Although it cannot be denied that modern 'nation states' continue to serve as the highest form of effective social organisation and the source of political, cultural, and social identity, in the past borders and identities were rarely defined in terms of allegiances to territories, but rather to rulers and religions. The emergence of nation-states and their borders was understood as an expression of historical necessity, if not 'God's will' (Scott, 2015, p. 29).

The Westphalian order can be seen as an attempt by European powers to impose strict borders on the world, delimiting and compartmentalising the space of states' sovereignty. This partition of the world suggests controversial implications – as famously captured by such notions as the territorial trap (Agnew, 1994) and, more recently, the territorial allure (Murphy, 2013). The reality, however, seems less clear-cut, as neither nature nor society knows many rigid lines. Rather, different areas are usually separated from and/or connected to others by transitional spaces where a set of attributes and features is gradually replaced by another (cf. Kolossov and Scott, 2013). Political boundaries only rarely match ethnic, linguistic, and cultural boundaries. Presenting the multiplicity of and divergence between borders of territory, citizenship, nation, and identity as a single box coloured in one particular colour in cartographic projections only reaffirms the illusion that social processes should unfold neatly within its borders.

Because many people do not recognise or associate themselves with these ossified and fixed lines, van Houtum (2005) argues, the

world political map showing the lines separating container boxes is only a representation of political elites. Instead of merely reflecting reality, these maps have been more successful in influencing the realities of people and enforced a statist understanding of world geography. The crisis of state sovereignty has also provoked the protracted existence of uncontrolled territories around the world, as a result of which unrecognised states have become relevant actors in international relations – one of the most obvious evidences of the processes of de-territorialisation and re-bordering (Kolossov and Scott, 2013, p. 6).

Borders also have a profound psychological significance for territorial identities and world geopolitical visions. At least part of the continuing allure of borders can be explained by the psychological comfort and sense of control over a space that confinement, enclosedness, and demarcation bring about. This is a prime example of human territoriality and an attempt to enforce control over a specific geographical area (Sack, 1983). The role, perception, and use of space are therefore constantly changing with social practice (Harvey, 1989). What is crucial here is that this practice also includes political discourse, which often tends to strengthen or modify certain social representations, shaping in so doing human territoriality. Every social and regional group has its own image of territory and its boundaries. Sometimes they match, but they are often in sharp contradiction. The world geopolitical vision is a normative mental political map of the world or of a region in combination with representations of political actors, elements of political space, national security, and the advantages and shortcomings of different foreign policies (Dijkink, 1996; 1998). It includes the representations of the territory and boundaries of a state and/or an ethnic group, and is built on the perceptions of cultural distinction between the populations on different sides of a state boundary (Paasi, 1996).

Despite the increased circulation of both goods and people enabled by the increasingly open circumstances of the global era, borders continue to be about control, management, and security. The once common discussions of global de-bordering, supported by optimistic notions of globalisation and the new post-Cold War world order, have succumbed to the reali-

ty of the increasing complexity and instability of the world system. Growing global inequalities, renationalisation, state-led development patterns, securitisation and increasingly restrictive visa regimes and border controls, pragmatic and protectionist behaviour and policies, assertive power politics, territorial disputes and their associated crises, the surge of refugees and displaced people, and the rise of national populism are but a few examples that demonstrate that we continue to live in the world of borders and that the state's allure has not faded, in spite of the fact that many contemporary processes are clearly beyond its scope (Laine, 2016). However, instead of focusing only on either de- or rebordering, these two discourses might be better understood as parallel processes that occur simultaneously. The crossing and control of borders compete constantly with each other for hegemony: open and more flexible borders are vital for economic reasons, while tighter and more closed borders are seen as important security measures (Kolossov and Scott, 2013, p. 9).

While in the recent past this delicate balance has been swaying towards increased securitisation, this cannot be taken simply as an attempt to close state space and territories, but rather to filter and sort transnational flows. This also moves the focus away from state security to a more personal and physical-factual safety against threats or other undesirable influences – whether factual or perceptual – from ‘across the border’. The more ontological notion of security is applied here, because it allows us to better understand the concept of security from the perspective of an individual at risk in the turbulent and unpredictable environment of the contemporary era, i.e. as an individual's important social and psychological need. The associated paradigmatic shift of bordering logics, from securing territories to securing flows, effectively illuminates how forces of globalisation complicate traditional static notions of borders, sovereignty, and security.

An essential link between globalisation and the nation state is the concept of sovereignty. According to the traditional understanding, borders exert power as markers of sovereignty and thus as institutions that make it possible for states to use and to manage their human, economic, natural, and other resources and to claim exclusive rights to territorial authority

(Murphy, 2010). Border studies has long remained focused on territorial fixation, the notion that territories and spaces are physical outcomes of a political process, supported by the supposed co-evolution of borders and states. According to this view, borders appear as geometric lines running along the frontier territories at the edges of nation states, which in themselves are seen to form clear-cut and mutually exclusive political-territorial blocs with which we can compartmentalise the earth's surface into more manageable shapes and territories. Such a perspective considers space in absolute terms as a rigid object that can be broken into neatly quantifiable pieces and rationally explained. However, it is now broadly understood that the situation is more multifaceted and complex.

The Cartesian view has been increasingly challenged by a number of academics (e.g. Popescu, 2014, Amilhat Szary, 2014; Amilhat Szary and Giraut, 2015;), who postulate a world which functions according to networks, flows, hubs, and connecting nodes that are qualitatively different from the notion of space defined by territorial proximity and distance decay. We have therefore witnessed a changing geographical imagination that incorporates a more polyvalent perspective, acknowledging the relational nature of space. While we cannot shut our eyes to the persistence of political borders, this approach is very much needed, as it accentuates that far from merely existing as political state-led creations, borders are complex and dynamic multiscalar entities that have different symbolic and material forms maintained by a multiplicity of bordering processes and practices. Borders are territorial in nature, but increasingly multiperspectival (Rumford, 2012) complex assemblages (Sohn, 2015) that are diffused throughout society and that are inherently part of the political, discursive, symbolic, and material orders that reflect the transformation of space into territory by various social groups and actors (Laine, 2017) – as has recently been most convincingly captured in the concepts of *borderities* (Amilhat Szary and Giraut, 2015) and *border-scapes* (Brambilla et al, 2015).

A Way Forward?

If the complex construction of borders is to be better understood, it is essential to adopt an approach that expresses their multilevel complexity – from the geopolitical to the level of social practices at and across them. Borders are not exclusively political, but also inherently social and cultural creations (Kramsch and Brambila, 2007; Scott and van Houtum, 2009). The bordering (border-making) perspective is particularly useful here, for it not only transcends disciplinary boundaries, but accentuates that borders are not only semi-permanent, formal institutions, but that they are also processes that cannot be finalised. Accordingly, bordering can be defined as the everyday construction of borders through ideology, cultural mediation, discourse, political institutions, attitudes, and everyday forms of transnationalism (van Houtum, 2002; van Houtum and van Naerssen, 2002). In this context borders can be read in terms of a politics of identity (feelings of belonging, us versus them, who is 'in', who is 'out'), in terms of a regionalisation of difference (defining who is a neighbour, a partner, a friend, or rival), or in terms of a politics of 'interests', in which issues of economic self-interest, political stability, and security play a prominent role (Scott, 2009, p. 235).

Bordering is, by its nature, a multilevel process that takes place, for example, at the level of high politics, manifested by physical borders and visa regimes, as well as in media debates about national identity, legal and illegal immigration, and language rights (van Houtum and van Naerssen, 2002; Newman 2006; Linde-Laursen, 2010; Scott, 2012). Its perspective is based on a notion of conceptual change involving shifts from largely functional to more cognitive and symbolic perspectives concerning borders, and highlights interconnections between territorial and relational perspectives in border research. The bordering approach can be used in several different ways that help us to better understand the making and un-making of a border in all its multiplicity. The geopolitical discourses that create or confirm categories of cultural difference are not privileged over popular forms of identity politics or media representations of 'otherness' (Scott, 2012, p. 88), but the more everyday geograph-

ical imaginations and popular geopolitics play a key role in the way borders appear to many.

In a discursive sense (political and social framings) the bordering approach can help uncover the ways in which commonality/difference between groups is framed and referenced in cultural, ethnic, geographical, and historical terms, and the ways in which strategies, threats/common concerns, and cooperation are framed through the use of border concepts. More practically, bordering manifests itself in both material and substantive areas through pragmatic avenues of cross-border interaction and conflict amelioration, economic agendas of cooperation, and political agendas. Perceptual bordering refers to group/individual/place-based interpretations of borders and various groups or locally specific conceptions of borders in terms of identity, community, belonging, everyday needs and strategies, as well as everyday experiences. Representational examples of bordering (cultural, media-generated images) can be found in literary and artistic works that may reference borders in terms of resistance and challenges to their exclusionary nature, the transformation of their symbolisms, and/or expressions of identity and alienation related to them. (cf. Scott, 2012, 88.)

Another evocative notion that helps us to better capture the multiplicity of the border concept and the changing scenarios of globalised contemporaneity is that of 'borderscapes'.¹ Rather than as a concrete empirical category, the concept of borderscapes is better used as a way of approaching bordering processes in specific geographical and social contexts, both in borderlands but also wherever a specific border has impacts, is represented, negotiated or displaced. Borderscapes are local configurations of bordering processes connecting different communities, case-specific reflections of how notions of border and perceptions of identity are conditioned by the interplay of historical, socio-cultural, geographical, and political narratives, as well as by the experience of living at and with borders. Borderscapes also reflect the local politics of borders understood as a framing of social arenas and political landscapes and strategies of accommodation, adap-

¹ The notion of borderscapes is inspired by the work of Appadurai (1990) as well as Rajaram and Grundy-Warr (2007).

tation, and contestation – challenging their top-down geopolitical control.

The borderscapes concept provides an analytical angle to develop a wider understanding of the contemporary spatiality of politics and a political insight into critical border studies based on a multi-sited approach at different levels (Brambilla, 2015, Brambilla et al, 2015). To investigate the borderscape is to return to the question of who decides where the border is going to be and what it will mean (Schimanski, 2015). It involves a highly inclusive understanding of borders in space, while drawing attention to the multiplicity of social spaces where borders are negotiated by different actors: various individuals, groups, and institutions at the state and local levels. As discussed, borders as multidimensional entities are constituted in different symbolic and material forms and functions as well as in socio-political and cultural practices. The borderscape lens makes it possible to grasp their dynamic character in space and time (Brambilla, 2015); rather than disappearing, borders are instead moving (Balibar, 2003). Thus, one of the main advantages of the borderscapes concept is that it underlines the necessity of investigating borders not only as taken-for-granted entities exclusively connected to the territorial limits of nation states, but rather as mobile, relational, and contested sites, as is needed when exploring alternative border imaginaries ‘beyond the line’ (Brambilla, 2015, p. 17).

As Schimanski (2015) explains, the borderscape concept provides a useful way of thinking about the border and the bordering process not only on, but also beyond, the line of the border, beyond the border as a place, beyond the landscape through which the border runs, and beyond borderlands with their territorial contiguities to the border. It is thus a flexible concept interweaving on the one hand flows and connections, but, on the other, it is an inclusive concept not necessarily limited by any clear spatial border. Rajaram and Grundy-Warr (2007, p. x, xxviii) use the concept to uncover ‘the complexity and vitality of, and at, the border’. Because the borderscape is not contained in a specific space, they argue, and because it is more wide-ranging in its material practices of demarcation than any specific borderline of territorial sovereignty, the concept

provides an inherent resistance to state demarcation.

The borderscapes concept unravels the relationships between borders and the systems that maintain them. It brings under investigation the forms of power, territory, political systems, citizenship, identity, otherness, and ‘normative dimension’ of borders by interrogating the interaction of in/visibility, space, and power that each border regime entails in reflecting the peculiar de-territorialised politics of b/ordering (Brambilla et al, 2015). It also entails different sociocultural, political, economic, and legal and historical locations where a space of negotiating actors, discourses, and practices is articulated by shedding light on borders as multidimensional entities, while having different symbolic and material forms and functions (ibid.). It is built on a relational approach to borders that takes into account complementary perspectives, considering the interaction between political visions and everyday sociocultural practices as well as social representations and artistic imaginaries. Indeed, borderscapes enable the adoption of complementary viewpoints on contemporary borders, considering the dialogic nature of bordering processes and imaginaries and the tension between institutional and formal modes of political agency and social non-formal modes of agency that inhabit the borderscape (Dittmer and Gray, 2010).

But the significance of borderscapes goes beyond mere aesthetic images, and the polysemicity of the concept has important (geo)political implications that also help to clarify the relationship of borderscapes to the social imaginary. Borderscapes – as sites of multiple tensions between hegemonic and counter-hegemonic imaginaries – highlight the conceptual potential of the term for contributing to the liberation of the (geo)political imagination from the burden of the ‘territorialist imperative’ (Agnew, 1994; Brenner, 1999). Through the borderscape lens it seems to be possible to foster a careful exploration of the epistemic and political implications of the interactions between different border imaginaries, thereby shedding light on the material basis for imaginary transformations and on the politics of the imagination as a concrete social practice (Appadurai, 1996, p. 31).

In departing from the traditional understanding of political nation-state borders projected as lines on the bi-dimensional surface of the map according to the modern territorialist geopolitical imaginary, borderscapes in their various forms are instead multidimensional and mobile constructions. They tell us about geographies of actions and stories of the border place, as well as about the itineraries of the mobile subjects that cross it, at the intersection of experience and representation (Brambilla et al, 2015). The borderscapes lens allows us to bridge the metaphorical-material border gap, enabling a reconsideration of what a border actually is and a recognition that there are many different and productive vantage points from which to study it. It allows us to appreciate borders as decidedly contentious zones, places that are different from other spatial demarcations, and encourages us to think of them not only in terms of their territorial specificity, but as incomplete, dialectical processes that generate multiple borderlands spaces, and sometimes at a distance from the political border itself. Appropriately, borders are persistently made and remade, reordered and debordered, in concert with larger circulations of migration, the projects of states, the implementation of trade accords, and the political responses of those living through and in these processes.

Conclusions

If we are to understand the complex construction of borders and their mediated effects, we must revisit them in light of their constantly changing historical, political, and social contexts, grasping their shifting and undetermined nature both in space and time (see Brambilla et al, 2015). Acknowledging the close interrelationships between social change and paradigm shifts, this article has endeavoured to shed light on to an interpretation of conceptual change in the study of borders. Broadening the understanding of borders by providing diverse ways of conceptualising borders, it is suggested, allows us to better cope with the danger of a growing disjuncture between the increasing complexity and differentiation of borders in global politics on the one hand and the apparent simplicity and lack of imagination with which borders and bordering practices conti-

nue to be treated on the other, as called for by Vaughan-Williams (2012, p. 7). In order to better interpret the broad socio-political transformations and the contemporary geopolitical reality, it is posited that a more nuanced yet critical understanding of borders as resources and as potential elements of political innovation is needed. Accordingly, this article maintains that it is necessary to rethink borders and in this process deconstruct the conventional epistemological suture between political practices of inclusion/exclusion and the images that are created to support and communicate them at the cultural level by Western territorialist modernity.

Bordering and borderscapes are posited as concepts and tools that challenge nation-state exclusivity and shift the focus to the border multiple. Merging these two perspectives affords a potent link between the various processes of social and political transformation, conceptual change, and local experience. Taken together, they form not only a theoretical, but also an empirical, tool for a border analysis with which to understand the deeper significance of borders in different political and cultural contexts. These inclusive concepts pay attention to the multiplicity of social spaces where borders are negotiated by different actors, and are built on a relational approach to borders that effectively takes into account the different complementary perspectives that consider the interaction between political visions and everyday sociocultural practices, social representations, and imaginaries

As it is now widely understood that borders are far more complex and manifold than was previously thought, so too must our approach be. We need to apply tools that are sufficiently flexible to allow us to capture the various nuances of current borders and the processes that maintain and transcend them and, as called for by Parker and Vaughan-Williams (2012, p. 729), to interrogate not just what and where borders are, but also how they function in different settings, with what consequences, and for whose benefit. While it now seems more impossible than ever to arrive at a single comprehensive metatheory concerning borders, there are, however, ways to go forward which may help us better understand borders and borderings universally. Bordering and borderscapes are very helpful in this regard in that

they draw our attention to the production and reproduction of borders, and allow us to investigate them as processes and not as givens.

References:

- AGNEW, J.: The Territorial Trap: The Geographical Assumptions of International Relations Theory. *Review of International Political Economy*, Vol. 1, No. 1 (1994), pp. 53 – 80.
- AMILHAT SZARY, A-L. – GIRAUT, F.: *Borderities and the Politics of Contemporary Mobile Borders*. Basingstoke, Palgrave Macmillan 2015.
- AMILHAT SZARY, A-L.: *Boundaries and Borders*. In: AGNEW, J. – MAMADOUH, V. – SECOR, A. – SHARP, J. (eds): *A Companion to Political Geography*. New York, Wiley-Blackwell 2014, pp. 13 – 25.
- ANDERSEN, D. J. – KRAMSCH, O. T. – SANDBERG, M.: Inverting the Telescope on Borders that Matter: Conversations in Café Europa. *Journal of Contemporary European Studies*, Vol. 23, No. 4 (2015), pp. 459 – 476.
- APPADURAI, A.: Disjuncture and Difference in the Global Cultural Economy. *Theory, Culture & Society*, Vol. 7, No. 2 – 3 (1990), pp. 295 – 310.
- APPADURAI, A.: *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis, University of Minnesota press 1996.
- BALIBAR, E.: *Politics and the Other Scene*. New York, Verso 2002.
- BALIBAR, E.: *We, the people of Europe. Reflections on Transnational Citizenship*. Princeton, Princeton University Press 2003.
- BALL, T. – FARR, J. – HANSON, R. L.: *Political Innovation and Conceptual Change*. Cambridge, Cambridge University Press 1989.
- BRAMBILLA, C. – LAINE, J. – SCOTT, J. W. – BOCCHI, G.: Introduction: Thinking, Mapping, Acting and Living Borders under Contemporary Globalisation. In: BRAMBILLA, C. – LAINE, J. – SCOTT, J. W. – BOCCHI, G. (eds.): *Borderscapes: Imaginations and Practices of Border Making*. Ashgate, London 2015, pp. 1 – 9.
- BRAMBILLA, C.: Exploring the Critical Potential of the Borderscapes Concept. *Geopolitics*, Vol. 20, No. 1 (2015), pp. 14 – 34.
- BRENNER, N.: *Globalisation as Reterritorialisation: The Re-scaling of Urban Governance in the European Union*. *Urban Studies*, Vol. 36, No. 3 (1999), pp. 431 – 451.
- DIJKINK, G.-J.: Geopolitical Codes and Popular Representations. *Geojournal*, Vol. 46, No. 4 (1998), pp. 293 – 299.
- DIJKINK, G.-J.: *National Identity & Geopolitical Visions: Maps of Bride & Pain*. London, Routledge 1996.
- DITTMER, J. – GRAY, N.: Popular Geopolitics 2.0: Towards New Methodologies of the Everyday. *Geography Compass*, Vol. 4, No. 11 (2010), pp. 1664 – 1677.
- EDENSOR, T.: *National Identity, Popular Culture and Everyday Life*. Oxford, Berg 2002.
- GALLI, C.: *Political Spaces and Global War*. In: SITZE, A. (ed.), trans. by FAY, E. Minneapolis, University of Minnesota Press 2010.
- HARVEY, D.: *The Condition of Postmodernity. An Enquiry into the Origins of Cultural Change*. London: Basil Blackwell 1989.
- HOUTUM, H. van – NAERSEN, T. van: Bordering, Ordering, and Othering. *Journal of Economic and Social Geography*, Vol. 93, No. 2 (2002), pp. 125 – 136.
- HOUTUM, H. van: Borders of Comfort: Spatial Economic Bordering Processes in the European Union. In: ANDERSON, J. – O'DOWD, L. – WILSON, T. (eds): *New Borders for a Changing Europe: Cross-Border Co-operation and Governance*. London, Frank Cass 2002, pp. 37 – 58.
- HOUTUM, H. van.: *The Geopolitics of Borders and Boundaries*. *Geopolitics*, Vol. 10, No. 4 (2005), pp. 672 – 679.
- JOHNSON, C., – JONES, R. – PAASI, A. – AMOORE, L. – MOUNTZ, A. – SALTER, M. – RUMFORD, C.: Interventions on Rethinking 'The Border' in Border Studies. *Political Geography*, Vol. 30, No. 2 (2011), pp. 61 – 69.
- KALMO, H. – SKINNER, Q.: *Sovereignty in Fragments: The Past, Present and Future of a Contested Concept*. Cambridge, Cambridge University Press 2010.
- KOLOSOV, V. – SCOTT, J. W.: Selected Conceptual Issues in Border Studies. *BelGeo*, Vol. 4 (2013), pp. 9 – 21.
- KOLOSOV, V. (ed.): *EUBORDERSCAPES State of the Debate Report I, 2012*. Accessible on the internet: <www.euborderscapes.eu/index.php?id=project_reports>[28/9/2017].

- KRAMSCH, O. – BRAMBILLA, C.: Transboundary Europe through a West African Looking Glass: Cross-Border Integration, 'Colonial Difference' and the Chance for 'Border Thinking'. *Comparativ*, Vol. 17, No. 4 (2007), pp. 95 – 115.
- LAINE, J. – CASAGLIA, A.: Challenging Borders: A Critical Perspective on the Relationship between State, Territory, Citizenship and Identity. *Europa Regional*, Vol. 24 No. 1 (2017), pp. 3 – 8.
- LAINE, J.: A Historical View on the Study of Borders. In: SEVASTIANOV, S. V. – LAINE, J. – KIREEV, A. (eds): *Introduction to Border Studies*. Vladivostok, Dalnauka 2015, 14 – 32.
- LAINE, J.: European Civic Neighbourhood: towards a Bottom-Up Agenda across Borders. *Tijdschrift voor economische en sociale geografie*, Vol. 108, No. 2 (2017 [Online first 2016]).
- LAINE, J.: The Multiscalar Production of Borders. *Geopolitics*, Vol. 21, No. 3 (2016), pp. 465 – 482.
- LINDE-LAURSEN, A.: *Bordering. Identity Processes between the National and Personal*. Farnham: Ashgate 2010.
- MEZZADRA, S. – NEILSON, B.: *Border as Method, or the Multiplication of Labor*. Durham NC and London: Duke University Press 2013.
- MURPHY, A. B.: Intersecting Geographies of Institutions and Sovereignty. In: DENE-MARK, R. A. (ed.): *The International Studies Encyclopedia* Vol. 7. Chichester, Wiley-Blackwell 2010, pp. 4628 – 4645.
- MURPHY, A. B.: Territory's Continuing Allure. *Annals of the Association of American Geographers*, Vol. 103, No. 5 (2013), pp. 1212 – 1226.
- NEWMAN, D.: Borders and Bordering: towards an Interdisciplinary Dialogue. *European Journal of Social Theory*, Vol. 9, No. 2 (2006), pp. 171 – 186.
- NEWMAN, D.: Contemporary Research Agendas in Border Studies: An Overview. In: WASTL-WATER, D. (ed.): *Ashgate Research Companion to Border Studies*. Aldershot, Ashgate 2011, pp. 33 – 47.
- O'DOWD, L.: From a 'Borderless World' to a 'World of Borders': 'Bringing History Back In'. *Environment and Planning D: Society and Space*, Vol. 28, No. 6 (2010), pp. 1031 – 1050.
- PAASI, A.: Commentary. Border Studies Reanimated. Going Beyond the Territorial/Relational Divide. *Environment and Planning A*, Vol. 44, No. 10 (2012), pp. 2305 – 2309.
- PAASI, A.: *Territories, Boundaries and Consciousness: The Changing Geographies of the Finnish-Russian Border*. New York, John Wiley 1996.
- PARKER, N. – VAUGHAN-WILLIAMS, N.: 'Lines in the Sand? Towards an Agenda for Critical Border Studies. *Geopolitics*, Vol. 14, No. 1 (2009), pp. 582 – 587.
- PILIAVSKY, A.: Borders without Borderlands. On the Social Reproduction of State Demarcation in Rajasthan. In: GELLNER, D. E. (ed.), *Borderland Lives in Northern South Asia*. Durham, NC and London: Duke 2013, pp. 24 – 46.
- POPESCU, G.: Transforming Border Geographies in a Mobile Age. *Perspectives* 11 (2014), pp. 18 – 19.
- RAFFESTIN, C.: Autour de la fonction sociale de la frontière. *Espaces et sociétés*, No. 70 – 71 (1993), pp. 157 – 164.
- RAJARAM, P. K. – GRUNDY-WARR, C.: Introduction. In: RAJARAM, P. K. – GRUNDY-WARR, C. (eds.): *Borderscapes: Hidden Geography and Politics at Territory's Edge*. Minneapolis: Minnesota University Press 2007, p. ix.
- ROSANVALLON, P.: *Democracy Past and Future*. New York, Columbia University Press 2007.
- RUMFORD, C.: Introduction. Theorizing Borders. *European Journal of Social Theory*, Vol. 9, No. 2 (2006), pp. 155 – 169.
- RUMFORD, C.: Toward a Multiperspectival Study of Borders. *Geopolitics*, Vol. 17, No. 4 (2012), pp. 887 – 902.
- SACK, R. D.: Human Territoriality: a Theory. *Annals of American Geographers*, Vol. 73, No. 1 (1983), pp. 55 – 74.
- SALTER, M.: Theory of the /: the Suture and Critical Border Studies. *Geopolitics*, Vol. 17, No. 4 (2012), pp. 734 – 755.
- SCHIMANSKI, J.: Border Aesthetics and Cultural Distancing in the Norwegian-Russian Borderscape. *Geopolitics*, Vol. 20, No. 1 (2015), pp. 35 – 55.
- SCOTT, J. C.: *Seeing Like a State: How Certain Schemes to Improve the Human Condition*

- Have Failed. New Haven: Yale University Press 1998.
- SCOTT, J. W. – HOUTUM H. van: Reflections on EU Territoriality and the 'Bordering' of Europe. *Political Geography*, Vol. 28, No. 5 (2009), pp. 271 – 273.
- SCOTT, J. W.: Bordering and Ordering the European Neighbourhood: a Critical Perspective on EU Territoriality and Geopolitics. *Trames, A Journal of the Humanities and Social Sciences*, Vol. 13, No. 3 (2009), pp. 232 – 247.
- SCOTT, J. W.: Bordering, Border Politics and Cross-Border Cooperation in Europe. In: CELATA, F. – COLETTI, R. (ed.): *Neighbourhood Policy and the Construction of the European External Borders*. SPRINGER, GeoJournal Librar 2015, pp. 27 – 44.
- SCOTT, J. W.: European Politics of Borders, Border Symbolism and Cross-Border Cooperation. In: WILSON, T. M – DONNAN, H. (eds): *A Companion to Border Studies*. Oxford: Wiley-Blackwell 2012, pp. 83 – 99.
- SOHN, C.: Navigating Borders' Multiplicity: the Critical Potential of Assemblage. *Area*, Vol. 48, No. 2 (2015), pp. 183 – 189.
- VAUGHAN-WILLIAMS, N.: *Border Politics. The Limits of Sovereign Power*. 2nd ed. Edinburgh, Edinburgh University Press 2012.
- WALKER R. B. J.: *After the Globe/Before the World*. London, Routledge 2010.

RUSKÁ PRAVOSLÁVNÁ CIRKEV AKO NÁSTROJ RUSKEJ NÁBOŽENSKEJ MÄKKEJ MOCI V ZAHRANIČÍ. PRÍPADOVÁ ŠTÚDIA UKRAJINY

MARTIN SOLIK – VLADIMÍR BAAR

Department of Human Geography and Regional Development
Faculty of Science
University of Ostrava
Czech Republic
E-mail: martin.solik@osu.cz
vladimir.baar@osu.cz

Abstract:

This study takes a closer look at the kind of power that is used by one country in order to achievement of its aims in another country abroad. This is the phenomenon of "soft power", which is presented in this study in a different dimension. In the literature, the term of "soft power" is usually associated with the Western world, culture, attractions and no constraint and coercion. This paper exposes the role of the Patriarchate of Moscow in the Kremlin foreign policy toward Ukraine. Russian Orthodox Church as an institute is increasingly becoming an obedient weapon of the Russian concept of "soft power" that in the hands of the current Russian political leaders is taking on growing dimensions and dangerous forms. The authors point out that the religious concept of "soft power" is different significantly compared to the American (the West) model of the "soft power" and present specific activities pro-Russian religious organizations under the auspices of Russian Orthodox Church in Ukraine. A Success or failure of this kind of Russian soft power is subsequently evaluated in the conclusion.

Keywords:

Russian Federation, Ukraine, Soft Power, Religion, Church, Policy.

Úvod

V podmienkach novovzniknutej Ruskej federácie (ďalej len RF) nastala vlna náboženského obrodenia, ktorá sa čoskoro začala prejavovať vo všetkých oblastiach ruskej spoločnosti. V tomto období začal opätovne narastať vplyv a mocenské postavenie Ruskej pravoslávnej cirkvi Moskovského patriarchátu, ktorý bol tlmený počas 70 rokov trvajúceho komunistického režimu. Práve ruská pravoslávna cirkev (ďalej len RPC) – ako najväčšia náboženská organizácia a zároveň inštitúcia v RF – sa postupom času stala významným aktérom v ruskej spoločnosti, vyjadrujúcim sa k zásadným otázkam morálky, politiky či ekonomiky.

Toto podivuhodné prepojenie má svoje historické korene. RPC totiž od konca 10. storočia

tvorila pevnú súčasť ruského štátu a v súvislosti so súčasným preferovaním rigidného nacionálneho konzervativizmu počíta s podporou RPC – predovšetkým v oblasti morálno-duchovných zásad – i súčasná štátna moc na čele s ruským prezidentom Putinom. V duchu spojenectva s cirkvou, ktoré predstavuje jeden z najdôležitejších elementov režimu V. Putina totiž „náboženstvo posväcuje štát, zatiaľ čo štát chráni náboženstvo“ (Stier, 2014).

Navyše sila RPC nespočíva len v spolupodieľaní sa na domácej politike. Najväčšia pravoslávna cirkev na svete prežila rozpad Sovietskeho zväzu v podstate bez straty územnej integrity. Svoj vplyv si viac-menej udržala v celom postsovietskom regióne, prostredníctvom jurisdikčne podriadených cirkví, ktoré sa však nachádzajú na území nezávislých štátov. Z toho vyplýva, že RPC je nielen pevným spojencom ruského štátu vo vnútroštátnej politike, ale i v politike zahraničnej. Kremeľ totiž využíva ako spoločenský vplyv RPC, tak i jej nadnárodný charakter a bohaté diplomatické skúsenosti, ktorých historické korene siahajú až do 18. storočia.

Cieľom tejto štúdie nie je analýza RPC z religiózneho kontextu. Skôr sa snaží poukázať na to, z akého dôvodu sa táto cirkev stala partnerom a súčasne nástrojom politických elít v RF pri vykonávaní politiky. Zároveň sa zaoberá využívaním RPC ako sofistického inštrumentu RF v ruskej zahraničnej politike. Tieto aktivity RPC sa však často stávajú mechanizmom manipulácie spoločnosti, rovnako ako prostriedkom pre posilňovanie ruského vplyvu v susedných krajinách RF – v tzv. ruskom blízkom zahraničí. Z tohto dôvodu autori vychádzajú z predpokladu, že postupom času sa stala RPC (a jej jurisdikčne podriadené cirkvi) nástrojom ruského zahranično-politického konceptu mäkkej moci (v origináli: *soft power*), prostredníctvom ktorého Kremeľ nevojenskými a neenergetickými prostriedkami ovplyvňuje susedské štáty RF.

V predkladanej štúdii je ambícia zodpovedať na nasledujúce výskumné otázky: Na základe akých kritérií je založený kooperačný vzťah cirkví–štát v ruských podmienkach? Akými prostriedkami presadzuje RPC v kooperácii s RF svoj vplyv v ruskom „blízkom zahraničí“, konkrétne na Ukrajine? Boli, resp. sú tieto aktivity úspešné, čo sledujú? Na koľko sa práca venuje skúmaniu aspektu mäk-

kej moci, teda náboženskej vplyvnej organizácie, ktorú využíva RF ako nástroj svojej zahraničnej politiky, nemôže sa štúdia spoliehať čisto na kvantitatívne, štatistické údaje. Samotná koncepcia, ktorá vyplýva z moci kultúry, hodnôt, symbolov a ideí je ťažko merateľná a vyžaduje hĺbkovú analýzu.

Autori i z tohto dôvodu zvolili pre výskum kvalitatívnu metódu.¹ Konkrétne sa jedná o kvalitatívnu metódu jedno-prípadovej štúdie, pre ktorú je typická „detailná analýza prípadu, ktorý bol zvolený ako objekt výskumu. Jej cieľom je poskytnúť hlboké porozumenie, alebo príčinné vysvetlenie vybraného prípadu“ (Kořan, 2008, s. 33). Kvôli špecifickej náboženskej situácii na Ukrajine a kvôli skutočnosti, že RF od 90. rokov 20. storočia deklaruje, že Ukrajina predstavuje pre RF najdôležitejší štát v postsovietskom priestore, odvolávajú sa na „zdieľanú rusko-ukrajinskú identitu“ (Laryš, 2006, s. 68) a spoločné pravoslávne dedičstvo „Svätej Rusi“, autori využijú tzv. jedinečnú prípadovú štúdiu. Základnou charakteristikou tohto typu prípadovej štúdie je, že „jej nejde o nič iného, než o hlboké porozumenie jednému jedinému prípadu, bez ambícií povedať čokoľvek teoreticky relevantného a zovšeobecňujúceho“ (Kořan, 2008, s. 33).

Túto metódu autori zvolili i z toho dôvodu, že nemajú ambíciu testovať, ani vytvárať žiadnu teóriu, ale sústrediť sa na fenomén náboženstva – ako aspekt mäkkej moci – v ruskej zahraničnej politike. Domnievajú sa totiž, že detailné a praktické znalosti, ktoré táto štúdia ponúka, majú svoju vedeckú a využiteľnú hodnotu samu o sebe, bez nutnosti teoretického zovšeobecňovania. Okrem toho štúdia využíva metódu kvantitatívnej obsahovej analýzy a pozostáva z analýzy oficiálnych dokumentov a článkov RPC a ďalších odborných štúdií. Práca využíva tak primárne, ako i sekundárne zdroje. Okrem už zmienených oficiálnych dokumentov RPC sú v tomto smere podnetné práce napríklad od J. Haynesa (pri teoretickom vymedzení), alebo od A. Curanović, N. Lomagina, S. Zdioruka, O. Harana či D. Payneho, ktoré sa zaoberajú vzájomným vzťahom medzi RPC a štátom v kontexte vnútroštátnej i zahraničnej politiky.

¹ Pri kvalitatívnych metódach ide predovšetkým o porozumenie analyzovaných fenoménov v ich historickom a kultúrnom kontexte, čo platí aj pre túto prácu.

Náboženstvo ako predmet výskumu v spoločenských vedách

I napriek tomu, že fenomén náboženstva a náboženských inštitúcií ponúka vcelku širokospektrálne podmienky a alternatívy pre relevantný výskum v spoločenských vedách, bolo z dlhodobého horizontu opomínané. Sociálne vedy sa otázke náboženstva dlhodobo vyhýbali, alebo sa výskum snažili zredukovať a previesť na existujúce politické koncepty, ako sú sociálne hnutia, alebo medzinárodné inštitúcie. Ako podotýka P. Kratochvíl, „až po teroristických útokoch z 11. septembra 2001 sa štúdium náboženstva stáva obvyklou témou zahraničnopolitických analýz (Kratochvíl, 2011, s. 20) a nastáva určitý posun v tejto oblasti.

V tomto kontexte sa však vytvárali analýzy monitorujúce skôr islamské náboženstvo, ktoré bolo takmer výhradne spojované s negatívnymi konotáciami ako napríklad terorizmus, fundamentalizmus, snaha o zavádzanie náboženských predpisov do vnútroštátneho zákonodarstva a podobne. Na druhej strane sú však v minimálnej miere predostierané analýzy, ktoré by sa pokúšali ozrejmiť dopad náboženských organizácií na vnútornú, ale i na zahraničnú politiku jednotlivých štátov. Mnohí by však mohli namietkať, že vplyv náboženských spoločenstiev na spoločnosť či politických reprezentantov je v súčasnosti vo svete marginálny najmä v dôsledku siliaceho fenoménu sekularizácie. Avšak „téma o lineárnej sekularizácii sveta, ktorá je nutným sprievodným javom hospodárskej a spoločenskej modernizácie, sa javí stále výraznejšie ako prostý odraz prílišného kultúrneho sebavedomia Západu, ktorý však nemá univerzálnu platnosť dokonca ani na Západe samotnom“ (Kratochvíl, 2011, s. 20).

Obnovený záujem o náboženstvo a medzinárodné vzťahy sa pretavil i do zahraničnej roviny. Vzniklo pomerne mnoho štúdií, ktoré sa zaoberali výskumom nadnárodných náboženských aktérov, stelesňujúcich buď hrozbu, alebo naopak posilnenie globálneho systému (T. Banchoff, 2008; R. Falk, 2001; J. Fox a S. Sandler, 2004; J. Haynes, 2007, 2012; D. Johnston, 2003; F. Petit a P. Hatzopoulos, 2003; G. Shani, 2009; S. M. Thomas, 2005).

Vzhľadom k tomu, že medzinárodný systém bol po rozpade bipolarity značne prestúpený globalizáciou, J. Casanova (1994) priblížil

proces „náboženskej deprivatizácie“¹ a J. S. Nye (1990) popisoval zmeny v medzinárodných vzťahoch, kde tvrdá moc (v origináli: hard power) nátlaku ustupuje prenikaniu tzv. mäkkých prostriedkov moci, ktoré spočívajú vo využívaní nenásilných postupov a princípov a zároveň sú atraktívne pre druhú krajinu (Nye, 2004). Nye neskôr rozvinul svoju tézu a vo svojej dnes už kultovej knihe s názvom *Soft Power: The Means To Success In World Politics*, kde definoval 3 primárne zdroje mäkkej moci. Jednalo sa o kultúru (tam, kde je príťažlivá pre ostatných), politické hodnoty (pokiaľ sa nimi elity riadia doma i v zahraničí) a zahraničnú politiku (pokiaľ ju ostatní vnímajú ako legitímnu a majúcu morálnu autoritu) (Nye, 2004).²

Značným limitom nielen Nyeho koncepcie, ale i ďalších autorov skúmajúcich fenomén mäkkej moci je však skutočnosť, že tento výskum sa z dlhodobého horizontu vzťahoval výlučne na západné krajiny, resp. na ich hodnoty. Analýzy aspektov mäkkej moci v ideologicky odlišných veľmociach ako napríklad RF, India, alebo Čína neboli dlhé obdobie predmetom záujmu výskumníkov. Príčinou nezájmu bol všeobecne prijímaný, avšak mylný predpoklad, že zahraničná politika krajín ako RF či Čína nedisponuje žiadnou mäkkou mocou, nevyužíva ju vo svojej zahraničnej politike, a že sa sústreďuje výlučne len na tvrdé mocenské prostriedky. Je však nutné poznamenať, že konkrétne ruská mäkká moc (predovšetkým v „blízkom zahraničí“ RF) je skutočne špecifická tým, že obsahuje istý stupeň nátlaku, a má

¹ Konkrétne teóriu deprivatizácie náboženstva predstavil José Casanova vo svojom diele *Public religions in Modern World* z roku 1994. Ten definoval pojem „deprivatizácie náboženstva“ ako termín, „ktorý má zahrnúť výskyt nových historických udalostí, ktoré znamenajú prinajmenšom kvalitatívne určitý zvorat v tom, čo sa považovalo za sekulárne trendy. Náboženstvá vstupujú na celom svete do verejnej sféry a do arény politických súbojov – aby sa priamo zúčastnili bitiek, ktoré určujú moderné hranice medzi sférou verejnou a súkromnou, medzi právom a morálkou, medzi jednotlivcom a spoločnosťou, medzi rodinou, občianskou spoločnosťou a štátom, medzi národmi, štátmi, civilizáciami a svetovým systémom“ (cit. podľa Harmanoš, 2010, s. 955 – 956).

² Okrem toho sa tento harvardský akademik domnieva, že kultúra a ideológia potrebujú mať dostatočnú atraktivitu, aby si zaistili skutočne pozitívne prijatie.

teda oveľa bližšie k moci tvrdej než je tomu u iných štátov.¹

Vymedzenie „náboženskej mäkkej moci“ suverénneho štátu.

Nyeov koncept mäkkej moci bol postupom času rozšírený a obohatený o náboženský aspekt, ktorý Nye opomínal a zaoberal sa skôr sekulárnymi zdrojmi mäkkej moci. Religióznym aspekt mäkkej moci rozpracoval predovšetkým britský akademik J. Haynes. V roku 2007 publikoval dielo s názvom *An Introduction to International Relations And Religion*. V ňom okrem iného poukazuje na razantné preniknutie náboženstva do medzinárodnej politiky. Domnieva sa, že rozliční náboženská predstavitelia postupne nadobudli presvedčenie, že „angažovanosť v politike je esenciálnou vecou a predstavuje súčasť ich etiky“ (Haynes, 2007, s. 33).

Haynes konštatuje, že „náboženstvo môže byť formou mäkkej moci“ (Haynes, 2007, s. 42) a podotýka, že využívanie náboženstva ako jedného z aspektov mäkkej moci nie je vonkoncom nový fenomén. Kresťanské a moslimské náboženské misie na cudzích územiach v minulosti vykazovali jasné znaky vplyvných nadnárodných organizácií. Ich cieľom bola snaha o zmenu náboženských noriem ľudí, hodnôt, viery a predovšetkým ich názorov (Haynes, 2007). Vo svojej práci z roku 2007 mal britský akademik ambíciu poukázať na náboženské organizácie a ich spolupodieľanie sa na zahraničnej politike Spojených štátov amerických, Indie, Saudskej Arábie a Iránu. Na tieto krajiny (okrem Saudskej Arábie) nadviazal i vo svojej druhej významnej práci, týkajúcej sa mäkkej moci a náboženstva. Jednalo sa o publikáciu z roku 2012 *Religious Transnational Actors and Soft Power*.

Ako už samotný názov evokuje, autor svoju analýzu prehľbuje o vplyv náboženských nadnárodných aktérov (teda presahujúcich hranice jedného štátu) v kontexte mäkkej moci. I keď týmto náboženským nadnárodným organizáciám chýbajú atribúty tvrdej moci, pri presa-

dzovaní svojich záujmov vychádzajú z iných špecifických aspektov, predovšetkým ideologického formátu. Haynes zdôrazňuje, že dynamika súčasného a postupujúceho náboženského pluralizmu ovplyvňuje globálne politické prostredie tým, že podnecuje rôzne aktivity náboženských nadnárodných aktérov, ktoré majú často významný dopad na medzinárodnú politiku, bezpečnosť a poriadok.²

Pri prvotnom vymedzení pojmu „náboženská mäkká moc“ suverénneho štátu vychádzame z predpokladu, že náboženský aktér, ktorý sa spolupodieľa na realizovaní zahraničnej mäkkej moci určitého suverénneho štátu je v súčinnosti, či v kooperácii s týmto štátom. V tomto smere je možné súhlasiť s Haynesom, ktorý definuje pojem „štátny náboženský aktér“. Táto skupina náboženských aktérov je úzko prepojená s administratívami suverénnych a nezávislých štátov, za účelom zefektívnenia zahraničnej politiky daného štátu (Haynes, 2007).³ Náboženská aktéri sa teda usilujú vplývať na zahraničnú politiku štátu tým, že presadzujú určité hodnoty, normy a viery v zahraničí.

Táto interakcia môže mať rôzne podoby, a teda nie je jasne vymedzený exaktný vzorec ako má toto vzájomné pôsobenie vyzeráť. „Niekedy je to štát, ktorý koordinuje nerozhodnejšie náboženské organizácie, ale v mnohých prípadoch vzťahy cirkev–štát pripomínajú spoluprácu,⁴ ktorá

¹ Ostatne V. Putin pred prezidentskými voľbami (v tom čase bol dosluhujúci premiér RF) v marci 2012 vo svojom článku s názvom *Rusko a meniaci sa svet* záujem o mäkkú moc zhodnotil rýdzo pragmaticky ako „matricu nástrojov a metód na dosiahnutie politických cieľov bez použitia zbraní, ale tým, že sa vyvíjajú informácie a iné páky vplyvu“ (Putin, 2012).

² Inými slovami, autor sa usiluje potvrdiť tézu, že náboženská nadnárodná aktéri majú čoraz väčší vplyv v medzinárodnej politike, predovšetkým v dôsledku globalizácie. V kontexte mäkkej moci súčasne analyzuje niekoľko špecifických nadnárodných náboženských aktérov, ako napríklad rímsko-katolícku cirkev, amerických evanjelických protestantov, Organizáciu islamskej spolupráce, sunnitské extrémistické skupiny (Laskar-e-Taiba, Al-Káida) či šíitske náboženské nadnárodné siete na Strednom východe (vrátane Iránu a Iraku) (Haynes, 2012).

³ Okrem tohto typu vymedzuje Haynes i druhý typ náboženských aktérov, ktoré nazýva „neštátni“ náboženská aktéri, teda bez priamej podpory štátu. Zvyčajne sa jedná o náboženských predstaviteľov, či už z radov jednotlivcov, alebo zoskupených v rôznych hnutiach či organizáciách, ktorí sú aktívni v zahraničnom kontexte. Často sa spájajú s inými náboženstvami za účelom angažovania sa v rôznych globálnych otázkach, alebo sa snažia budovať nadnárodné siete za účelom dosiahnutia ich cieľov (Haynes, 2007).

⁴ Táto vzájomná spolupráca prichádza prirodzene, nakoľko obe strany definovali spoločnú oblasť

je prospešná pre obe strany a založená na vzájomnej závislosti“ (Curanović, 2012a, s. 7). Ako však následne Curanović dopĺňa, i keď sa môže jednať o spoluprácu, v tomto vzťahu má štátna administratíva dominantné postavenie voči náboženskej inštitúcii. Dominantná pozícia štátu sa prejavuje okrem iného tým, že v prípade rozdielnosti stanovísk či záujmov to bude takmer vždy (azda okrem Iránu, ktorý je špecifický prípad) náboženská inštitúcia, ktorá sa prispôsobí, a teda podriadi štátu a jeho požiadavkám, nie naopak (Curanović, 2012a).

Ak bude náboženskému aktérovi umožnený prístup s cieľom ovplyvňovať rozhodovacie procesy v rámci zahraničnej politiky štátu, neznamená to automaticky úspech. Aby bol dopad náboženského aktéra na politiku štátu (nielen na zahraničnú, ale i na vnútroštátnu) čo najefektívnejší, je nevyhnutné vziať do úvahy niekoľko zásadných faktorov. Zo strany náboženského aktéra je nevyhnutné vybudovať si pozitívnu reputáciu a renomé nielen u predstaviteľov vlády daného štátu – teda u politikov, ale taktiež budovať prospešné vzťahy s kľúčovými aktérmi i v spoločnosti, rovnako ako podporovať vplyvné vzťahy s printovými a elektronickými médiami, ovplyvňovať verejnú mienku či využívať techniky lobbingu (Haynes, 2007). Takáto podpora verejnosti slúži ako určitý mandát, prostredníctvom ktorého sa náboženský aktér bude môcť spolupodieľať na tvorbe vnútroštátnej a zahraničnej politiky daného štátu.

Haynes zdôrazňuje, že celkovo je schopnosť náboženských aktérov ovplyvňovať štátnu zahraničnú politiku pravdepodobne najintenzívnejšia vtedy, keď je – ako to bolo napríklad v Spojených štátoch amerických po 11. septembri 2001 – v spoločnosti daného štátu „vyjadrená ideologická empatia medzi kľúčovými náboženskými skupinami a sekulárnymi mocenskými predstaviteľmi“¹ (Haynes, 2007, s. 49). Haynes píše

o potrebe „vzájomnej empatie“ medzi náboženským a sekulárnym aktérom, za účelom efektívneho vykonávania politiky. Curanović navyše tento vzájomný vzťah dopĺňa o rozmer pragmatizmu. Podľa nej pragmatizmus v náboženskej mäkkej moci je daný tým, že „na jednej strane nespočíva výhradne len na vyznávanej religiozite politických elít. Rovnako tak na druhej strane nie je náboženská diplomacia využívaná výlučne teokratickými štátmi“² (Curanović, 2012a, s. 7). V tomto smere sa ďalej domnieva, že pragmatizmus konkrétne tkvie v tom, že „náboženské inštitúcie (aktéri) a náboženské idey či symboly sú v tomto kontexte ponímané predovšetkým ako určité ‘aktíva’, ktoré možno využiť na dosiahnutie politických cieľov“ (Curanović, 2012a, s. 7).

Odhliadnuc od kooperačného vzťahu štát-náboženská organizácia, je v kontexte náboženskej mäkkej moci kľúčový a nevyhnutný i ďalší faktor, a síce schopnosť náboženského aktéra preukázať nadnárodný rozmer, resp. prejaviť potenciál presadzovať svoj vplyv za hranicami štátu, realizujúceho mäkkú moc. Je to pochopiteľné, nakoľko štát, ktorý vykonáva mäkkú moc sa usiluje ovplyvniť správanie a rozhodovanie ostatných aktérov (štátov) v medzinárodnom systéme vo svoj prospech. Haynes doslova píše, že úspech nadnárodného náboženského aktéra v kontexte mäkkej moci závisí od schopnosti „široť atraktívne cezhraničné posolstvo, zatiaľ čo sa prispôsobí lokálnym okolnostiam“ (Haynes, 2012, s. 14).

Z toho vyplýva, že podobne ako v prípade koncepcie J. S. Nyeho, ktorý v kontexte kultúrnej mäkkej moci hovorí o „kultúrnej blízkosti“, tak i v prípade náboženskej mäkkej moci možno hovoriť o „náboženskej blízkosti“. Nye sa domnieva, že vplyv mäkkej moci z kultúrneho pohľadu sa prejaví skôr v tej spoločnosti, ktorá je kultúrne bližšia tomu aktérovi, ktorý tento vplyv vytvára a vysiela (Nye, 2004). To isté je

a domnievajú sa, že zblíženie, resp. nadviazanie priateľských vzťahov je v ich spoločnom záujme.

¹ V tom čase bol totiž vplyv kresťanských náboženských organizácií a predovšetkým „náboženskej pravice“ (tvorenej predovšetkým konzervatívnymi politikmi, ale i vplyvnými kazateľmi z radov evanjelikov) na zahraničnú (ale i na vnútroštátnu) politiku značný. Hlavní predstavitelia a aktivisti náboženskej pravice a náboženských organizácií (ako napríklad G. Bauer, D. Armey, T. DeLay, R. Reed, J. Falwell a iní) udržiavali úzke osobné styky s vtedajším hlboko

ko veriacim americkým prezidentom G. W. Bushom (Judis, 2005).

² S týmto pohľadom by sa však dalo polemizovať, nakoľko v praxi bude len ťažko fungovať napríklad kooperácia výrazne sekulárneho ľavicového štátnika s náboženským aktérom, či organizáciou, ktorých ideologické presvedčenie a pohľad na principiálne etické otázky sa v zásade rozchádza. I preto je kooperácia oboch aktérov bez ideologického konsenzu odsúdená s najväčšou pravdepodobnosťou na neúspech. Štátny aktér by mal preukázať prinajmenšom pozitívny vzťah, resp. rešpekt voči vierovyznaniu náboženskej inštitúcie, ktorá má mäkkú moc vysielať.

možné povedať o vplyve náboženskom, nakoľko náboženstvo je do značnej miery súčasťou každej kultúry, je znakom každej civilizácie.

Jednou z principiálnych črt efektívneho vedenia náboženskej mäkkej moci v zahraničnej politike štátu je „schopnosť náboženských organizácií vykonávať rôzne akcie na medzinárodnom poli“ (Curanović, 2012a, s. 8). V tomto smere má náboženský aktér s nadnárodným potenciálom väčšiu príležitosť ovplyvniť tých aktérov v medzinárodnom prostredí, kde po prvé, prevláda náboženské vierovyznanie zhodné s oficiálnym náboženským vierovyznaním štátu, ktorý vytvára a vysiela mäkkú náboženskú moc prostredníctvom náboženského aktéra, alebo po druhé, kde sa nachádza aktívna komunita, praktizujúca rovnaké vierovyznanie ako náboženský aktér, ktorý produkuje či vysiela mäkkú moc na túto minoritnú enklávu.¹

Dôležitým aspektom v kontexte náboženskej mäkkej moci je pochopiteľne i úroveň religiozity² v jednotlivých štátoch. Ak chce určitý štát vykonávať prostredníctvom náboženského aktéra mäkkú moc, je nutné zohľadniť i podiel ľudí, ktorí sa hlásia k náboženskej viere, a to nielen v štáte ktorý realizuje mäkkú moc, ale i v štátoch, ktorí ju prijímajú. V tomto kontexte si Haynes kladie principiálnu otázku: ako a za akých podmienok môže náboženský aktér ovplyvňovať štátnu zahraničnú politiku? Pri odpovedi na túto otázku Haynes vychádza práve z predpokladu, že ak náboženstvo zohráva dôležitú úlohu v politike v určitých častiach sveta, potom je teda pravdepodobné, že v týchto krajinách bude dôležitosť a význam náboženských organizácií v spoločnosti a politike omnoho vyššia v porovnaní s inými štátmi,

teda úroveň religiozity je tu značne vysoká³ (Haynes, 2007).

Ruská pravoslávna cirkev ako nástroj ruskej náboženskej mäkkej moci

Vo všeobecnosti je možné konštatovať, že vplyv náboženstva a duchovných lídrov na spoločnosť i na politiku nie je pochopiteľne vo svete rovnomerne rozvrstvený a súvisí s úrovňou religiozity, tak ako to prezentuje Haynes. Na základe viacerých globálnych renomovaných prieskumov (WIN/Gallup či Pew Research Center) je zrejmé, že medzi najreligióznejšie oblasti sveta patrí rozsiahly Ázijsko-pacifický región a Afrika (Smith, 2017).

Špecifickým príkladom v tomto smere je Európa. Z dlhodobého horizontu je možné pozorovať predovšetkým v západnej časti Európy relatívne nízku miery religiozity medzi obyvateľstvom. Je zrejmé, že štátnici vo Francúzsku, Veľkej Británii či dokonca historickej katolíckej veľmoci Španielsko nebudú v súčasných podmienkach vo svojich vnútroštátnych či zahraničnopolitických politikách využívať vplyv náboženských organizácií. Dôvod je simplicitný. Vyplýva z razantného postupu sekularizácie v západnej Európe od 60. rokov minulého storočia, ktorej sprievodným znakom je (okrem iného) kríza európskej identity a ústup religiozity do úzadia.

I napriek postupujúcemu sekularizačnému trendu v západnej Európe, je naopak možné vo východnej časti Európy pozorovať trend „desekularizačný“, teda opätovný návrat ku náboženstvu a viere. Ostatne, nedávny komplexný prieskum centra verejnej mienky Pew Research Center to len potvrdzuje.⁴ Tento prie-

¹ V praxi to znamená, že myšlienky a postoje presadzované napríklad RPC budú v oveľa menšej miere akceptované, resp. nebudú akceptované vôbec obyvateľmi krajín juhozápadnej Ázie, oblasti, kde nemá žiadnu historickú tradíciu pravoslávne kresťanstvo a kde väčšinovým náboženstvom je sunnitský a šiitský islam (s výnimkou Izraela). Na druhej strane je vplyv RPC enormný vo východnej Európe, resp. postsovietskej oblasti, kde dominuje pravoslávna forma kresťanstva podobne ako v RF.

² V sociologickom kontexte religiozita predstavuje termín, ktorý určuje podiel veriacich na celkovom počte ľudí skúmanej oblasti (Falk, 2001).

³ Úroveň religiozity je teda dôležitá primárne preto, lebo čím viac ľudí sa hlási nielen k samotnému vierovyznaniu, ale i praktizovaniu náboženstva (návšteva bohoslužieb, vykonávanie modlitieb...), tým je postavenie náboženských organizácií v spoločnosti silnejšie a vplyvnejšie. Z toho vyplýva, že štátna administratíva s týmito organizáciami začne skôr spolupracovať v oblasti vnútroštátnej, ale i zahraničnej politiky ako s náboženským aktérom, ktorý má v spoločnosti zanedbateľný vplyv v dôsledku nízkeho počtu veriacich.

⁴ Výskum sa konal od júna 2015 do júla 2016 v 18 vybraných krajinách východnej Európy. Konkrétne sa jednalo o tieto krajiny: Arménsko, Bielorusko, Bosna a Hercegovina, Bulharsko, Chorvátsko, Česko, Estónsko, Gruzínsko, Grécko, Maďarsko, Litva, Lotyšsko,

skum odhalil zaujímavé poznatky. Vo väčšine z 18 krajín, v ktorom sa uskutočnil výskum (konkrétne v Moldavsku, Grécku, Arménsku, Gruzínsku, Srbsku, Rumunsko, Ukrajinu, Bulharsku, Bielorusku a Rusko) je dominantným náboženstvom pravoslávne kresťanstvo, resp. drvivá väčšina ľudí sa identifikuje s pravoslávnym kresťanstvom (najviac v Moldavsku až 92 %, nasleduje Grécko 90 % a Arménsko 89 %, Gruzínsko 89 % či Srbsko 88 % obyvateľstva krajiny).

RF sa v tomto prieskume (z krajín, kde sa väčšina obyvateľstva identifikuje s pravoslávím) síce umiestnila na poslednom 10. mieste (najmä v dôsledku silného postavenia moslimského náboženstva a relatívne vysokého počtu ľudí v krajine – 15 % populácie –, ktorí sa neidentifikujú so žiadnym náboženstvom), ale i tak sa s pravoslávím identifikuje 71 % Rusov (Pew Research Center: Religious..., 2017). Prieskum taktiež odhalil, že v tých krajinách východnej Európy, v ktorých je dominantným náboženstvom pravoslávne kresťanstvo, považuje značná časť populácie pravoslávie za dôležitý aspekt národnej identity (82 % opýtaných Arménov, 81 % Gruzíncov, 78 % Srbov, či 57 % Rusov (Pew Research Center: Religious..., 2017)).

A napriek relatívne nízkej pravidelnej účasti obyvateľov východnej Európy na bohoslužbách, zažíva pravoslávie v posledných rokoch v tejto časti Európy skutočne rozmach. Desekularizačný trend a zreteľný návrat k pravoslávnej tradícii dnes možno pozorovať vo viacerých bývalých sovietskych republikách. Od roku 2002 sa napríklad Gruzínska pravoslávna cirkev stala de facto oficiálnou cirkvou Gruzínska, pričom ostatné náboženstvá sú v gruzínskej legislatíve označené nie za cirkvi, ale za „organizácie“. ¹ Od roku 2005 získala vo svojej

materskej krajine privilegované postavenie i Arménska apoštolská pravoslávna cirkev, ktorej bola v ústave Arménska priznaná „špeciálna pozícia národnej cirkvi, ktorá má osobité miesto v duchovnom živote Arménov“ (Števkov, 2013). Nikde v Európe však desekularizačný trend nie je zreteľnejší ako práve v RF.

V kontexte predchádzajúceho vymedzenia predstavuje RPC vzorový typ „so štátom spojeného“ náboženského aktéra, nakoľko má táto cirkev silnú podporu štátu a je vo vzájomnej interakcii so štátnou administratívou RF. Toto konštatovanie sa môže javiť ako prekvapujúce, prinajmenšom z dvoch dôvodov. Po prvé, na základe súčasnej platnej ústavy RF z roku 1993, sa v 1. kapitole, článku 14, bode 1, píše že „*Ruská federácia je sekulárny štát. Žiadne náboženstvo nemôže byť ustanovené ako štátne, alebo povinné*“ (Konstitúcia Rossijskoj Federacii, 1993) a v bode 2, že „*náboženské združenia musia byť oddelené od štátu a musia si byť pred zákonom rovné*“ (Konstitúcia Rossijskoj Federacii, 1993).

Po druhé, od násilného prevzatia moci bolševikmi v Rusku v roku 1917 boli predstavitelia RPC – ako náboženskej organizácie, ktorej učenie bolo v rozpore s ideológiu bolševikov – prenasledovaní, perzekvovaní, mučení, ale i nútení ku spolupráci so štátom. ² Zároveň boli jedným z najväčších kritikov a oponentov ruského a neskôr (po vytvorení Sovietskeho zväzu v roku 1922) sovietskeho represívneho totalitného a protináboženského režimu. Tento stav trval až do nástupu M. Gorbačova (v roku 1985), ktorý realizoval značne otvorenú politiku voči náboženským organizáciám v Sovietskom zväze v druhej polovici 80. rokov 20. storočia až do samotného rozpadu Sovietskeho zväzu.

V tomto prípade je však potrebné zopakovať, že vzťah cirkvi–štát má v ruských pod-

Moldavsko, Poľsko, Rumunsko, Rusko, Srbsko, Ukrajina.

¹ Autorita tejto cirkvi je v gruzínskej spoločnosti neotrasiteľná. Svedčia o tom i prieskumy verejnej mienky. Podľa *Radio Free Europe/Radio Liberty* vyjadřilo dôveru GPC viac ako 90 % obyvateľov krajiny (údaje z roku 2011) a popularita hlavy Gruzínskej pravoslávnej cirkvi je taktiež obrovská (Nodia, 2011). Výsledkom tejto popularity a rešpektu zo strany gruzínskej spoločnosti voči GPC je skutočnosť, že v Gruzínsku sa považuje za tabu kritizovať kroky tejto cirkvi jednak zo strany spoločnosti a jednak zo strany samotných politikov. Naopak gruzínski politici verejne demonštrujú svoju nábožnosť a usilujú sa

o dosiahnutie úzkych väzieb s gruzínskym patriarchom (Nodia, 2011).

² Po rozpade Sovietskeho zväzu odhalili odtajnené materiály KGB to, že mnoho čelných predstaviteľov RPC spolupracovalo so sovietskym režimom a KGB. Na základe odtajnených materiálov bolo zistené, že i obaja patriarchovia RPC v podmienkach novovzniknutej RF boli vedení ako spolupracovníci tajnej sovietskej polície. Konkrétne Alexeja II. (patriarcha RPC od 10. júla 1990 do 5. decembra 2008) viedla KGB vo svojich archívoch pod krycím menom „Drozdov“ a súčasného patriarchu RPC Kirilla (hlavný predstaviteľ RPC od 1. februára 2009) viedla pod krycím názvom „Michailov“ (Van Herpen, 2016).

mienkach špecifické a historické korene, siahajúce do konca 10. storočia, konkrétne do roku 988, kedy prijal knieža Vladimir kresťanstvo v Kyjevskej Rusi. V podstate počas každej periódy ruských dejín RPC zohrávala (a i naďalej zohráva) osobitú úlohu vo vzťahu s vládnucimi elitami, t. j. vyjadruje im lojalitu. To platilo i v Sovietskom zväze, kedy sa počas existencie komunistickej diktatúry mnohí ruskí pravoslávni duchovní stávali spojencami predstaviteľov moci a nástrojmi boja proti samotnému náboženstvu a cirkvi v Sovietskom zväze.¹

Formujúci sa kooperačný a recipročný vzťah medzi ruskými politikmi a RPC v podmienkach samostatnej RF siahla už do Jeľcinevej epochy v prvej polovici 90. rokov 20. storočia. Práve v tejto dobe totiž začali vyhľadávať podporu RPC – ktorej význam rapídne silnel v ruskej spoločnosti – nacionálne-konzervatívne a bývalé vplyvné, zväčša komunistické kádre. Tie boli v nových podmienkach RF zoskupené v rôznych hnutiach, stranách či marginálnych skupinách, vykazujúcich prvky „neoeurazianizmu“ a „neoslovjanofilstva“ (Ivanov, 1999). Tieto kádre sa ostro vymedzovali voči užšej, ale v prvých rokoch existencie RF vplyvnej skupine liberálne orientovaných ruských politikov – „neozápadníkov“, ktorých spočiatku podporoval i prezident Jeľcin. Na druhej strane sa taktiež RPC usilovala získať priazeň týchto ruských politikov, za účelom zmeny liberálnejších a pluralitnejších náboženských zákonov, prijatých ešte počas obdobia prezidenta Gorbačova.² Už v tejto dobe sa RPC celkom otvorene ohradzovala nielen voči západným náboženským vierovyznaniam, ale i voči Západu vo všeobecnosti. Ruskí radikálni

nacionalisti, konzervatívci či komunisti tak objavili v RPC ideálneho spojenca, ktorý mal napomôcť opätovne obnoviť veľmocenské postavenie Ruska.

Je pozoruhodné, ako sa z kariérnych komunistov a pracovníkov sovietskej tajnej služby KGB stávali po rozpade Sovietskeho zväzu zanietení pravoslávni kresťania.³ Tento príklon bývalých prominentných komunistov ku pravoslávnu kresťanstvu má však svoje logické opodstatnenie. Za týmto rozhodnutím do značnej miery stálo „vypočítavé hľadanie silného konzervatívneho a antizápadného spojenca zo strany týchto politikov v snahe prežiť v nových podmienkach“ (Van Herpen, 2016, s. 132). Proces formovania blízkeho vzťahu medzi RPC a poprednými ruskými politikmi vyvrcholil v roku 1997, kedy bol ruským prezidentom Jeľcinom podpísaný kontroverzný zákon „O slobode svedomia a náboženských združení.“⁴ Zákon učinil náboženskú selekciu tým, že diskriminoval (v rozličnej miere) všetky typy náboženských vierovyznaní okrem RPC. Tá sa – v súlade s novým zákonom – stala chránenou a podporovanou štátom a stala sa poberateľom všetkých druhov pomoci a podpory zo štátu (Gaskova, 2004).

Ak sa počas obdobia Jelcina RPC postupnými krokmi stávala organickou súčasťou ruskej politickej či kultúrnej scény a ruského súkromného života občanov, tak od nástupu V. Putina do funkcie prezidenta RF (rok 2000) dosiahla kooperácia medzi štátom a RPC novú dokonalejšiu dimenziu. Odhliadnuc od Putinovho deklarovaného prihlásenia sa ku pravoslávnu kresťanstvu⁵ je možné sa domnievať,

¹ Mnohí predstavitelia RPC (vrátane súčasného patriarchu Kirilla), ktorí boli usvedčení zo spolupráce s KGB argumentujú, že táto spolupráca bola nevyhnutná pre samotné prežitie ruskej cirkvi v ateistickom represívnom režime Sovietskeho zväzu (Laqueur, 2016).

² Zákon z 1. októbra 1990 „Sloboda svedomia a náboženských organizácií v Sovietskom Zväze“, či zákon z 25. októbra 1990 s názvom „O slobode náboženského vierovyznania“ boli bezpochyby významnými právnymi predpismi v oblasti náboženstva tejto doby. Oba zákony zakazovali náboženskú diskrimináciu. Ďalej deklarovali dôsledné oddelenie cirkvi od štátu. Od štátu a cirkvi sa očakávalo, že nebudú vo vzájomnej interakcii. Ostatne tento stav potvrdila i neskoršia ruská ústava z roku 1993 (Gaskova, 2004). Roky 1990 – 1991 sú vo všeobecnosti považované za obdobie „náboženskej eufórie“ v Sovietskom zväze.

³ Ku kresťanskej viere sa otvorene prihlásil nielen samotný ruský prezident B. Jeľcin (po rozchode s „neozápadníkmi“), ale i ďalší vplyvní ruskí politickí činitelia, ako napríklad vyhranený konzervatívec a viceprezident RF v rokoch 1991 – 1993 A. Ruckoj, exminister sovietskej vlády (1985 – 1989) a premiér ruskej vlády v rokoch 1992 – 1998 V. Černomyrdin. Okrem nich sa za pravoslávneho kresťana verejne prehlásil populistický nacionalista V. Žirinovskij, či radikálny komunista G. Zjuganov, zakladateľ a doposiaľ stále aktívny predseda Komunistickej strany Ruskej federácie (Van Herpen, 2016).

⁴ Oporu v schválení tohto zákona našiel vtedajší ruský patriarcha Alexej II. v Štátnej dume Federálneho zhromaždenia Ruskej federácie práve v Komunistickej strane RF, ktorá v parlamentných voľbách v roku 1995 zvíťazila a v Liberálno-demokratickej strane V. Žirinovského, ktorá skončila na druhom mieste.

⁵ Putin v jednej zo svojich vôbec prvých autobiografií v anglickom jazyku z roku 2000 s názvom *First Per-*

že tento rozmer vyplýval z pragmatizmu nového prezidenta, ktorým chcel Putin docieľiť viacero cieľov. Plánoval využiť RPC ako inštrument morálneho obrodenia, resp. ako aspekt určitej duchovnej ochrany pred rôznymi závažnými morálnymi neduhmi, ktoré v tom čase sužovali ruskú spoločnosť.¹ RPC mala súčasne zohrávať významnú úlohu i v zahraničnej politike, ako sofistikovaný nástroj ruskej mäkkej moci, pomocou ktorého by sa dosiahla rekonštrukcia bývalého impéria.

Inými slovami, pre Putina bolo z pragmatického hľadiska dôležité ihneď na začiatku svojho prvého obdobia vo funkcii prezidenta RF verejne vystupovať ako pravoslávny kresťan (bez ohľadu na svoje vnútorné presvedčenie) a získať podporu RPC na svoju stranu, ktorá by sa spolupodieľala na stabilizácii RF a upevňovaní konzervatívnej ideológie v krajine. To sa dosiahlo v pomerne krátkom čase. Náboženská organizácia, teda RPC, sa zo strany štátu stala – slovami Curanović – určitým „aktívom“, ktoré možno využiť na dosiahnutie politických cieľov (Curanović, 2012a).

Kooperácia štátu a RPC v RF je možná primárne z dvoch dôvodov. Po prvé, súčasný Kreml' a RPC vykazujú mnoho spoločných črt, a preto je spolupráca jednoduchšia a bezproblémovjšia. Tak RPC ako i Kreml' zaujímajú extrémne autoritárske stanoviská predovšetkým v tom, že čelní predstavitelia tejto cirkvi a štátu presadzujú potláčanie sekulárneho i duchovného disentu; presadzujú striktnú kontrolu nad spoločnosťou (pomocou na to vytvorených inštitúcií); usilujú sa o udržanie moci, resp. dominantného postavenia v spoločnosti akýmkoľvek spôsobom; majú spoločný primárny objekt záujmu v zahraničnej politike – postsovietsky región, ktorý predstavuje pre

oboch aktérov sféru ich existenčných záujmov; ignorujú ústavné nariadenie RF.

Po druhé, vzťah štátu a RPC je umocnený spoločnými záujmami, resp. kreovaný za účelom dosiahnutia spoločných cieľov vo vnútroštátnej a zahraničnej politike. Týmto cieľmi predovšetkým sú „posilňovanie národnej identity tým, že sa podporujú tradičné hodnoty; integrovanie ruskej spoločnosti tým, že sa vytvára silný zmysel pre komunitu; predchádzanie medzietnického a medzináboženského napätia“ (Curanović, 2012a, s. 11), alebo boj proti terorizmu.² V zahraničnej politike RF ocenil činnosť RPC i samotný Putin, ktorý tieto aktivity RPC považuje za „neoceniteľné pri snahe udržania ruskej národnej identity za hranicami“ (Števkov, 2013). Ruský minister zahraničných vecí S. Lavrov sa dokonca nechal počuť, že „ruskí diplomati a pravoslávni klerici sú na medzinárodnej pôde prirodzenými spojencami“ (Števkov, 2013).

Je dôležité poznamenať, že i napriek tomu, že štát a RPC sú vo vzájomnom vzťahu, ktorý je výhodný pre obe strany, iniciatívu v tomto vzťahu vyvíja štát, a nie cirkev (podobne ako na vnútroštátnej úrovni). Duchovný Ukrajinskej pravoslávnej cirkvi v Kanade J. Buciora zdôrazňuje, že i napriek veľmi silným väzbám medzi duchovnými lídrami RPC a Kreml'om je nepredstaviteľné, aby náboženský lídri vydali akékoľvek verejné prehlásenie, týkajúce sa verejnej politiky bez predchádzajúceho schválenia či súhlasu Kreml'a. Toto je i jeden z dôvodov, prečo RPC – tešiaca sa podpory zo strany štátu – verejne nereagovala, resp. vyjadrovala len formálne krátke prehlásenia v takých citlivých záležitostiach, akými boli ruské neprimerané vojenské akcie v Čečensku (Buciora, 2007). Obdobný postoj zaujala RPC i v prípade ruskej invázie do Gruzínska (v roku 2008), ruskej anexie Krymu a ruského angažovania sa na východe Ukrajiny (rok 2014).

Popri kooperačnom vzťahu medzi štátom a náboženskou organizáciou je v kontexte náboženskej mäkkej moci pochopiteľne kľúčový i nadnárodný potenciál náboženskej organizácie, resp. schopnosť presadzovať vplyv tejto

son: *An Astonishingly Frank Self-Portrait by Russia's President* uvádza, že sa otvorene prihlásil ku kresťanstvu až v roku 1993 po tom, čo navštívil Izrael ako člen oficiálnej delegácie mesta Sankt Peterburg (kde pôsobil na odbore zahraničných vzťahov) (Putin (ed.), 2000).

¹ RF bola na konci 90. rokov 20. storočia konfrontovaná s množstvom ekonomických, psychologických a sociálnych problémov. Tieto problémy sa odzrkadľovali v bujnajúcej korupcii, kriminalite, alkoholizme či drogovej závislosti v ruskej spoločnosti. Rusko nebolo vonkoncom zdravým národom, ale krajinou s klesajúcou dĺžkou života a rapidným demografickým poklesom.

² 17. novembra 2004 bola podpísaná dohoda medzi ruským ministrom vnútra R. Nurgalievom a patriarchom RPC Alexejom II. Dohoda vymedzila spoluprácu medzi Moskovským patriarchátom RPC a Ministerstvom vnútra RPC v hľadaní spoločných adekvátnych a efektívnych riešení proti terorizmu (Buciora, 2007).

organizácie v zahraničí. Je dôležité podotknúť, že ako pre sekulárny Kremľ, tak i pre náboženskú RPC sa stal postsovietsky priestor po rozpade Sovietskeho zväzu prvoradým objektom záujmu v zahraničnej politike. RPC sa v nových podmienkach RF odmietla stotožniť s hranicami novovzniknutých nezávislých štátov v postsovietskom regióne a vystupovala (a stále vystupuje), ako keby existovali hranice Sovietskeho zväzu. Ostatne skutočnosť, že RPC neoperuje len na území RF, ale i za jej hranicami, deklaruje aj samotný titul najvyššieho hodnostára RPC, ktorý od dosiahnutia oficiálnej autokefálnosti¹ (nezávislosti) v roku 1589 znie „patriarcha Moskvy a celej Rusi“ a je v platnosti dodnes.

Od počiatku 90. rokov minulého storočia systematicky rozširuje pole svojej pôsobnosti za hranice RF. Niekdajší patriarcha RPC Alexej II.² po rozpade Sovietskeho zväzu v nových podmienkach RF prehlásil, že jeho primárnou úlohou bude dosiahnutie dvoch cieľov: Po prvé, obnoviť postavenia RPC, poznačené sovietskym ateizmom, a po druhé, udržať jednotu, resp. súdržnosť RPC v nových podmienkach (Lomagin, 2012), to znamená udržať pravoslávne cirkvi, ktoré boli organizačne podriadené RPC v bývalom Sovietskom zväze.

Druhý cieľ sa dal realizovať predovšetkým prostredníctvom medzinárodného aspektu. Svätý synod Ruskej pravoslávnej cirkvi³ totiž schválil doktrínu 22. októbra 1991 (teda ešte dva mesiace pred oficiálnym rozpadom Sovietskeho zväzu), ktorá deklarovala jasné stanovisko: „Niekoľko štátov – jeden patriarchát“ (Lomagin, 2012, s. 503). Touto doktrínou v podstate vznikla cirkevná či duchovná obdoba neskoršej sekulárnej koncepcie (vznikla o rok neskôr) ruského „blízkeho zahraničia“. Doktrína sle-

dovala jasný zámer: udržiavanie vplyvu RPC v tejto oblasti tým, že bude zamedzovať činnosť západným misionárom, ktorí prúdili do novovzniknutých štátov vytvorených zo Sovietskeho zväzu. Navyše zdôrazňovala, že bude zabráňovať akýmkoľvek autokefálnym, resp. cirkevno-separatistickým ambíciám pravoslávnych cirkví, ktoré boli jurisdikčne podriadené RPC počas Sovietskeho zväzu, ale ktoré sa v nových podmienkach nachádzali už na území nezávislých štátov.

Kontrolu nad postsovietskym regiónom začala RPC realizovať viacerými spôsobmi. Najdôležitejším nástrojom v tomto smere je od skorých 90. rokov 20. storočia téza „kánonického teritória“ RPC.⁴ Aj keď koncepcia „kánonického teritória“ nie je u pravoslávnych cirkví neobvyklým javom,⁵ táto koncepcia sa v kontexte RPC začala výrazne dostávať do náboženského ale i spoločenského diskurzu práve po rozpade Sovietskeho zväzu. „V dôsledku politických zmien vo východnej Európe a objavení sa ideologicky politického vakuu v postsovietskom východnom bloku sa mala stať vytvorená teória o ‚kánonickom teoriiu‘ Moskovského patriarchátu mechanizmom, ktorým mala byť imperiálna ideológia ‚Veľkého Ruska‘ zachovaná a znovuobnovená“ (Buciora, 2007).

Téza „kánonického teritória“ RPC skutočne od rozpadu Sovietskeho zväzu začala zdôraz-

¹ Pojem „autokefálnosť“ znamená, že lokálna cirkev je „samostatne vedená, volí si vlastných primátov, ktorí so súhlasom lokálneho synodu posväcujú biskupov pre ich vlastnú cirkev bez zodpovednosti voči nejakej ďalšej externej cirkevnej autorite“ (Hovorun, 2017, s. 89).

² Alexej II. – vlastným menom Alexej Michajlovič Ridiger. Bol patriarchom Moskvy a celej Rusi od 10. júla 1990 do 5. decembra 2008, kedy zomrel na zástavu srdca.

³ Svätý synod Ruskej pravoslávnej cirkvi je najvyšší riadiaci orgán RPC, ktorý ju spravuje. Hlavou, resp. predsedom Svätého synodu je patriarcha RPC. Okrem predsedu synodu dopĺňa deväť permanentných členov a piatich dočasných členov, ktorí sú zvolení spomedzi eparchiálnych biskupov.

⁴ Nie je zrejmé, kto je skutočným autorom tohto konceptu. Najčastejšie sa však uvádza meno kontroverzného ultranacionalistického ruského pravoslávneho duchovného arcibiskupa a metropolitu Sankt Peterburgu a Ladogy v rokoch 1990 – 1996 Ioanna (Snyčeva) (Buciora, 2007).

⁵ Je potrebné poznamenať, že táto tradícia siaha hlboko do minulosti. Primárne východné patriarcháty (v Alexandrii, v Konštantínopole, v Antiochii) sa pokúšali udržať teritoriálnu jurisdikciu i v podmienkach, kedy sa na niektorých územiach vytvoril nový nezávislý štát. Napriek tomu sa vytvárali nové tradície vytváraním nových „národných cirkví“ v rámci novovytvorených štátov. Tak sa od Konštantínopolského patriarchátu odštiepila Bulharská pravoslávna cirkev, neskôr Srbská a v 19. a 20. storočí ďalšie (Grécka, Rumunská, Albánska). Konštantínopol celé desaťročia separácie neuznával. Rovnakým spôsobom vznikla i RPC. Autokefálnosť RPC síce svojvoľne vyhlásila v roku 1448. Konštantínopolský patriarcha však oficiálne uznal jej nezávislosť až po viac ako 100 rokoch, v roku 1589. Podobná situácia vznikla i na kánonickom území Srbskej pravoslávnej v rámci bývalej Juhoslávie – odtrhnutie Macedónskej a Čiernohorskej pravoslávnej cirkvi srbský patriarchát doposiaľ neuznal.

ňovať, že RPC v nových podmienkach vystupuje ako jednotiaci prvok v celom postsovietskom priestore, i napriek tomu, že v nových podmienkach sa vytvorilo (mimo RF) 14 suverénnych nezávislých štátov.¹ Navyše touto tézou RPC zamedzila akúkoľvek misijnú činnosť ostatným cirkvám (primárne Rímsko-katolíckej cirkvi), vrátane vytvárania farností či zriaďovania cirkevných štruktúr (Overmeyer, 2007).

Súčasný patriarcha RPC Kirill² v roku 2005 (ešte v pozícii metropolitu Smolenska a Kaliningradu) počas interview definoval tézu „kánonického teritória“ RPC ako tézu, ktorá je založená na troch principiálnych bodoch: teritoriálnom, etnickom/národnom, resp. nadnárodnom a pastorálnom. Podľa Kirilla „kánonické teritórium“ RPC zahŕňa „celé Rusko, kde sa od počiatku kázalo Slovo Božie pravoslávím a kde existovala od samého počiatku lokálna cirkev, to je cirkev toho miesta, ktoré je považované za „kánonické teritórium“ Moskovského patriarchátu.“³ Táto argumentácia však obsahuje kontroverzné a značne nepresné fakty, ktoré nemajú oporu ani v histórii, ani v ekleziológii.⁴

„Kánonické teritórium“ RPC je tvorené pravoslávnyimi cirkvami s rôznymi cirkevnými štatútmi podľa miery samostatnosti (autonómia, samospráva, metropolitný okruh, exarchát či eparchia⁵), ktoré sa nachádzajú na území postsovietskeho regiónu (s výnimkou Arménska a Gruzínska), Číny i Japonska. Tieto cirkvi podliehajú cirkevnej jurisdikcii pravo-

slávneho patriarchátu Moskvy a celej Rusi. Toto presné vymedzenie je ukotvené v už zmienenom dokumente RPC – Štatúte Ruskej pravoslávnej cirkvi.

Pri nadnárodnom potenciáli RPC je potrebné zmieniť i významnú udalosť z roku 2007. V tomto roku totiž došlo k opätovnému zmiereniu a znovuzjednoteniu RPC a Ruskej pravoslávnej cirkvi v zahraničí, resp. Ruskej pravoslávnej exilovej cirkvi. Ruská pravoslávna cirkev v zahraničí (ďalej len RPCvZ) totiž fungovala viac ako 80 rokov v exile, samostatne a oddelene od štruktúr RPC. Táto cirkev sa formovala z pravoslávnych duchovných a pravoslávnych veriacich, ktorí utekali z Ruska pred boľševizmom po boľševickej Októbrovej revolúcii v roku 1917 a následnej občianskej vojne v Rusku. Oficiálne vznikla v roku 1927 v New Yorku (kde má sídlo doteraz) po tom, čo sa „odštiepila od Moskovského patriarchátu, pretože zahraniční pravoslávni predstavitelia odmietli vtedajšiemu moskovskému metropolitovi a neskoršiemu patriarchovi Sergijovi (Stragorodskému) potvrdiť svoju lojalitu sovietskej boľševickej moci“ (Krupa, 2016a).

Hlavným iniciátorom a neskôr i negociátorom spojenia oboch cirkví bol ruský prezident Putin, ktorého diplomatické kroky a úsilie mali svoje opodstatnenie. Ten totiž v spojení RPC a RPCvZ videl maximálne posilnenie ruského mocenského globálneho vplyvu, resp. slovami J. Zarachoviča toto spojenie predstavovalo „novú globalizovanú pravoslávnu cirkev ako primárnu ideologickú zbraň a životaschopný nástroj ruskej zahraničnej politiky“ (Zarakhovich 2007). Spojenie oboch cirkví v oficiálnej rovine umožnilo ruským štátnym úradom v kooperácii s RPC rozšíriť svoj mocenský vplyv do ďalších približne 400 pravoslávnych farností, v ktorých je združených približne 400 tisíc pravoslávnych veriacich z celého sveta mimo bývalého Sovietskeho zväzu (Blitt, 2011). Podľa aktuálnych oficiálnych informácií disponuje RPCvZ deviatimi eparchiami, v ktorých je sústredených 374 farností a 22 kláštorov a kláštorných komunít. RPC zjednotením nadobudla predovšetkým mimoriadne cenný dosah a vplyv v Spojených štátoch amerických a Kanade, kde sa nachádzajú až 4 eparchie a kde je sústredených až 198 farností (Russkaja Pravoslavnaja Cerkov zagranicej, 2017).

Nadnárodný potenciál RPC je preto obrovský. Jedná sa o najväčšiu pravoslávnu autoke-

¹ Toto stanovisko je uvedené i v druhom významnom dokumente RPC z roku 2000, ktorý sa oficiálne nazýva *Štatút Ruskej pravoslávnej cirkvi*. V bode 1. s názvom *Všeobecné ustanovenie* a podbode 3. sa píše, že jurisdikcia RPC sa „vzťahuje na ľudí pravoslávneho viero-vyznania, žijúcich na kánonickom teritóriu RPC, na pravoslávne veriacich v iných krajinách a veriacich dobrovoľne prichádzajúcich (Ustav Russkoj Pravoslavnoj Cerkvi: Obščie položenija, 2000).

² Súčasný patriarcha Moskvy a celej Rusi Kirill, vlastným menom Vladimir Michajlovič Gund'ajev, 27. januára 2009 bol zvolený za patriarchu RPC. Intronizácia Kirilla sa konala 1. februára 2009 v Chráme Krista Spasiteľa.

³ Buciora, 2007, 13.

⁴ Ekleziológia je systematická veda o Cirkvi, ktorá sa ináč nazýva aj teológiou o Cirkvi alebo reflexiou o Cirkvi.

⁵ Na najnižšom stupni v tejto hierarchii je klasická pravoslávna eparchia – územno-správna jednotka, teda biskupstvo RPC, ktoré združuje pravoslávne farnosti v RF, ale i za jej hranicami. Na čele eparchie je eparcha (sídlny biskup). Eparchia RPC vzniká na základe rozhodnutia Svätej synody RPC.

fálnu cirkev na svete. Počet veriacich, hlásiacich sa ku RPC sa odhaduje na 150 miliónov a pastoračná činnosť je vykonávaná v 60 krajinách sveta (Dzidziguri, 2016). V týchto krajinách sa Moskovský patriarchát opiera o rozsiahlu sieť ruských pravoslávnych farností. Podľa oficiálnych údajov z roku 2016 je týchto farností RPC vo svete 34 764, pričom je možné navštíviť ruské farnosti napríklad v Ugande, na Haiti, v Indonézii, Maroku, či Kube (Doklad Svätejšieho Patriarcha..., 2016).

Zahranično-politické aktivity Ruskej pravoslávnej cirkvi na Ukrajine

Na zahranično-politické aktivity RPC je možné nazerať z troch principiálnych aspektov. Prvým z nich sú negociačné aktivity. Moskovský patriarchát sa diplomaticky aktívne zúčastňuje v tých konfliktoch a sporoch, ktoré sa podľa Kremľa nachádzajú v geopolitickej zóne vplyvu RF (vojna v Kosove, Sýrii či náhornokarabašský konflikt). Druhým aspektom je pôsobenie RPC na pôde vplyvných medzinárodných organizácií (na Valnom zhromaždení OSN, na pôde UNESCO, na pôde Rady OSN pre ľudské práva, na pôde OBSE či na pôde Rady Európy, alebo EU). Podstatou tohto angažovania sa je predovšetkým ochrana tradičných noriem. Ochraňa tradičných, resp. duchovných náboženských hodnôt, ktoré presadzujú paralelne ruské ministerstvo zahraničných vecí a RPC na medzinárodných fórach je súčasťou tzv. antihelsinskej ofenzívy, ktorej cieľom je podkopanie a radikálne vymedzenie sa voči ochrane ľudských práv, ktoré sú univerzálne a platné pre všetkých ľudí na svete.

Tretou významnou zahranično-politickou aktivitou RPC je jej pôsobenie v postsovietskom regióne, ktoré nesleduje len duchovné, ale i sekulárne ciele. Aktivity RPC v tomto regióne sa zintenzívnili predovšetkým nástupom súčasného patriarchu RPC Kirilla v januári 2009. Ten už bol v čase menovania do funkcie patriarchu RPC značne skúsený pravoslávny hierarcha nielen vo vnútroštátnom rozmere, ale predovšetkým mal za sebou už bohatú diplomatickú a zahraničnopolitickú prax.¹

V kontexte postsovietskeho priestoru je možné konštatovať, že hlavným cieľom zahraničných aktivít Moskovského patriarchátu je predovšetkým posilňovať a integrovať ruskú diasporu v tomto regióne. Takmer 20 miliónová ruská diaspora na postsovietskom teritóriu sa vyznačuje nadpriemernou religiozitou, vyššou návštevnosťou pravoslávnych bohoslužieb ako veriaci v RF a lojálnou príslušnosťou ku RPC. Túto cirkev považuje ruská diaspora zároveň za substitučnú inštitúciu, ktorá ich spája s ich domovinou. Príľnavosť k Moskovskému patriarchátu totiž indikuje demonštráciu vlastenectva či patriotizmu (Curanović, 2012b).

I mnohí odborníci sa zhodujú na fakte, že hlavná sila RPC v zahraničí spočíva v jej schopnosti konsolidovať ruskú diasporu. „Žiadne organizácie krajanov vo svete to nerobia efektívnejšie ako ruské farnosti vo svete“ (Zolotov, 2014). Tieto farnosti predstavujú vo väčšine prípadov spájací element ruskej diaspory s RF. K. V. Eggert poukazuje na skutočnosť, že napríklad v „autoritatívnom Turkmenistane sú tieto farnosti jediným kanálom spojenia s ruskou kultúrou a jazykom pre takmer 100 tisíc rusky hovoriacich obyvateľov“ (cit. podľa Zolotov, 2014).

Okrem toho sa usiluje RPC zabráňovať rozkolu vo vnútri pravoslávnych cirkví, ktoré sú pod jurisdikciou Moskovského patriarchátu na „kánonickom teritóriu“ RPC, bojovať proti potenciálnym autokefálnym cirkevným snahám (primárne na Ukrajine), v kooperácii s Kremľom a náboženskými proruskými organizáciami presadzovať ruský vplyv, kultúru a jazyk a bojovať, resp. radikálne sa vymedzovať voči západným hodnotám a voči „vonkajšiemu západnému nepriateľovi“ (Solík, Baar, 2016, s. 35) vo všeobecnosti.

Vplyv RPC je využívaný v ruskej zahraničnej politike naprieč celým postsovietskym regiónom, avšak najväčšiu pozornosť si zasluhuje bezpochyby vzťah RPC k Ukrajine. Tá nielenže predstavuje pre RF z geopolitického

---

vzťahy Moskovského patriarchátu a stáleho člena Svätej synody RPC. Zúčastnil sa mnohých medzinárodných sekulárnych i cirkevných konferencií, kde hájil záujmy Sovietskeho zväzu a neskôr RF. Okrem materinského hovorí aktívne anglickým, francúzskym i nemeckým jazykom. Navyše je potrebné podotknúť, že Kirill v mnohých – predovšetkým zahraničných – záležitostiach zastupoval niekdajšieho patriarchu Alexeja II. už od roku 2002 kvôli jeho zhoršujúcemu sa zdravotnému stavu.

¹ V roku 1984 bol menovaný Kirill arcibiskupom Smolenska a Viazmy, v roku 1988 sa stal arcibiskupom Smolenska a Kaliningradu. V roku 1991 bol Kirill povýšený do funkcie metropolitu. Navyše v roku 1989 bol menovaný vedúcim Oddelenia pre vonkajšie

a demografického hľadiska jednu z najdôležitejších krajín zo všetkých postsovietskych republík, ale súčasne je i štátom, v ktorom RPC v posledných rokoch vyvíja aktivity rôzneho charakteru. V duchovnom kontexte totiž predstavuje ukrajinský národ (spolu s bieloruským a ruským národom) – slovami patriarchu RPC Kirilla – „jadro“ či „Svätú Rus“, teda základ „Ruského sveta“ (Suslov, 2014), koncepcie, o ktorej bude v práci ešte zmienka. Význam tejto krajiny zhodnotil i niekdajší patriarcha RPC Alexej II, ktorý v roku 2004 prehlásil, že „približne 40 % chrámov Ruskej pravoslávnej cirkvi existuje na Ukrajine, čo z nej robí významnú súčasť Ruskej pravoslávnej cirkvi“ (Payne, 2015, s. 67).

Aktivity RPC na Ukrajine sú presadzované predovšetkým prostredníctvom *Ukrajinskej pravoslávnej cirkvi Moskovského patriarchátu* (ďalej len UPCMp), ktorá je jurisdikčne podriadená RPC a ktorá má spomedzi všetkých cirkví nachádzajúcich sa dnes na „kánonickom teritóriu“ RPC najväčší stupeň nezávislosti. Oficiálny dokument RPC s názvom *Statút Ruskej pravoslávnej cirkvi* definuje UPCMp ako „samostatnú cirkev s právami širokej autonómie“¹ (Ustav Ruskoj Pravoslavnoj Cerkvi..., 2000). V praxi to znamená, že táto cirkev má široké

právomoci, ako napríklad právo samostatne erigovať (ustanovovať) eparchie, voliť si eparchov bez formálneho schválenia RPC, ako aj finančnú nezávislosť (Krupa, 2016b), avšak nemá plnú nezávislosť. Súčasne je táto cirkev v pravoslávnom svete jedinou oficiálne uznanou (kánonickou) ukrajinskou pravoslávnu cirkvou.

Signifikantný vplyv RPC na Ukrajinu je zrejme hneď z niekoľkých dôvodov. Podľa aktuálnych údajov na oficiálnej stránke RPC sa nachádza na Ukrajine až 46 eparchií Moskovského patriarchátu (v rámci UPCMp) z celkového počtu 293 eparchií (najviac je pochopiteľne v RF – 179). Toto číslo predstavuje absolútne najväčší počet v rámci postsovietskeho priestoru (na druhom mieste je Bielorusko, kde sa nachádza 14 eparchií) (Organizacii Russkoj Pravoslavnoj Cerkvi, 2017). Podľa údajov z roku 2012, je výrazne prepracovaná i edukačná štruktúra UPCMp. Tá obsahuje 19 vzdelávacích inštitúcií, vrátane Teologickej akadémie v Kyjeve, 7 seminárov, 8 teologických škôl, 545 učiteľov v teologických ústavoch, približne 5000 nedeľných škôl a takmer 400 elektronických a tlačených médií (Zdioruk, Haran, 2012a, s. 60).

S takýmito zdrojmi nepredstavuje UPCMp len inštitúciu určenú na duchovnú starostlivosť o občanov, ale pôsobí ako vplyvný aktér, prostredníctvom ktorého môže RPC ovplyvňovať spoločnosť na Ukrajine. Tento významný aspekt si uvedomujú i poprední ruskí politici. Putin na stretnutí s hierarchami UPCMp v októbri 2004 vyhlásil, že UPCMp nie je ukrajinskou cirkvou, ale „ruskou pravoslávnu cirkvou na Ukrajine“ (Zdioruk, Haran, 2012a, s. 75), čím fakticky znegoval jej autonómny status. Putin zjavne reagoval na skutočnosť, že od roku 1686 sa v dôsledku dobre známych historických udalostí² tešila RPC výhradnému náboženskému monopolu na Ukrajinu.

¹ Je však potrebné podotknúť, že pôvodne bol na Sobore (zhromaždenie eparchov, čiže biskupov v pravoslávnej cirkvi spolu s inými zástupcami kňazov a laikov, ktoré reprezentuje celú cirkev a rozhoduje o dôležitých záležitostiach) RPC v januári 1990 tejto cirkvi potvrdený štatút *Ukrajinského exarchátu Ruskej pravoslávnej cirkvi*. Ukrajinský exarchát už od roku 1945 združoval všetkých pravoslávnych kresťanov (i gréckokatolíkov) na území Ukrajiny v rámci Sovietskeho zväzu. Exarchát je organizačná územná jednotka vo východných kresťanských cirkvách. V podstate sa jedná len o administratívne zjednotenia eparchií Moskovského patriarchátu na území daného štátu. V pravoslávnom kresťanstve je v súčasnej dobe jediným exarchátom Bieloruská pravoslávna cirkev. Exarchát vykazuje len minimálny stupeň nezávislosti vo vnútorných záležitostiach, avšak len v tých oblastiach, ktoré striktné vymedzuje samotný Moskovský patriarchát. Lenže o niekoľko mesiacov neskôr, v dôsledku náboženského uvoľňovania a rastúcej nespokojnosti lokálnych hierarchov Ukrajinského exarchátu s prílišnou organizačnou závislosťou na Moskovskom patriarcháte boli na sobore RPC 27. októbra 1990 právomoci ukrajinskej pravoslávnej cirkvi výrazne rozšírené (Curanović, 2012b). Jej oficiálny názov bol stanovený ako *Ukrajinská pravoslávna cirkev Moskovského patriarchátu*. Týmto krokom sa usilovala RPC zabrániť autokefálnym a odštiepeneckým tendenciám vo vnútri tejto cirkvi.

² V roku 1686 došlo k rozdeleniu územia dnešnej Ukrajiny medzi Rusko a Poľsko-litovský štát. Územia východne od Dnepra a mesto Kyjev sa dostali do Ruska. Kyjevská pravoslávna metropolia prešla v tomto istom roku, po vynútenom súhlase kyjevského metropolitu Gedeona, spod jurisdikcie Konštantínopolského patriarchátu pod jurisdikciu Moskovského patriarchátu. Ukrajinská pravoslávna cirkev sa tak stala súčasťou RPC až do času, kým Ukrajina po Prvej svetovej vojne a ruskej revolúcii nevyhlásila svoju nezávislosť (Krupa, 2014). Po turbulentnom období od konca Prvej svetovej vojny až po koniec

Komplikovanú náboženskú situáciu z hľadiska pravoslávneho kresťanstva (v krajine má však zastúpenie i islam, judaizmus a predovšetkým na západe grécko-katolícka a rímsko-katolícka cirkev) demonštruje skutočnosť, že na Ukrajine sú popri vyššie zmienenej UPCMp i ďalšie dve pravoslávne cirkvi. Tie sa však voči tejto cirkvi (a voči presadzovaniu ruského vplyvu na Ukrajine vo všeobecnosti) vymedzujú. Jedná sa o Ukrajinskú cirkev Kyjevského patriarchátu (ďalej len UPCKp) a marginálnu Ukrajinskú pravoslávnu autokefálnu cirkev.¹ Obe cirkvi sú nekánonické. V rámci pravoslavia teda existujú tri odlišné cirkvi, ktoré sa navzájom neuznávajú a ktoré odzrkadľujú jednak rozdielne pohľady na politické a kultúrne smerovanie krajiny, a jednak na rozdielne kultúrne črty.

Konvergencia záujmov Kremľa a RPC na Ukrajine začala rezonovať predovšetkým v dôsledku udalostí v Gruzínsku z jesene 2003²

Druhej svetovej vojny, kedy v dôsledku ukrajinskej emancipácie a nacionalizmu vznikla nekánonická Ukrajinská autokefálna pravoslávna cirkev (naskôr v 20. rokoch 20. storočia a neskôr po jej destabilizácii bolševikmi vznikla v priebehu druhej svetovej vojny) však bolo opätovne ukrajinské pravoslávne kresťanstvo vtlačené pod Moskovský patriarchát. Tento stav trval až do konca Sovietskeho zväzu.

¹ UPCKp vznikla na začiatku 90. rokov 20. storočia, kedy silneli nacionálne aspekty v duchovnej i sekulárnej oblasti na Ukrajine. Vtedajší metropolita UPCMp Filaret (Denisenko) sa spolu s časťou ukrajinského nacionálneho krídla vo vnútri UPCMp rozhodol bojovať za vytvorenie národnej autokefálnej ukrajinskej cirkvi. Za tieto aktivity bol Filaret vylúčený z UPCMp (v máji 1992) a zbavený kňazstva. Čoskoro však s výrazným príspevom a podporou ukrajinských politických autorít – vrátane prvého ukrajinského prezidenta L. Kravčuka – inicioval zlúčenie odídených z UPCMp s UAPC. Táto cirkev síce bola od konca Druhej svetovej vojny v exile, avšak po náboženskom uvoľnení v Sovietskom zväze bola v roku 1990 riadne zaregistrovaná a pôsobila legálne na Ukrajine. Filaret síce dosiahol zlúčenie v roku 1992, kedy vznikla UPCKp, avšak súčasne spôsobil i ďalšie štiepenie. Časť hierarchov z UAPC sa totiž nestotožnilo so zlúčením a UAPC bola opätovne zaregistrovaná v roku 1995. I preto dnes na Ukrajine existujú hneď tri pravoslávne cirkvi (Leustean, 2014).

² Udalosti, ktoré sú známe ako „rúžová revolúcia“ a ktoré mali za následok odstúpenie E. Ševarnadzeho (po sérii protestov v dôsledku zmanipulovaných parlamentných volieb, ktoré boli podľa medzinárodných pozorovateľov OSN sfalšované) a jeho nahradenie opozičným a výrazne prozápadne orientovaným M. Saakašvilim.

a súvisela s dôležitými ukrajinskými prezidentskými voľbami z konca októbra 2004. Vo voľbách proti sebe stáli otvorene proruský kandidát V. Janukovyč (v tom čase ukrajinský premiér za politické zoskupenie s názvom *Strana regiónov*) a prozápadne orientovaný V. Juščenko. V tomto období sa súčasne ešte viac prehĺbil kooperačný vzťah medzi Kremľom a RPC a posunul sa do novej dimenzie – do oblasti koordinovaného postupu v zahraničnej politike. Tento formalizovaný vzťah v zahraničnej politike bol demonštrovaný vytvorením *Pracovnej skupiny pre spoluprácu Ruskej pravoslávnej cirkvi s ministerstvom zahraničných vecí RF* v roku 2003. Skupina zahŕňa diplomatických zástupcov RPC a ministerstva a umožňuje celý rad spoločných zahranično-politických aktivít.³

Agilnosť RPC a RF bola na mieste, nakoľko na Ukrajine pred prezidentskými voľbami vznikla celkom nová situácia, kedy sa o funkciu prezidenta uchádzal (a mal šance uspieť) otvorene prozápadný kandidát, majúci ambíciu nasmerovať Ukrajinu do západoeurópskych štruktúr. Na druhej strane aj v cirkvnej otázke rezonovala značná obava zo strany RPC, z dôvodu možnej intenzívnej spolupráce potenciálneho prozápadného prezidenta s UPCKp za účelom získania ukrajinskej autokefálnosti. I preto Kremľ aj RPC otvorene podporovali a lobovali za proruského kandidáta V. Janukovyča,⁴ ktorý deklaroval strategické partnerstvo z RF. Kremľ si uvedomoval vyso-

³ Význam skupiny sa značne zvýšil po nástupe S. Lavrova do funkcie ministra zahraničných vecí RF v roku 2004, ktorý opakovane deklaroval svoju podporu tejto skupiny a vyzdvihoval historické väzby – siahajúce do cárskeho obdobia – medzi RPC a ministerstvom. Pracovná skupina sa stretáva pravidelne a niekedy i v menších podskupinách za účelom širokej diskusie, predovšetkým ohľadom „zachovania kultúrnych a duchovných väzieb s Rusmi v zahraničí, dodržiavania ich práv a zachovania kultúrneho a historického dedičstva ruskej vlasti a ruského jazyka“ (Blitt, 2011, s. 381). Lavrov vyzdvihol aktivity RPC v tomto smere a označil ich za „hlavnú oporu činnosti vlády v tomto sektore“ (Blitt, 2011, s. 381).

⁴ Ruský prezident Putin sa osobne zapojil do predvolebnej prezidentskej kampane na Ukrajine. 26. októbra 2004 navštívil dosluhujúceho ukrajinského prezidenta Kučmu v Kyjeve a krátko nato (12. novembra) sa stretol s Kučmom a Janukovyčom v meste Kerč na Kryme. Týmto spôsobom poslal ruský prezident jasný signál ukrajinským voličom – víťazstvo kandidáta Janukovyča by bolo zárukou dobrých vzťahov RF a Ukrajiny (Curanović, 2012b).

ký stupeň religiozity v tejto krajine a z toho vyplývajúci význam náboženstva v ukrajinskej spoločnosti¹, a preto zapojil do kampane i RPC, resp. jej jurisdikčne podriadenú UPCMp. Diametrálne rozdielne stanoviská hlavných prezidentských kandidátov na riadenie Ukrajiny sa preto premietali i do náboženskej roviny. Niekdajší metropolita UPCMp Vladimir² vyjadril otvorenú podporu Janukovyčovi.³ Naproti tomu patriarcha UPCKp Filaret sa postavil na stranu Juščenka.

Vladimir dokonca sprevádzal v predvolebnom období (august 2004) Janukovyča na cestách po Svätej Zemi a hore Athos v Grécku – jednom z najposvätejších miest východného kresťanstva –, kde sa spolu modlili. Tri týždne pred prvým kolom prezidentských volieb, ktoré sa konali 31. októbra, bol Janukovyč navyše pozvaný a prijatý v rezidencii Moskovského patriarchátu samotným patriarchom RPC Alexejom II, ktorý vyjadril podporu jeho volebnému programu a zaželel mu, aby bol „odvážny a tolerantný počas prezidentských volieb“ (Gretskiy, 2007, s. 9).

Aktivity RPC v kooperácii s UPCMp na Ukrajine v tomto období boli skutočne rozsiahle a nielenže plnili úlohy vo volebnej kampani Janukovyča, ale dokonca sa na nich aktívne

podieľali a pomáhali ich plánovať. V kontexte takejto spolupráce potom Janukovyčov tím vyrukoval do volieb s ideologickými sloganmi typu: „Podpora Juščenka znamená porážku pravoslávia na Ukrajine,“, „Bratská jednota troch východoeurópskych národov“ či „Juščenko – agent uniátov (gréckokatolíkov) a protestantov“ (Yurash, 2005, s. 370). Navyše v súčinnosti s RPC, UPCMp organizovala verejné demonštrácie a „cirkevné sprievody“, ktoré sa končievali bohoslužbami za „zvolenie pravoslávneho prezidenta“ (Yurash, 2005, s. 371).

Touto volebnou agitáciou však RPC paradoxne hrubým spôsobom porušila stanovy svojho najdôležitejšieho a oficiálneho dokumentu z roku 2000 s názvom *Sociálna koncepcia Ruskej pravoslávnej cirkvi*. Bod 3 s názvom *Cirkev a štát*, podbod 8 totiž zdôrazňuje, že existujú oblasti, v ktorých klérus a kánonické cirkevné štruktúry vyslovene nemôžu podporovať štát, ani s ním spolupracovať. Jednou z troch takýchto oblastí je „politický zápas, volebná agitácia, kampane na podporu konkrétnych politických strán a verejných či politických lídrov“ (Osnovy Sociálnej koncepcii Ruskoj..., 2000).

Po prvom kole prezidentských volieb 2004 (tesne vyhral Juščenko) metropolita Vladimir v televíznom prenose zdôrazňoval, že iba jeden kandidát dostal požehnanie kánonickej cirkvi vo voľbách – V. Janukovyč. Po spochybnení výsledkov z druhého kola volieb (tesne vyhral Janukovyč) a prvej vlne protestov opozície po voľbách,⁴ patriarcha RPC Alexej II. napísal list ukrajinskému prezidentovi L. Kučmovi, v ktorom vyjadril nádej na mierové vyriešenie sporu na Ukrajine. Na rozdiel od V. Putina sa však patriarcha nerozhodol poslať gratuláciu k volebnému víťazstvu. Udalosti oranžovej revolúcie opätovne rozdelili cirkvi na Ukrajine podľa ich geopolitických preferencií (Curanović, 2012b).⁵

¹ Na Ukrajine i v 90. rokoch minulého storočia vplyvní ukrajinskí politici vyhľadávali, resp. usilovali sa o podporu náboženských autorít. V prvých samostatných voľbách na Ukrajine v roku 1994 sa napríklad uchádzal L. Kravčuk o podporu UPCKp, zatiaľ čo politický program L. Kučmu zahŕňoval rozvoj a spolupráce s UPCMp. O 5 rokov neskôr, v roku 1999 v ďalších prezidentských voľbách sa javil Kučma ako viac umiernený v náboženských otázkach, ale i naďalej zastával kooperáciu s UPCMp. Náboženský význam prezidentskej kampane si uvedomoval i Kučmov komunistický protikandidát P. Simonenko, oficiálne ateista. Napriek tomu sa v kampani pokúšal presvedčiť voličov o svojej lojalite k UPCMp. Komunistická strana vydala oficiálne prehlásenie, v ktorom sa ospravedlnila za násilné a zlé zaobchádzanie voči náboženským autoritám počas sovietskeho obdobia (Yurash, 2005). To znamená že politické sily (vrátane komunistov) si uvedomovali značný význam náboženstva vo verejnom živote.

² Metropolita UPCMp Vladimir, občianskym menom Viktor Sabodan, bol hlavou UPCMp po tom, čo bol zbavený funkcie jeho predchodca Filaret. V úrade bol od 27. mája 1992 do 5. júla 2014, kedy zomrel.

³ Janukovyčovi vyjadrili podporu okrem Moskovského patriarchátu i významné politické osobnosti a experti Kremľa. Okrem Vladimira Putina to boli G. Pavlovskij, D. Medvedev, I. Šuvalov a iní.

⁴ Výsledky volieb, v ktorých sa stal tesným víťazom Janukovyč, opozícia napadla a označila ich ako sfalšované. Následne Ukrajinu zachvátila vlna demonštrácií, ktorá je známa pod pojmom „oranžová revolúcia“.

⁵ Dôkazom toho je i skutočnosť, že predstavitelia UPCMp nepodpísali spoločnú výzvu šiestich ukrajinských kresťanských cirkví, ktorú adresovali na konci novembra 2004 ukrajinskému prezidentovi. Vo výzve ho žiadajú, aby dal preveriť a vyšetriť sfalšované výsledky druhého kola prezidentských volieb (Curanović, 2012b). Naproti tomu len dva dni pred opakovanými prezidentskými voľbami druhého kola (konali

V dôsledku jasnej politizácie pravoslavia na Ukrajine sa tak začali všetky cirkvi v krajine reálne zúčastňovať (v rozličnej miere) politického súperenia, ktoré nebolo tak bežné pred rokom 2004. Zvýšenie politického zapojenia RPC na Ukrajine má špecifické konzekvencie pre rusko-ukrajinské vzťahy. Každý spor či nedorozumenie medzi Kyjevom a UPCMp znamená reakciu Kremľa. Pokiaľ ide o tento problematický obraz RPC ako ruskej inštitúcie je potrebné zdôrazniť novú tendenciu vo verejnom „imidži“ Moskovského patriarchátu, a síce neustálom zdôrazňovaní, že reprezentuje celé východné slovanské pravoslávie.¹ Od týchto prezidentských volieb by sa mohli aktivity RPC na ukrajinskom teritóriu rozdeliť na tri kľúčové etapy.

Obdobie rokov 2005 – 2010, boj RPC proti ukrajinskej autokefálnosti a západnému smerovaniu Ukrajiny

Za prvú etapu intervencií RPC na Ukrajine je možné považovať obdobie rokov 2005 – 2010, čiže obdobie, počas ktorého bol vo funkcii ukrajinského prezidenta V. Juščenko. Tieto činnosti RPC boli do značnej miery limitované a sústredili sa predovšetkým na zabránenie autokefálnosti, teda zjednoteniu a dosiahnutiu nezávislosti ukrajinskej pravoslávnej cirkvi, čo by znamenalo rozluku od Moskovského patriarchátu. Autokefálnosť na Ukrajine je možné dosiahnuť dvoma spôsobmi: buď samotná RPC udelí autokefálnosť UPCMp, ktorá by sa následne spojila s UPCKp a UAPC, čiže uznaním zo strany RPC (čo je nereálne), alebo sa musia všetky tri cirkvi najskôr zlúčiť a až potom si nechá uznať svoju existenciu. V tomto prípade ju môže uznať ekumenický patriarcha

konštantínopolský² po podaní oficiálnej žiadosti.

I z tohto dôvodu Juščenko počas výkonu svojej funkcie v náboženskej oblasti jednak vyzýval na kooperáciu všetky ukrajinské pravoslávne cirkvi³ a jednak mal ambíciu využiť Konštantínopolský ekumenický patriarchát ako najvyššiu duchovnú autoritu v pravosláví a zároveň ako zadržiavací faktor vplyvu Moskovského patriarchátu (Zdioruk, Haran, 2012a). Za týmto účelom sa Juščenko usiloval primárne nadviazať dobré styky s ekumenickým patriarchom konštantínopolským – Bartolomejom I. S ním sa stretol, resp. ním bol prijatý v júni 2007 a v máji 2009⁴ v jeho sídle vo Fanar v Istanbule.

Na Ukrajine autokefálne ambície pochopiteľne vznikajú vtedy, ak sú pri moci prozápadne či nacionálne orientované politické elity (Kravčuk, Juščenko, Porošenko), ktoré chcú eliminovať nielen sekulárny, ale i duchovný

sa 26. decembra 2004) Alexej II. adresoval posolstvo pravoslávnomu obyvateľstvu na Ukrajine, „aby sa vyšlo nesprávnym krokom, ktoré by mohli zničiť jednotu bratských slovanských národov, ktorá je vytvorená od nepamäti“ (Gretskiy, 2007, s. 11).

¹ Napríklad počas rokovania Moskovského patriarchátu so zahraničnými politikmi z Blízkeho východu vo februári 2010, hlava RPC deklarovala podporu pre rozvoj vzťahov medzi krajinou, s ktorou rokovala (Libanon) a nielen RF, ale i Bieloruskom a Ukrajinou (Curanović, 2012b). Aj to je jeden z aspektov, ako RPC neustále zdôrazňuje nadnárodný aspekt a usiluje sa vyvracať názory, ktoré ju stavajú do pozície výhradne ruskej inštitúcie.

² Konštantínopolský ekumenický patriarcha Bartolomej I. je čestnou hlavou svetového pravoslavia. Je uznávaný ako „prvý medzi rovnými“. Nemá moc zasahovať do otázok týkajúcich sa iných pravoslávnych cirkví a len koordinuje celopravoslávnu činnosť. V tomto smere je však nutné poznamenať, že ani uznanie autokefálnosti jedným z patriarchov nezaručuje okamžité uznanie od ostatných autokefálnych cirkví. Napríklad Pravoslávna cirkev v Amerike získala uznanie autokefálnosti len od Ruskej, Bulharskej, Gruzínskej, Poľskej pravoslávnej cirkvi a Pravoslávnej cirkvi v českých krajinách a na Slovensku.

³ Ukrajinský prezident v dokumente, ktorý smeroval do ukrajinského parlamentu – Najvyššej Rady Ukrajiny v roku 2005 s názvom „O vnútornej a vonkajšej situácii na Ukrajine“ deklaroval, že jednou z jeho priorít v rámci štátnej politiky bude vytvorenie jednotnej spoločnej ukrajinskej pravoslávnej cirkvi a nariadil ukrajinskej vláde, aby podnikla opatrenia na uľahčenie dialógu medzi konfliktnými jurisdikciami, avšak pri zachovávaní nezávislosti sekulárnych úradov (Patriarch Varfolomej „upolnomočil“..., 2006). O dva roky neskôr, v roku 2007 Juščenko naliehal na Synody UPCMp a UPCKp, aby vytvorili spoločnú komisiu pre zjednotenie pravoslávnej cirkvi na Ukrajine. I z tohto dôvodu bola vytvorená expertná skupina na podporu dialógu medzi cirkvami priamo na ukrajinskom prezidentskom sekretariáte (Viktor Juščenko prizývaet..., 2007).

⁴ V záujme vytvorenia jednej národnej ukrajinskej cirkvi, resp. získania podpory pre ňu sa Juščenko stretol počas návštevy Izraela s patriarchom Jeruzalema Teofilom (november 2007) či počas oficiálnej návštevy Grécka (september 2007) navštívil posvätnú horu Athos. Juščenko mal takisto záujem o nadviazanie vzťahov s Vatikánom, vyjadrením čoho bolo oficiálne prijatie u Benedikta XVI. v júni 2009 (Curanović, 2012b).

ruský vplyv.¹ Moskovský patriarchát sa od počiatku usiluje zabrániť vytvoreniu jednotnej autokefálnej cirkvi primárne z dvoch dôvodov: Po prvé, autokefálnosť Ukrajinskej cirkvi by pripravila Kremľ o efektívny nástroj presadzovania vplyvu na Ukrajine a zabránila by účasti RF na imperiálnych projektoch v eurázijskom regióne. Po druhé, autokefálnosť by spôsobila vážne straty pre RPC (materiálne finančné, personálne, klesol by počet farností takmer o polovicu) (Zdioruk, Haran, 2012a). Toto by drasticky oslabilo mocenskú pozíciu RPC nielen v samotnej RF, ale predovšetkým v svetovom náboženskom prostredí, i v ekumenickom pravosláví.

RPC v tomto smere využívala dva aspekty: diplomatický a nátlakový. V diplomatickej oblasti sa podarilo metropolitovi UPCMp Vladimirovi značný úspech v júli 2008, počas veľkolepej udalosti v Kyjeve – oslavách 1020. výročia prijatia kresťanstva na Rusi. Na tejto udalosti sa zúčastnili delegácie všetkých autokefálnych pravoslávnych cirkví sveta,² vrátane Alexeja II. – ten spočiatku váhal, či má vôbec význam vycestovať na Ukrajinu³ v čase, kedy podľa patriarchu ukrajinské politické elity „podporovali rozkolnikov“⁴ (Curanović, 2012b, s. 170) – a konštantínopolského ekumenického patriarchu Bartolomeja I. Od Bartolomeja I. sa očakávalo, že

po sérii predchádzajúcich rozhovorov s Juščenkom požehná UPCKp a uzná túto schizmatickú cirkev ako autokefálnu práve na tejto slávnosti.

Paradoxne sa však z osláv 1020. výročia prijatia kresťanstva na Rusi stal nezdar pre politicko-cirkevné plány ukrajinského prezidenta. Konštantínopolský patriarcha sa „odmietol stať súčasťou politických a náboženských kalkulácií Juščenka a neuznal UPCKp ako autokefálnu cirkev v danom čase a za daných podmienok“ (Tonoyan, Payne, 2010, s. 256). Jeho zámerom bola výlučne pastoračná návšteva Ukrajiny a možnosť stretnúť sa s Alexejom II. a diskutovať o cirkevnej situácii na Ukrajine. Diskusia medzi oboma patriarchami prebehla za zatvorenými dverami a jej obsah nebol zverejnený. Hlavná diplomatická misia Alexeja II. bola teda úspešná. Podarilo sa výrazne utužiť vzťahy s UPCMp a súčasne zabrániť plánu V. Janukovyča – docieľiť uznanie jednotnej autokefálnej ukrajinskej cirkvi.

Ďalší úspech v boji proti zjednoteniu ukrajinského pravoslavia zaznamenala RPC i na začiatku roku 2009. V tom čase – po smrti Alexeja II. (zomrel v decembri 2008) – sa „proautokefálne“ krídlo v samom vnútri UPCMp snažilo využiť smrť ruského patriarchu na získanie autokefálnosti, alebo prinajmenšom oslabiť vplyv RPC voči UPCMp. Prejavilo sa to i tým, že Vladimirovi bola vyjadrená podpora zo strany časti eparchov a delegátov UPCMp do Miestneho koncilu RPC⁵ na konferencii UPCMp 17. januára, ktorá bola prípravou na Miestny Koncil RPC (konaný sa od 27. do 29. januára 2009), kde sa mal zvoliť nový patriarcha RPC.

Po intervenčných aktivitách RPC takticky kandidatúru odmietol a diplomaticky vyhlásil, že „16. patriarcha Moskvy a celej Rusi bude ten, na koho Boh ukáže svoju vôľbu“ (Metropolitan Vladimir of..., 2009). Pre ruských cirkevných hodnostárov a ruské politické elity sa síce Vladimir stal hrdinom, ktorý „učinil historický statočný skutok, za účelom jednoty ruského pravoslavia“ (Metropolita Kyjevský a celej..., 2009), ale pre Ukrajincov stelesňoval nástroj Kremľa, ktorý zmaril ukrajinské úsilie o náboženskú nezávislosť. Okrem toho, že odmietol svoju kandidatúru, ani namiesto seba za Ukrajinu nenavrhol nikoho. Podľa ruského profesora Frolova sa tak

¹ Historické európske skúsenosti totiž jasne demonštrujú, že nezávislosť národných pravoslávnych cirkví od zahraničných náboženských centier je dôležitým atribútom štátnej nezávislosti. To platí predovšetkým pre také krajiny ako Grécko, Gruzínsko, Bulharsko, Srbsko či Rumunsko. V prípade Ukrajiny je však situácia rozdielna: časť ukrajinského pravoslavia zostáva duchovne, administratívne a organizačne závislá na RPC.

² Udialo sa tak i napriek extrémnemu nátlaku a intervencií zo strany RPC a RF, ktorí „odporúčali“ neísť do Kyjeva. Jediná autokefálna cirkev, ktorá podľahla tomuto tlaku bola z Cypru (Zdioruk, Haran, 2012a).

³ Bol to predovšetkým ruský prezident Putin, ktorý presvedčil a podporil Alexeja II. aby pozvanie Kyjeva prijal a vycestoval. Alexej II. totiž už v júli 2006 (prostredníctvom zástupcu vedúceho Oddelenia zahraničných vzťahov Moskovského patriarchátu eparchom Markom) avizoval, že „návšteva Ukrajiny nie je v blízkej budúcnosti v pláne Moskovského patriarchátu z dôvodu politickej situácie v krajine“ (Patriarch Aleksij II ne sobiraetsja..., 2006).

⁴ Ruský pojem „rozkolnik“ označuje člena sekty, ktorý sa odštiepil od oficiálnej pravoslávnej cirkvi. V tomto prípade Alexej II. narážal na UPCKp a jej predstaviteľov.

⁵ Miestny koncil RPC je zhromaždenie eparchov (biskupov) a ďalšieho duchovenstva i laikov RPC. Je stelesnením najvyššieho orgánu RPC.

zabránilo plánu ukrajinských mocenských i cirkevných predstaviteľov navrhnuť spoločného ukrajinského kandidáta na post Patriarchu RPC (Metropolita Kyjevský a celej..., 2009).

Nátlakové aktivity RPC voči ukrajinským autokefálnym snahám sú realizované predovšetkým prostredníctvom radikálnych mimovládnych náboženských (pravoslávnych) organizácií. Fungujú zväčša pod priamym dohľadom Moskovského patriarchátu a UPCMp a od roku 2005 (po zvolení Janukovyča) výrazne zintenzívni svoju činnosť. Zväčša sa jedná o šovinistické, ultrakonzervatívne a vyslovene proruské hnutia. Už počas kampane pred prezidentskými voľbami na Ukrajine v roku 2004 sa organizačne podieľali na demonštráciách a bohoslužbách za „pravoslávneho ukrajinského prezidenta“. Medzi takéto organizácie patrí napríklad *Zväz pravoslávnych bratstiev Ukrajiny*, *Zväz pravoslávnych občanov Ukrajiny*, *Všeukrajinské pravoslávne bratstvo Sv. Alexandra Nevského*, alebo *Všeukrajinské spoločenské hnutie „Ukrajinská voľba“*.

Ako prezentoval v jednom z interview líder *Zväzu pravoslávnych občanov Ukrajiny* V. Kaurov, hnutie bolo založené a funguje „s požehnaním metropolitu odeského a izmajilského Ukrajinskej pravoslávnej cirkvi Moskovského patriarchátu Agafangela“ a ako ďalej dopĺňa, bolo mu udeľené „požehnanie od patriarchu Ruskej pravoslávnej cirkvi Alexeja II. a metropolitu Ukrajinskej pravoslávnej cirkvi Moskovského patriarchátu Vladimira“ (Kaurov, 2007). Aktivity takýchto organizácií zväčša koordinuje a podporuje „tvrdé proruské jadro“ UPCMp. Jedná sa o vplyvných cirkevných hodnostárov, ktorí radikálne odmietajú ukrajinskú autokefálnosť a ostro vystupujú proti akémukoľvek dialógu s nekánonickými autokefálnymi cirkvami na Ukrajine. Menovite sa jedná predovšetkým o metropolitu Donecka a Mariupolu Hilariona, arcibiskupa Tuľčyna¹ Jonatana či biskupa Sumy² Eulogiusa (Zdioruk, Haran, 2012a).

Podieľajú na protiukrajinských akciách, demonštráciách či provokáciách na teritóriu Ukrajiny. Organizujú demonštrácie proti vstupu Ukrajiny do štruktúr EÚ, či NATO a na druhej strane sa verejne zastávajú a stotožňujú sa s ruskou imperiálnou rusofilnou ideológiou

a s nostalgiou spomínajú na Ruskú ríšu, či Sovietsky zväz. I z tohto dôvodu podporujú ekonomickú, duchovnú i politickú jednotu v podobe „Ruského sveta“, do ktorého Ukrajina podľa nich patrí.

Obdobie rokov 2010 – 2013, včleňovanie Ukrajiny do „Ruského sveta“

Najintenzívnejšie aktivity vyvíjala RPC na Ukrajine v období rokov 2010 – 2013, kedy zastával funkciu ukrajinského prezidenta V. Janukovyč. Činnosť RPC v tomto smere značne súvisela s koncepciou „Ruského sveta“, ruským konceptom, ktorý sprvoti predstavoval určitý rámec a nástroje, prostredníctvom ktorých je možné konsolidovať ruskú diaspóru v zahraničí (v nových podmienkach po rozpade Sovietskeho zväzu) a ktoré môžu organizovať Rusov žijúcich mimo RF na základe národných a kultúrnych faktorov a identít (Poleghkyi, 2011).

Nástupom Putina však koncept nadobudol výrazný geopolitický akcent, ktorým sa ruské vedenie snaží získať pevnú pôdu pre svoje imperialistické aspirácie v postsovietskom priestore. Navyše „Ruský svet“ sa postupom času značne rozšíril. Jeho širokospektrálnosť v súčasnej dobe je demonštrovaná tým, že popri ruskej diaspóre, ktorá je sústredená mimo RF, sa druhou zložkou „Ruského sveta“ stávajú i sympatizanti či priatelia Ruska (zväčša z krajín obývaných Slovanmi), ktorí sa „duchovne sebaidentifikujú“ s Ruskom a ktorí prostredníctvom rôznych hnutí, politických strán či mimovládnych organizácií uvažujú o „Celoslovanskom“ alebo „Všeslovanskom“ zväze pochopiteľne pod vedením Ruska.³

V posledných rokoch sa však začala i RPC intenzívne zapájať do diskusií týkajúcich sa „Ruského sveta“. Predovšetkým prostrední-

³ V. Kočin, súčasný výkonný riaditeľ Nadácie Ruský svet zdôrazňuje, že „Ruský svet“ je „ruská civilizácia v jej duchovnom a kultúrno-historickom význame. Príslušnosť k 'Ruskému svetu' – to je určitý druh pocitu, vnútorné sebaurčenie človeka, ktorého základom je spoločná história, zdieľané hodnoty a pocit spolupatričnosti k Rusku. Na to, aby sa človek dostal do 'Ruského sveta', nepotrebuje pas alebo víza. Je to komunita, ktorá spája nielen Rusov, ale aj krajanov a cudzincov, ktorí javia úprimný záujem o Rusko, ruský jazyk, históriu a kultúru“ (Kočin, 2015). Výkonný riaditeľ týmto vyhlásením – obdobne ako mnohí ďalší čelní ruskí predstavitelia – zdôrazňuje, že do „Ruského sveta“ patria nielen etnickí Rusi a ruskí krajanovia, ale každý, kto sa „sebaidentifikuje“ s Ruskom, teda zahŕňa obrovský počet ľudí, ktorých samotná nadácia oslovuje.

¹ Mesto na Ukrajine v Tuľčynskom rajóne vo Vinnyckej oblasti.

² Hlavné mesto Sumskej oblasti na severovýchodnej Ukrajine.

tvom patriarchu RPC Kirilla rozvíja RPC koncept „Ruského sveta“, ktorý je podľa RPC „svetom ruskej pravoslávnej tradície“ (Solik, Baar, 2016, s. 33). Kirill od svojho nástupu do funkcie patriarchu pomerne často vyzýva k budovaniu „Ruského sveta“, spájajúceho rusky hovoriace a pravoslávne náboženstvo vyznávajúce obyvateľstvo. V interpretácii RPC sa za centrum „Ruského sveta“ považujú predovšetkým tie oblasti, respektíve územia, ktoré patrili do historického zväzu známeho pod pojmom „Svätá Rus“ – teda dnešné územie suverénnych štátov Ukrajiny, Bieloruska a Ruska, ktoré sú priamymi dedičmi Kyjevskej Rusi (Solik, Baar, 2016).¹

Podľa moskovského patriarchu je samotný „Ruský svet“ zložený z „jadra“, teda „Svätej Rusi“ a diaspór, ktoré sú zjednotené tromi faktormi: pravoslávnu kresťanskou vierou, ruským jazykom a spoločne zdieľanou historickou pamäťou. Vo svojom príhovore (na treťom výročnom zasadnutí Nadácie Ruský svet v roku 2009) zároveň odporučil do „jadra“ zaradiť i Moldavsko. Na zasadnutí súčasne vyzval na používanie pojmu „krajiny Ruského sveta“² (Solik, Baar, 2016, s. 34).

¹ Tým, že prijal kyjevský knieža Vladimír kresťanstvo v Kyjevskej Rusi, položil tak základy nového kresťanského národa. Mnohí ruskí historici a pravoslávni duchovní hovoria v tomto kontexte o „zviazaní“ či „jednote“ troch bratských východoslovanských národov (Usov 2006). Ako podotýka ruský pravoslávny duchovný A. Novikov, „Kyjevská krstiteľnica zviazala v cirkevnej jednote tri bratské pravoslávne národy – ruský, ukrajinský a bieloruský. Tieto národy tvoria jadro mnohonárodnej ruskej pravoslávnej cirkvi, jednotu, ktorá prešla skúškou časom, prenasledovania a pokušeniami rozkolov“ (Novikov, 2013). Avšak i napriek tomu, že tieto tri národy (a dnešné samostatné štátne útvary RF, Ukrajiny a Bieloruska) majú do istej miery spoločné historické, politické a kultúrne črty, ak sa však diskutia týka geopolitickej voľby a hľadania svojho miesta v geopolitickom priestore v historickom a súčasnom kontexte, vznikajú početné problémy a napätia medzi uvedenými tromi štátmi.

² Vágnosť a postupná rozpínanosť duchovnej koncepcie „Svätej Rusi“ a „Ruského sveta“ je však obdobná ako v prípade sekulárneho konceptu. Pôvodné „jadro“ „Ruského sveta“ sa popri troch kľúčových historických krajinách (Rusko, Bielorusko, Ukrajina) malo podľa Kirilla rozšíriť o Moldavsko. Neskôr dokonca boli do tohto zoznamu okrem Moldavska postupne pridávané i ďalšie krajiny „kánonického teritória“ RPC: Samostatne vyhlásený štát Podnester-ská republika, Kazachstan a Kirgizsko. Ich zaradenie do „jadra“ je založené – podľa Moskovského patriarchátu – na historických „argumentoch“, teda afiliácii

Pre posilnenie geopolitickej a duchovnej jednoty „Ruského sveta“ Patriarcha RPC Kirill podnikol nebývalý počet oficiálnych pastoračných ciest na Ukrajinu, počas ktorých rokoval nielen s hierarchmi UPCMp, ale i ukrajinskými politikmi. Len počas prvých tri a pol roka vo funkcii patriarchu RPC bol na návšteve Ukrajiny celkovo 10 krát³ (Zdioruk, Haran, 2012b), čím demonštroval, že je patriarchom „celej Rusi“, nielen Ruska. Jeho prvá oficiálna zahraničná cesta v úlohe patriarchu RPC viedla práve na Ukrajinu. Trvala až 10 dní (od 27. júla do 5. augusta 2009). Druhá oficiálna návšteva viedla do druhej krajiny „Svätej Rusi“, do Bieloruska.

Obdobie počas rokov 2010 – 2014 predstavovalo zložitú obdobiu pre posilňovanie ukrajinskej identity a ukrajinskej štátnosti, práve v dôsledku koncepcie „Ruského sveta“. Na všetkých úrovniach na Ukrajine v tomto období boli evidentné pokusy posilňovať ruský vplyv, blokovať akékoľvek pokusy o vytvorenie jednotnej autokefálnej cirkvi,⁴ vnútiť ľuďom ruský jazyk,⁵ kultúru a všeobecne víziu „Ruského sveta“. Tento zámer bol realizovaný predovšetkým pomocou vtedajšieho rusofilné-

alebo adhézie, či príľnavosti k jednému, alebo ďalšiemu teritóriu národa „historickej Rusi“ (Suslov, 2014).

³ Kirillov predchodca patriarcha Alexej II. dokonca podnikol oficiálnu návštevu Ukrajiny počas svojho pôsobenia len štyrikrát – avšak dvakrát v rámci Sovietskej Ukrajiny v roku 1990, kedy sa riešili spory ohľadom širšej autonómie UPCMp, v roku 1997 (Patriarch Aleksij ne sobiraetsja..., 2006) a potom až v roku 2008.

⁴ Naopak celkom evidentné boli snahy, ktoré vytvárali podmienky pre „kánonické skracovanie práv širokej autonómie UPCMp“ (Sagan, 2011) zo strany RPC.

⁵ Toto obdobie je charakteristické i tým, že okrem výrazného posilňovania a preferovania UPCMp sa výrazne pretláčal do ukrajinskej spoločnosti i ruský jazyk. Stanovisko RPC v súvislosti s významom ruského jazyka najlepšie vystihuje prejav patriarchu Kirilla na štvrtom zasadnutí nadácie Ruského sveta v roku 2010, kedy zdôraznil, že „Ruská pravoslávna cirkev nesie zodpovednosť za duchovný obsah Ruského sveta“ (...), špecifickou úlohou Ruskej pravoslávnej cirkvi v kontexte tohto konceptu je i ochrana a podpora ruského jazyka“ (Patriarch Kirill: Russkiy Mir and..., 2010). Postoj UPCMp – ako jurisdikčne podriadenej cirkvi RPC – voči ukrajinskému jazyku, resp. voči jeho podpore v ukrajinskej spoločnosti je z dlhodobého horizontu negatívny. Svedčí o tom i počet cirkevnej literatúry (vrátane náučnej literatúry pre teologické semináre) v ruskom jazyku, ktorý drvivu prevahuje nad textami v ukrajinčine (Jelenskyj, 2014).

ho Ministerstva školstva Ukrajiny a prostredníctvom osvetových pastoračných činností či nedeľných škôl (Sagan, 2011).

Základom takýchto opatrení bolo predovšetkým podkopať a zdiskreditovať autoritu UPCKp na čele s Filaretom. Ruské duchovné i náboženské špičky si totiž veľmi dobre uvedomovali, že „bez zjednotenej ukrajinskej cirkvi nemôže byť silný ukrajinský štát“ (Sagan, 2011). Navyše patriarcha mal snahu získať ukrajinské občianstvo, prezentoval úvahy na zmenu svojho titulu na „patriarcha moskovský, kyjevský a celej Rusi“ a plánoval zaviesť prax striedania patriarchovho sídla medzi Moskvou a Kyjevom v polročných intervaloch (Zdioruk, Haran, 2012a).

Je pochopiteľné, že tieto aktivity boli možné len na základe absolútne lojálneho postavenia ukrajinského prezidenta ku čelným politickým, ale i náboženským predstaviteľom RF. Vo februári 2010 pred inauguráciou nového ukrajinského prezidenta V. Janukovyča, dokonca patriarcha Kirill – spoločne s metropolitom Vladimirom – slúžil prosebnú bohoslužbu a verejne požehnal tomuto politikovi v Kyjevsko-pečerskej lavre (Richters, 2013). Kirill sa po prvýkrát v dejinách obrátil s kázaním k najvyššiemu predstaviteľovi Ukrajiny. Účasť patriarchu na inaugurácii prezidenta cudzieho štátu (prvý takýto akt v dejinách Moskovského patriarchátu) vyvolala kritiku mnohých ukrajinských politikov. V novembri 2010 na stretnutí s V. Janukovyčom Kirill poďakoval za to, že „ukrajinský prezident venuje pozornosť potrebám UPCMp“ a zdôraznil, že výsledky ukrajinských volieb sa už „pozitívne prejavili na životoch Ukrajincov“ (Svjatejšij Patriarch Kirill., 2010).

Na druhej strane Janukovyč preferoval zo všetkých cirkví len UPCMp. Prezidentská kancelária Janukovyča verejne deklarovala, že „ukrajinský prezident je členom UPCMp, a preto bude udržiavať vzťahy len s ňou“ (Sagan, 2011), pričom ostatné náboženské skupiny ignoroval.¹

¹ Predchádzajúci ukrajinskí prezidenti sa formálne schádzali s Celoukrajinskou radou cirkví a náboženských organizácií, teda mezikonfesionálnym konzultatívno-poradným orgánom ukrajinských cirkví. Organizácia zastrešuje 17 cirkví na Ukrajine (viac než 90 % všetkých náboženských organizácií v krajine). Prezident Janukovyč však v rokoch 2010 – 2011 pozvania tejto organizácie (ale i samotných náboženských organizácií na Ukrajine) úmyselne ignoroval a bojkotoval a stretával sa len so zástupcami UPCMp (Jelenskyj, 2014).

Ak je v prípade Kučmu či Juščenka možné hovoriť o určitom zvýhodňovaní jednej náboženskej skupiny na Ukrajine, pri neobmedzovaní činnosti ďalších denominácií, tak v prípade Janukovyča je možné hovoriť o absolútnom preferovaní len UPCMp na úkor ostatných náboženských skupín v krajine. Tieto aktivity RPC a jej jurisdikčne podriadenej UPCMp boli oceňované i Kremľom. Na začiatku roku 2011 vtedajší ruský prezident Medvedev počas stretnutia s účastníkmi Synody eparchov RPC poznamenal, že štát počíta s úlohou cirkvi v zintenzívnení kontaktov s „Ruským svetom“, nakoľko samotná RF nedosahuje úspech v tomto smere (Blitt, 2011).

Situácia po rusko-ukrajinskom konflikte. Zmenšujúci sa vplyv RPC na Ukrajine

Protesty, ktoré sa začali v novembri 2013 na kyjevskom Námestí Nezávislosti a ktoré prerástli do zosadenia V. Janukovyča z prezidentského úradu ukrajinským parlamentom, následnej anexie Krymu RF a destabilizácie východu Ukrajiny, opätovne eskalovali napätie medzi RF a Ukrajinou nielen v sociálnych a politických vzťahoch, ale i v náboženskej oblasti. Politika Kremľa totiž značne sťažila pozíciu a renomé RPC na Ukrajine a následne i v ďalších štátoch „kánonického teritória“.

Hlava RPC patriarcha Kirill čelila vážnej dileme, akým spôsobom by bolo vhodné reagovať na intervenčnú politiku RF voči Ukrajine. Táto dilema spočívala v tom, že v prípade jednoznačnej podpory Kremľa zo strany RPC by mohlo dôjsť k strate jej spoločenského a vplyvného postavenia na Ukrajine. To by mohlo tak tiež urýchliť proces, v ktorom by sa najväčšia pravoslávna cirkev na Ukrajine stala nezávislou na Moskve, resp. by sa vyformovala toľko žiadaná autokefálna ukrajinská cirkev. Je zrejmé, že v kontexte konfliktu na Ukrajine sa antiruské nálady a túžba po nezávislosti v rámci ukrajinského pravoslavia stupňovali.

Na druhej strane by odsúdenie, resp. kritika politiky Moskvy mohli nepriaznivo ovplyvniť spoluprácu medzi štátom a cirkvou, ktorá sa postupne čoraz viac prehľbovala a z ktorej plynú výhody pre oboch aktérov. Ako alternatíva sa pre ruského patriarchu javilo zaujatie neutrálneho postoj, i keď to bolo ťažké, nakoľko RPC je chápaná ako jeden z významných nástrojov ruského vplyvu na Ukrajine. Ak chcel

patriarcha Kirill minimalizovať negatívny dopad ruskej sekulárnej politiky na Ukrajine, bolo potrebné vyvinúť značné diplomatické úsilie a presadzovať zmierňovaciu politiku.

Kirill učinil opatrné a vyhýbavé prehlásenia v súvislosti s protestmi na Námestí Nezávislosti a neskoršou situáciou na východe Ukrajiny. Chcel sa distancovať (z pozície RPC) od politiky Kremľa a odvolával sa na mierové riešenia. V jednom zo svojich prvých vyhlásení v januári 2014 uviedol že „RPC sa nikdy nestotožnila so žiadnym geopolitickým projektom“ a v kontexte siliacich protestov v Kyjeve varoval pravoslávne duchovenstvo na Ukrajine pred angažovaním sa v protestoch: „Cirkev nesmie byť riadená žiadnou politickou agendou. Ak duchovní, ktorí podnecujú verejnosť, aby prišli na barikády, tak oni neprinášajú posolstvo cirkvi“ (Patriarch Kirill: Na Ukraine..., 2014). Neskôr Kirill neodsúdil politiku zapojenia RF do konfliktu na východe Ukrajine, ale namiesto toho opätovne zdôrazňoval neutralitu, mierové riešenie sporu a vedenie dialógu.

Udalosti na Ukrajine v priebehu roku 2014 vytvorili celkom novú skutočnosť. Záujmy RPC a Kremľa, ktoré sa dlhé obdobie relatívne zhodovali, sa dostali v dôsledku ukrajinského konfliktu do rozporu, a to predovšetkým kvôli nezhodám ohľadom použitých metód. I napriek tejto skutočnosti však RPC nie je ochotná vzdať sa – kvôli prospechu a vplyvu – spolupráce s Kremľom a stále rešpektuje stanoviská Moskvy. Tento predpoklad podporil i postoj patriarchu Kirilla v kontexte anexie Krymu RF v marci 2014. Kirill neodsúdil zabratie ukrajinského územia RF, ale na druhej strane sa ani nezúčastnil na slávnostnej ceremónii 18. marca 2014.¹ Vzhľadom k úzkym vzťahom s Kremľom je však možné, že toto taktické rozhodnutie bolo konzultované s vedením RF.

Oficiálne stanovisko RPC z marca 2014 však bolo pozitívne, a dokonca obhajovalo anexiu v súlade so staviskom Kremľa. Hlavný

hovorca RPC, resp. vedúci Synodálneho oddelenia pre vzťahy medzi Cirkvou a spoločnosťou V. Čaplin prehlásil, že „ruský ľud je na svojom historickom území rozdelený medzi štátmi a má predať právo sa zjednotiť v jeden štátny útvar. Vyjadril taktiež nadej, že „ruskí vojaci sa nestretnú s odporom, čo by vyvolalo krvavé strety (Galeotti, Bowen, 2014). Týmto súhlasným postojom s intervenčnou politikou Kremľa, však RPC opätovne porušila (obdobne ako v prípade ruskej intervencie do Gruzínska) svoj vyššie zmienený oficiálny dokument z roku 2000 s názvom *Sociálna koncepcia Ruskej pravoslávnej cirkvi*. Jednalo sa o bod 3, podbod 8, ktorý zakazuje spoluprácu RPC s vládou štátu RF v tom prípade, ak vedie „občiansku vojnu, alebo agresívnu zahraničnú vojnu“ (Osnovy Social'noj koncepcii Russkoj..., 2000). Následne sa však – po vlne rozhorčenia a kritiky v ukrajinskom a medzinárodnom diskurze – prestal Čaplin i ostatní čelní predstavitelia RPC o Ukrajine vyjadrovať. Zaujímavým faktom bola skutočnosť, že RPC neprevzala priamo kontrolu nad farnosťami na Kryme po ruskej anexii. Formálne zostali pod správou UPCMp.

Azda najväčším problémom pre RPC bola skutočnosť, že v dôsledku závažných udalostí na Ukrajine sa začala UPCMp vnútorne polarizovať. V tomto kontexte je potrebné uviesť, že otázka vnútornej polarizácie v rámci UPCMp sa neskončila rebéliou Filareta a jeho skupiny (na začiatku 90. rokov minulého storočia), ktorá vyústila do vzniku UPCKp, ale tento problém v podstate pretrváva vo vnútri strany počas nasledujúcich rokov. Euromajdanské protesty, anexia Krymu a destabilizácia východu Ukrajiny rozpory vo vnútri UPCMp opätovne prehĺbili.

Časť hierarchov najväčšej cirkvi na Ukrajine dokonca zastávala veľmi kritické stanovisko voči ruskej politike na Ukrajine. Zástupca Metropolitu UPCMp Onufrij² adresoval list patriarchovi RPC Kirillovi, ktorý obsahuje výzvu, „aby ovplyvnil ruskú vládu a zabránil krviprelievaniu.“ Okrem toho tlačový tajomník UPCMp G. Kovalenko vyhlásil, že „tým že RF spustila in-

¹ Neúčast' Kirilla na ceremónii bola značne prekvapujúca, nakoľko sa patriarcha RPC zúčastňoval všetkých hlavných štátnych udalostí a odkedy je vo funkcii hlavy RPC budoval si imidž mediátora medzi verejnosťou a vládou (Chawryło-Jarzyńska, 2014). Pozoruhodné je taktiež, že tri eparchie na Kryme doposiaľ neprešli pod jurisdikciu Moskvy, ale sú oficiálne súčasťou UPCMp. Zatiaľ čo v Rusku prevláda právny názor, že Krym je ruským teritóriom, cirkev si to neosvojila vo svojej organizačnej štruktúre (Bremer, 2017).

² 17. augusta 2014 bol s veľkými poctami menovaný do úradu Metropolitu Kyjeva a celej Ukrajiny Onufrij, ktorý nahradil zosnulého Vladimira. Onufrij navyše behom krymskej krízy nielenže nepodporil Janukovyča, ale vyzýval k zastaveniu násilností a po príchodu vojsk tvrdými slovami vyzýval V. Putina k zastaveniu vojny.

tervenciu na Ukrajine, porušuje ruská vláda Desatoro Božích prikázaní". Navyše varovala hlavu RPC, že ak bude Kirill „podporovať ruskú agresiu na Ukrajine, ukrajinská cirkev sa mu obráti chrbtom“ (Chawryło-Jarzyńska, 2014).

Na druhej strane proruskí duchovní z UPCMp sa stotožňovali so stanoviskami RF a podporovali aktivity proruských separatistov, hoci sa ich počet postupne znižoval v dôsledku prehĺbovania konfliktu a zomieraniu civilistov. Niektorí duchovní z UPCMp napríklad utiekli do RF, odkiaľ kritizovali novú vládu v Kyjeve a podporovali proruských rebelov, alebo požehnávali vlajky separatistických „republík“ Donecka a Luhanska (Sagan, 2015). Tieto kontroverzné aktivity duchovných značne poškodili obraz UPCMp a podkopali jej vážnosť v ukrajinskej spoločnosti.¹

Navyše na Ukrajine sa objavovali prípady, kedy celé farnosti UPCMp prijali jurisdikciu „nekánonického“ UPCKp. V. Jelenskyj, ukrajinský expert na náboženstvo v januári 2016 zdôrazňoval, že za „posledné dva roky sa pripojilo 60 až 70 farností UPCMp ku UPCKp“² (MP Viktor Yelensky: Moscow..., 2016). Okrem toho táto situácia vyvoláva odchod značného počtu veriacich práve ku konkurenčnej UPCKp patriarchu Filareta, ktorý aktívne podporoval protesty na Majdane a ostro kritizoval patriarchu Kirilla za to, že nedokázal zastaviť ruského prezidenta vo vyslaní vojska na Krym. Takéto náznaky sú už zreteľné. Známy je napríklad medializovaný prípad „presunu farnosti“ v dedine Soloniv v Rivnenskej oblasti. V nej sa členovia miestnej ukrajinskej pravoslávnej farnosti spadajúcu pod UPCMp vyjadrili za prechod pod jurisdikciu UPCKp. Udialo sa tak po tom, čo miestni kňazi odmietali (na opakované výzvy veriacich) usporadúvať modlitby za mier na Ukrajine a za ukrajinských vojakov, ktorí zahynuli v boji so separatistami na vý-

chode krajiny (Svjato-Paraskevskaja parafi-ja..., 2014).

Zmeny vnímania UPCMp a UPCKp v rámci ukrajinskej spoločnosti naznačili i výsledky sociologického prieskumu Demokratickej iniciatívy Iľka Kučeriva a Ukrajinskej sociologickej služby z prelomu rokov 2014/2015. Prieskum priniesol vsutku zaujímavé výsledky.³ Výrazne sa zvýšila dôvera v cirkevné inštitúcie (o 45 % oproti roku 2010), pričom 28 % ľudí si praje vytvorenie jednotnej autokefálnej cirkvi, 14 % je proti a 35 % opýtaných si praje status quo. Prieskum však demonštruje, že až 44 % ľudí sa prihlásilo k UPCKp a len 21 % k UPCMp (UAPC má stále malú podporu 2,4 %). Okolo 11 % sa priklonilo k UGKC (najmä v historickej Haliči, tam až 67 %). Iba 7 % respondentov označilo UPCKp za „rozkolnícku“ stranu a približne 19 % naopak určilo UPCMp za cirkev agresora (v Haliči až 42 %) (Biľšišť naselennja Ukrajiny..., 2015).

Záver

Na základe predloženej analýzy môžeme skonštatovať, že RPC vyvíja v kooperácii s ruským politickým establišmentom rozsiahlu zahraničnopolitickú činnosť na Ukrajine, kde sofistikovane presadzuje ruský vplyv a (doposiaľ) úspešne bráni ukrajinským ambíciám o vytvorenie jednotnej ukrajinskej autokefálnej pravoslávnej cirkvi. RPC v kooperácii s UPCMp presadzuje ruský vplyv na Ukrajine rozličnými spôsobmi. Jej poprední predstavitelia sa zúčastňujú oficiálnych stretnutí so zahraničnými politikmi a diplomatmi na najvyššej úrovni. Jej činnosť je realizovaná i prostredníctvom nadácie Ruského sveta, ktorá za ostatné obdobie výrazne spolupracuje s RPC. Okrem toho sú realizované pastoračné aktivity, nedeľné školy, cirkevní predstavitelia podporujú ruský jazyk, kultúru a „pravoslávnu slovanskú jednotu“. Navyše RPC využíva činnosť radikálnych proruských pravoslávnych náboženských organizácií na Ukrajine.

Prostriedky pri využívaní ruského vplyvu v zahraničí prostredníctvom RPC a Kremľa sú účinné len čiastočne, nakoľko nie sú kompatibilné. Naplno sa to prejavilo práve v rusko-ukrajinskom konflikte, kedy sa kooperácia me-

¹ Časť ukrajinskej verejnosti bola dokonca proti príchodu patriarchu Kirilla do Kyjeva, aby oslávil výročie prijatia kresťanstva na Rusi na konci júla 2014. Návšteva sa nakoniec nekonala (Chawryło-Jarzyńska, 2014).

² Ako uvádza Jelenskyj je viac ako pravdepodobné, že i niektoré farnosti v rámci UPCKp prešli ku UPCMp, ale aktuálna tendencia na Ukrajine je, že v prípade ak kňaz vyjadruje anti-ukrajinské nálady vo svojej farnosti, zvyčajne sa sám sťahuje do UPCMp. Teda je to skôr otázka jednotlivcov, a nie celých farností (MP Viktor Yelensky: Moscow..., 2016).

³ Prieskumu sa zúčastnilo 4413 respondentov oblastí Ukrajiny, zoskupených do 11 historických regiónov. Štatistická chyba je podľa autorov $\pm 5\%$.

dzi RPC a Kremľom výrazne narušila. Anexiou Krymu a neoficiálnou podporou proruských separatistov ruskí lídri demonštrovali, že za účelom realizovania koncepcie „Ruského sveta“ sú schopní urobiť akékoľvek kroky, pričom nezohľadňujú dôsledky. Bohužiaľ použitie takýchto silových metód pri realizovaní „Ruského sveta“ vo výraznej miere narušilo pôvodnú koncepciu tejto ideológie. RPC sa tak zákonite stala – v dôsledku prílišného previazania s Kremľom – objektom diskreditácie zo strany ukrajinskej pravoslávnej komunity a výrazne stráca svoj politický, diplomatický vplyv a kredit na Ukrajine.

Okrem toho RPC stráca i možnosť vybudovať si rešpekt medzi veriacimi, ako nezávislá náboženská organizácia, ktorá chráni kresťanské hodnoty. Aj v tak závažnom konflikte, akým rusko-ukrajinský konflikt bezpochyby je, nedokáže byť patriarcha Kirill aspoň sčasti neutrálnym a odsúdiť intervenčnú politiku Kremľa. Jasným dôkazom tohto tvrdenia je i Kirillove posolstvo z 18. júla 2014, počas spomienkovej slávnosti na Svätého Sergija Radonežského, na ktorom bol prítomný i ruský prezident Putin. Patriarcha totiž vyzýval svetovú verejnosť na to, aby nevnímali RF ako agresora: *„Daj Boh, aby RF bola dnes chápaná tými, ktorí ju ešte nepochopili (...). Daj Boh, aby každý pochopil, že RF nie je zdroj vojenskej, alebo inej hrozby pre ľudstvo“* (Chawryło-Jarzyńska, 2014). Okrem toho patriarcha RPC poďakoval Putinovi za to, že vidí u ruského prezidenta schopnosť *„formulovania myšlienok a ideí, ktoré zjednocujú ľudí“* (Chawryło-Jarzyńska, 2014).

Preto aj do budúcnosti, ak sa RF pokúsi o využitie RPC (ako zahranično-politický nástroj) pre dosiahnutie svojich cieľov na Ukrajine, výsledok nemusí byť efektívny a spoľahlivý. Po prvé v dôsledku negatívnych emócií, ktoré momentálne prechováva časť ukrajinskej verejnosti ku RPC ako inštitúcii spojenej s Kremľom. Po druhé v dôsledku jej markantného oslabenia. Bohužiaľ, intervenčná politika Kremľa voči Ukrajine nepriniesla želaný efekt ani v sekulárnej politike – ruský profesor histórie Zubov tvrdí, že *„anektovali sme Krym, zahájili sme anexiu východnej Ukrajiny, ale nič dobrého z toho nevzišlo. Naša životná úroveň klesla, sme v totálnej izolácii, nenávidíme Západ, ale máme radi jeho produkty, ale tieto produkty boli odstránené z našich obchodov, a vidíme len naše, alebo čínske produkty, ktorých kvalita je podstatne nižšia“* (Zu-

bov, 2015) – ani v náboženskej politike. Spustila totiž vlnu emancipácie a zomknutia ukrajinského národa, čo sa prejavuje okrem iného i čoraz väčšou túžbou nezávislosti od Moskovského patriarchátu. Je možné pozorovať čoraz hlasnejšie požiadavky po vytvorení jednotnej autokefálnej ukrajinskej cirkvi.

Z tohto pohľadu by to pre RPC znamenalo katastrofický scenár, nakoľko by stratila najdôležitejšiu časť kánonického teritória – pravoslávnu Ukrajinu, a tým by projekt „Ruského sveta“ nebol úspešný, resp. kompletný. V snahe udržať si výhodné postavenie na Ukrajine oproti ostatným náboženstvám, berie do úvahy Moskovský patriarchát nielen ochranu svojho „kánonického teritória“, ale taktiež zachovanie statusu cirkvi s najväčším počtom veriacich v rámci univerzálneho pravoslávneho spoločenstva. V prípade vytvorenia silnej národnej ukrajinskej cirkvi by RPC stratila svoju pozíciu lídra v spoločenstve pravoslávnych cirkví a nová pravoslávna cirkev v ruskom duchovnom priestore by si mohla uplatňovať nárok na úlohu „zmocnenca“ tradície „Svätej Rusi“. Navyše RPC by stratila vzácny ideologický argument vo forme mýtu pravoslávneho bratstva východného slovanstva.

V tomto konflikte Kirill limitovaný spätosťou s Kremľom môže urobiť len tri veci. Po prvé, dištancovať sa od politiky Kremľa voči Ukrajine a nerobiť situáciu napätejšou (to je nereálne). Po druhé, patriarcha Kirill v kooperácii s metropolitom UPCMp Onufrijom bude musieť zmierňovať polarizáciu vo vnútri UPCMp. Po tretie, blokovať formálne mechanizmy, prostredníctvom ktorých je možné udeliť autokefálnosť nekánonickej ukrajinskej pravoslávnej cirkvi. V tomto smere sa hlave RPC podaril značný diplomatický úspech, ktorý sa udial počas spoločného zasadania globálnej pravoslávnej komunity, tzv. Synaxis.¹ Kirill totiž zabezpečil, aby otázka udelenia autokefálneho statusu ukrajinskej pravoslávnej cirkvi nebola možná ani počas Celopravoslávneho koncilu v tureckom Istanbule, resp. na Kréte v júni 2016.² Kirill presadil, že všetky rozhodnutia

¹ Synaxis sa konal na pozvanie ekumenického patriarchu Bartolomeja I. od 5. do 9. marca 2014 v Istanbule.

² V tomto smere nastala zmena. V dôsledku napätých rusko-tureckých vzťahov sa zmenilo miesto konania Celopravoslávneho koncilu. Ten sa konal nie v Istanbule, ale na Kréte. Zmenu navrhol patriarcha RPC Kirill na synaxise (zhromaždení) predstaviteľov

počas nastávajúceho Svätého a veľkého koncilu pravoslávnej cirkvi budú prijaté konsenzom. To znamená, že nebolo možné uznať nezávislosť ukrajinskej pravoslávnej cirkvi bez oficiálneho súhlasu RPC, z ktorej by sa mala formálne oddeliť¹ (Chawryło-Jarzyńska, 2014). Na koncil však hlava RPC napokon odmietla prísť (spolu s hlavami Gruzínskej, Bulharskej a Antiochijskej cirkvi).

Momentálne však má Konštantínopolský ekumenický patriarchát na stole ďalšiu oficiálnu žiadosť² z Ukrajiny o udelenie autokefálnosti. Jeho Blaženosť Bartolomej I. už ustanovil osobitnú komisiu na preskúmanie tejto žiadosti. Iniciátori žiadosti vyčítajú Moskovskému patriarchátu, že podporuje „ruskú agresiu“ na východnej Ukrajine. Podľa nich je neúnosné, aby ukrajinská pravoslávna cirkev ďalej podliehala Moskve. Ekumenický patriarchát odvetou skúma žiadosť a vedie rozhovory s biskupmi a politikmi z Ukrajiny a Ruska (Krupa, 2017). Bezpochyby sú to smelé ambície, ale principiálnou podmienkou na udelenie autokefálnosti zo strany Konštantínopolu je zjednotenie troch existujúcich pravoslávnych cirkví na Ukrajine, čím by sa deklarovala určitá zrelosť, ktorú vyžaduje Ekumenický patriarchát. Doposiaľ každé pokusy o spojenie týchto cirkví stroskotávajú (Solik, Fialkovský, Baar, 2017).

To ukazuje, že cirkevná situácia na Ukrajine je plná dynamiky. Riešenie politického konflik-

tu je v nedohľadne, pretože je v záujme i ruského prezidenta nechať situáciu na Ukrajine nevyjasnenú. A tak krajina nie je schopná sa jednoznačne a bez problémov prikloniť k Západu; „v hre“ je totiž projekt euroázijskej hospodárskej spolupráce, ku ktorému Ukrajina – z ruského pohľadu – nutne patrí. Cirkvi nie sú aktérmi, ktorí by mohli rozhodujúcou mierou ovplyvniť politický vývoj. Avšak obrátene, politické udalosti majú veľké následky pre pravoslávne cirkvi na Ukrajine (Bremer, 2017).

Literatúra:

- BANCHOFF, T.: *Religious Pluralism, Globalization, and World Politics*. New York: Oxford University Press 2008.
- Biľsisť naselennja Ukrajiny vidnosyť sebe perevažno do Pravoslavnoji cerkvi Kyjivskoho patriarchatu. 2015. Dostupné na internete: <<http://dif.org.ua/ua/publications/press-relizy/bilshist-naselgo-patriarhatu.htm>> [18/2/2017].
- BLITT, C. R.: *Russia's Orthodox Foreign Policy: the Growing Influence of the Russian Orthodox Church in Shaping Russia's Policies Abroad*. University of Pennsylvania Journal of International Law, roč. 33, č. 2 (2011), s. 363 – 460.
- BREMER, T.: *Konflikt na Ukrajine a cirkvi*, 2017. Dostupné na internete: <<https://svetkrestanstva.postoj.sk/20850/konflikt-na-ukrajine-a-cirkvi>> [7/6/2017].
- BUCIORA, J.: *Canonical Territory of the Moscow Patriarchate: An Analysis of Contemporary Russian Orthodox Thought*, 2007. Dostupné na internete: <http://www.orthodox-christian-comment.co.uk/canonical_territory_of_the_moscow_patriarchate.htm> [11/3/2017].
- CHAWRYŁO-JARZYŃSKA, K.: *Ukraińska gra patriarchy Cyryla*, 2014. Dostupné na internete: <<https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2014-08-14/ukrain-ska-gra-patriarchy-cyryla>> [7/6/2017].
- CURANOVIĆ, A.: *The Religious Diplomacy of the Russian Federation*, 2012a. Dostupné na internete: <<https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/ifrirnr12curanovicreligiousdiplomacyjune2012.pdf>> [6/2/2017].

autokefálnych pravoslávnych cirkví, ktorí sa od 21. do 28. januára 2016 vo švajčiarskom Chambesy a konštantínopolský ekumenický patriarcha Bartolomej ruskému naliehaniu na zmenu miesta konania koncilu neodporoval (Krupa, 2016c). Napokon však ruský patriarcha na Svätý a veľký koncil pravoslávnej cirkvi odmietol prísť (koncilu sa nezúčastnila taktiež hlava Gruzínskej, Bulharskej a Antiochijskej pravoslávnej cirkvi). Na koncile bolo zastúpených teda 10 pravoslávnych autokefálnych cirkví.

¹ Avšak jedna z ukrajinských pravoslávnych cirkví (alebo zjednotenej národnej cirkvi) by mohla získať uznanie prostredníctvom obnovy historickej autokefálnosti Kyjevskej metropoly, a teda nie získaním novej autokefálnosti. Z tohto dôvodu, to čo vidí RPC ako negatívny scenár, tj. strata nadradenosti nad ukrajinským pravoslávím je ešte stále reálne (Chawryło-Jarzyńska, 2014).

² Predseda ukrajinského parlamentu A. Parubij navštívil osobne 19. novembra 2016 ekumenického patriarchu Bartolomeja, aby mu predložil rezolúciu, schválenú v júni tohto roka, ktorou ukrajinský parlament žiada čestnú hlavu svetového pravoslávia o uznanie autokefality pravoslávia na Ukrajine (Krupa, 2016d).

- CURANOVIĆ, A.: The Religious Factor in Russia's Foreign Policy. Abingdon: Routledge 2012b.
- Doklad Svjatejšego Patriarcha Kirilla na Archierejskom Sobore Russkoj Pravoslavnoj Cerkvi (2 fevralja 2016 goda). 2016. Dostupné na internete: <<http://www.patriarchia.ru/db/text/43-66063.html>> [11/6/2017].
- DZIDZIGURI, S.: The Power And Limits Of The Russian Orthodox Church, 2016. Dostupné na internete: <<https://www.forbes.com/sites/realspin/2016/12/14/the-power-and-limits-of-the-russian-orthodox-church/#309e26c74b35>> [16/3/2017].
- FALK, R.: Religion and Humane Global Governance. New York: Palgrave MacMillan 2001.
- FOX, J. – SANDLER, S.: Bringing Religion Into International Affairs. New York: Palgrave MacMillan 2004.
- GALEOTTI, M. – BOWEN, S. A.: Putin's Empire of the Mind, 2014. Dostupné na internete: <<http://foreignpolicy.com/2014/04/21/putins-empire-of-the-mind/>> [22/5/2017].
- GASKOVA, M.: The Role of the Russian Orthodox Church in Shaping the Political Culture of Russia, 2004.
- GRETSKIY, I.: The Orange Revolution: A Challenge for the Russian Orthodox Church, 2007. Dostupné na internete: <<http://www.eisa-net.org/be-bruga/eisa/files/events/turin/Igor-TURIN2007FINAL.pdf>> [22/4/2017].
- HARMANOŠ, M.: Kresťanstvo a globalizácia. In SIPKO, J. (ed.): 5. Študentská vedecká konferencia. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2010, s. 953 – 962.
- HAYNES, J.: An Introduction to International Relations and Religion. London: Pearson 2007.
- HAYNES, J.: Religious Transnational Actors and Soft Power. Abingdon: Routledge 2012.
- HOVORUN, C.: Scaffolds of the Church: Towards Poststructural Ecclesiology. Eugene: Wipf and Stock Publishers 2017.
- IVANOV, M. P.: Russian Orthodox Church and Democratic Transition in Russia, 1999. Dostupné na internete: <<https://www.nato.int/acad/fellow/97-99/ivanov.pdf>> [7/4/2017].
- JELENSKYJ, V.: Ukrajina – 2014: Religijni kul'turi i desekuljaryzacija v Ukrajini. In: ČERNOVA, A. (ed.): Suspiľno-polityčnyj konflikt i cerkva. Kijiv: Centr Razumkova 2014, s. 61 – 67.
- JOHNSTON, M.: Faith-based diplomacy: Trumping realpolitik. New York: Oxford University Press 2003.
- JUDIS, B. J.: The Chosen Nation: The Influence of Religion on U.S. Foreign Policy, 2005. Dostupné na internete: <<http://carnegieendowment.org/files/PB37judis.FINAL.pdf>> [8/5/2017].
- KAUROV, V.: An Anti-NATO Marathon, 2007. Dostupné na internete: <<http://www.globoscope.ru/eng/content/articles/130/>> [8/9/2017].
- KOČIN, V.: Esli nam dadut boľšie bjudzety – vezde budet russkij flag, 2015. Dostupné na internete: <<https://iz.ru/news/589034>> [7/4/2017].
- Konstitucija Rossijskoj Federacii. 1993. Dostupné na internete: <<http://www.constitution.ru>> [17/2/2017].
- KOŘAN, M.: Jednopřípadová studie. In Druhlák, P. (ed.): Jak zkoumat Politiku. Praha: Portál 2008, s. 29 – 61.
- KRATOCHVÍL, P.: Analýza role římskokatolické církve při spoluutváření české zahraniční politiky. Mezinárodní vztahy, roč. 46, č. 2 (2011), s. 20 – 34.
- KRUPA, J.: Podoby ukrajinského kresťanstva, 2014. Dostupné na internete: <<http://www.impulzrevue.sk/article.php?1131>> [7/1/2017].
- KRUPA, J.: Prekvapivý príbeh pravoslavia v Japonsku, 2016a. Dostupné na internete: <<https://svetkrestanstva.postoj.sk/15535/prekvapivy-pribeh-pravoslavia-v-japonsku>> [9/2/2017].
- KRUPA, J.: Ukrajina: Komu patrí Kyjevsko-pečerská lavra?, 2016b. Dostupné na internete: <<https://svetkrestanstva.postoj.sk/10-143/ukrajina-komu-patri-kyjevsko-pecerska-lavra>> [17/5/2017].
- KRUPA, J.: Pravoslávny koncil: Príbeh, kde sa miesi politika, vojna v Sýrii aj ekonomická kríza, 2016c. Dostupné na internete: <<https://svetkrestanstva.postoj.sk/11258/pravoslavny-koncil-pribeh-kde-sa-miesi-politika-vojna-v-syrii-aj-ekonomicka-kriza>> [1.5.2017].

- KRUPA, J.: Ukrajina chce cirkevnú nezávislosť, patriarcha Bartolomej je zdržanlivý, 2016d. Dostupné na internete: <<https://svetkrestanstva.postoj.sk/19207/u-krajina-chce-cirkevnu-nezavislost-patriarcha-bartolomej-je-zdrzanlivy>> [4.5.2017].
- KRUPA, J.: Ukrajina žiada Konštantínopol o posilnenie náboženskej nezávislosti od Moskvy, 2017. Dostupné na internete: <<https://svetkrestanstva.postoj.sk/26785/u-krajina-ziada-konstantinopol-o-posilnenie-nabozenskej-nezavislosti-od-moskvy>> [15.10.2017].
- LAQUEUR, W.: Putin a Putinismus. Praha: Prostor 2016.
- LARYŠ, M.: Ukrajina. In: Kuchyňková, P. (ed.): Rusko jako geopolitický aktér v postsovětském prostoru. Brno: Masarykova univerzita 2006, s. 68 – 90.
- LEUSTEAN, N. L.: Eastern Christianity and Politics in the Twenty-First Century. Abingdon: Routledge 2014.
- LOMAGIN, N.: Interest groups in Russian foreign Policy: The invisible hand of the Russian Orthodox Church. International Politics, roč. 49, č. 4 (2012), s. 498 – 516.
- Metropolita Kyjevský a celej Ukrajiny Vladimír vystupuje za jednotu ruského pravoslavia. 2009. Dostupné na internete: <<http://slovak.ruvr.ru/2009/01/20/1070981/>> [18/4/2017].
- Metropolitan Vladimir of Kiev refused to become a candidate for Patriarch. 2009. Dostupné na internete: <http://orthodoxeurope.org/newsarchive/january_2009.aspx> [16/6/2017].
- MP Viktor Yelensky: Moscow Patriarchate loses 70 parishes in two years. 2016. Dostupné na internete: <https://risu.org.ua/en/index/all_news/confessional/62154/> [12/8/2017].
- NODIA, G.: Georgia's Showdown Between Church And State, 2011. Dostupné na internete: <https://www.rferl.org/a/commentary_georgia_churches/2314963.html> [8/11/2016].
- NOVIKOV, A. Počemu My Prazdnuem 1025-letie Kreščenija Rusi, 2013. Dostupné na internete: <<https://www.fondsk.ru/news-/2013/07/21/pochemu-my-prazdnuem-1025-letie-kreschenia-rusi-21617.html>> [14/5/2017].
- NYE, S. J.: Soft Power: The Means To Success In World Politics. New York: PublicAffairs, 2004.
- Organizacii Russkoj Pravoslavnoj Cerkvi. 2017. Dostupné na internete: <<http://www.patriarchia.ru/db/organizations/>> [16/6/2017].
- Osnovy social'noj koncepcii Russkoj Pravoslavnoj Cerkvi. 2000. Dostupné na internete: <<https://mospat.ru/ru/documents/social-concepts/>> [16/6/2017].
- OVERMEYER, H.: Spor o „kanonické teritorium“, 2007. Dostupné na internete: <<https://www.getsemany.cz/node/1189>> [14/5/2017].
- Patriarch Aleksij II ne sobiraetsja na Ukrainu. 2006. Dostupné na internete: <<https://point.md/ru/novosti/politika/patriarh-aleksij-ii-ne-sobiraetsya-na-ukrainu>> [14/8/2017].
- Patriarch Kirill: Na Ukraine my vidim revoljucionnuju situaciju. 2014. Dostupné na internete: <<http://www.pravmir.ru/patriarx-kirill-na-ukraine-my-vidim-revoljucionnuyu-situaciju/>> [11/7/2017].
- Patriarch Kirill: Russkiy Mir and the Russian Orthodox Serve to Unite Nations and Confessions. 2010. Dostupné na internete: <<https://www.russkiymir.ru/en/news/123749/>> [16/9/2017].
- Patriarch Varfolomej „upolnomočil“ ministra koordinirovať vzaimootnošeniya medzi pravoslavnymi cerkvjami. 2006. Dostupné na internete: <<http://www.interfax-religion.ru/dialog/?act=news&div=9969>> [11/4/2017].
- PAYNE, P. D.: Spiritual Security, the Russkiy Mir, and the Russian Orthodox Church: The Influence of the Russian Orthodox Church on Russia's Foreign Policy regarding Ukraine, Moldova, Georgia, and Armenia. In: Hug, A. (ed.): Traditional religion and political power: Examining the role of the church in Georgia, Armenia, Ukraine and Moldova. London: The Foreign Policy Centre (FPC) 2015, 65 – 70.
- PETITO, F. – HATZOPOULOS, P.: Religion in International Relations: The Return from Exile. New York: Palgrave MacMillan 2003.
- POLEGKYI, O. Changes in Russian foreign policy discourse and concept of “Russian World“, 2011. Dostupné na internete:

- <<http://www.pecob.eu/changes-russian-foreign-policy-discourse-concept-russian-world>> [10/5/2017].
- PUTIN, V.: *Rossija i menjajuščijsja mir*, 2012. Dostupné na internete: <<http://www.mn.ru/politics/78738>> [11/4/2017].
- PUTIN, V (ed.): *First Person: An Astonishingly Frank Self-Portrait by Russia's President*. New York: PublicAffairs 2000.
- Religious Belief and National Belonging in Central and Eastern Europe. 2017. Dostupné na internete: <<http://www.pewforum.org/2017/05/10/religious-belief-and-national-belonging-in-central-and-eastern-europe/>> [17/6/2017].
- RICHTERS, K.: *The Post-Soviet Russian Orthodox Church: Politics, Culture and Greater Russia*. Abingdon: Routledge 2012.
- Russkaja Pravoslavnaja Cerkov zagranicej. 2017. Dostupné na internete: <<http://www.synod.com/synod/index.html>> [16/6/2017].
- SAGAN, A.: *O krizi východního křesťanství*, 2011. Dostupné na internete: <<http://www.revuepolitika.cz/clanky/1586/o-krizi-vychodniho-krestanstvi>> [5/4/2017].
- SAGAN, A.: (2015). *Pravoslavie v Ukraine v 2014 godu: na perelome pomestnosti i „ruskogo mira“*, 2015. Dostupné na internete: <https://risu.org.ua/ru/index/expert_thought/analytic/58893> [14/4/2017].
- SHANI, G.: Transnational religious actors and international relations. In Haynes, J. (ed.): *Routledge handbook of religion and politics*. New York: Routledge 2009, s. 308 – 322.
- SMITH, O.: *Mapped: The world's most (and least) religious countries*, 2017. Dostupné na internete: <<http://www.telegraph.co.uk/travel/maps-and-graphics/most-religious-countries-in-the-world/>> [5/5/2017].
- SOLIK, M. – BAAR, V.: Koncept „Ruského sveta“ ako nástroj implementácie soft power v ruskej zahraničnej politike. *Politické vedy*, roč. 19, č. 1 (2016), s. 8 – 47.
- SOLIK, M. – FILAKOVSKÝ, J. – BAAR, V.: Belarusian and Ukrainian Autocephalous Orthodox Churches and National Identity: Comparison. *Politické vedy*, roč. 20, č. 2 (2017), s. 116 – 163.
- STIER, G.: *Renesance pravoslaví v Rusku*, 2014. Dostupné na internete: <http://ceskapozice.lidovky.cz/renesance-pravoslavi-v-rusku-dj8-/tema.aspx?c=A140-107_231603_pozice_138583> [7/3/2017].
- SUSLOV, D. M.: "Holy Rus": The Geopolitical Imagination in the Contemporary Russian Orthodox Church. *Russian Politics & Law*, roč. 52, č. 3 (2014), s. 67 – 86.
- Svjatejšij Patriarch Kirill vstretilsja s prezidentom Ukrainy V. F. Janukovičem. 2010. Dostupné na internete: <<https://mospat.ru/ru/2010/11/23/news31136/>> [11/5/2017].
- Svjato-Paraskevskaja parafija UPC MP sela Soloniv na Rivnensčyni pryjednalasja do UPC Kyjivskoho Patriarchatu. 2014. Dostupné na internete: <<http://www.cerkva.info/uk/news/visti/5269-rivnenska-eparhiya-novyny-07-08-2014.html>> [11/2/2017].
- ŠTEVKOV, P.: *Zahraničná politika pravoslávia*, 2013. Dostupné na internete: <<http://www.sekuritaci.cz/zahranicna-politika-pravoslavia/>> [10/5/2017].
- THOMAS, S. M.: *The Global Resurgence of Religion and the Transformation of International Relations*. New York: Palgrave Macmillan 2005.
- TONOYAN, S. L. – PAYNE P. D.: The Visit of Patriarch Kirill to Ukraine in 2009 and its Significance in Ukraine's Political and Religious Life. *Religion, State and Society*, roč. 38, č. 3 (2010), s. 253 – 264.
- USOV, P.: *Rusko, Ukrajina, Bielorusko a problém geopolitickej voľby*, 2006. Dostupné na internete: <<http://despiteborders.com/rusko-ukrajina-bielorusko-a-problem-geopolitickej-volby/>> [9/12/2016].
- Ustav Ruskoj Pravoslavnoj Cerkvi: Obščie položenijsja. 2000. Dostupné na internete: <<https://mospat.ru/ru/documents/ustav/i/>> [11/4/2017].
- VAN HERPEN, H. M.: *Putin's Propaganda Machine: Soft Power and Russian Foreign Policy*. Lanham: Rowman & Littlefield 2016.
- Viktor Juščenko prizyvaet Sinody UPC MP i UPC KP sozdat' sovmestnuju komissiju dlja obedinenija v edinuju pomestnuju cerkov. 2007. Dostupné na internete: <http://www.religare.ru/2_36970.html> [21/5/2017].

- YURASH, A.: Orthodoxy and the 2004 Ukrainian Presidential Electoral Campaign. *Religion, State & Society*, roč. 33, č. 4 (2005), s. 367 – 386.
- ZARAKHOVICH, Y.: Putin's Reunited Russian Church, 2007. Dostupné na internete: <<http://content.time.com/time/world/article/0,8599,1622544,00.html>> [7/3/2017].
- ZDIORUK, S. – HARAN, O.: The Russian Orthodox Church as an Instrument of Russia's Foreign Policy towards Ukraine. In: Pkhaldze, T. (ed.): *Religion as the Instrument of Russian Foreign Policy towards Neighboring Countries Georgia, Latvia, Ukraine*. Tbilisi: "Mtatsmindeli" Publishing House 2012a, s. 54 – 100.
- ZDIORUK, S. – HARAN, O.: *Russkii Mir and the Future of the Ukrainian Orthodox Church*, 2012b. Dostupné na internete: <http://www.ponarseurasia.org/sites/default/files/policy-memos-pdf/pepm_234_Haran_Sept2012.pdf> [25/3/2017].
- ZOLOTOV, A.: Russian Orthodox Church: Icons of Russia's soft power, 2014. Dostupné na internete: <<http://www.russia-direct.org/analysis/russian-orthodox-church-icons-russias-soft-power>> [19/2/2017].
- ZUBOV, B. A. Anexe Krymu nic dobrého nepřinesla. Klesla životní úroveň, jsme v izolaci, 2015. Dostupné na internete: <<http://neovlivni.cz/rusky-historik-zubov-anexe-krymu-nic-dobreho-neprinesla-klesla-zivotni-uroven-jsme-v-izolaci/>> [18/6/2017].

VOLEBNÉ INŽINIERSTVO PRI VOĽBÁCH DO NR SR

MICHAL DRENGUBIAK

Armed Forces of the Slovak Republic
Slovak Republic
michal.drengubiak@yahoo.com

Abstract:

The study focuses on the issues pertaining to the electoral engineering. Its aim is to clarify and resolve the imprecisions of the terminology referring to the changes of the legislature concerning the election process, while specifying four types of changes. The classification is subsequently applied in the analysis of the changes of the legislature concerning the elections to the National Council of the Slovak Republic since 1989 to this day.

Keywords:

Elections, Electoral engineering, Electoral system, Electoral reform, National Council of the Slovak Republic.

Volebné inžinierstvo patrí od poslednej dekády dvadsiateho storočia medzi najdynamickejšie a najrýchlejšie sa rozvíjajúce oblasti politológie. Volebný systém ako produkt volebného inžinierstva je hlavným determinantom výberu politickej reprezentácie v systéme zastupiteľskej demokracie. Zmenou alebo úpravou volebných pravidiel je možné zmeniť volebné výsledky vo voľbách, ako aj správanie všetkých účastníkov volieb, na jednej strane politických strán a ich reprezentantov, na strane druhej aj samotných voličov, prípadne ďalších aktérov.

Nájsť, alebo navrhnúť „ideálny“ volebný systém nie je možné, preto sa pomocou volebného inžinierstva hľadá „vhodný“ volebný systém, ktorý sa v tej ktorej krajine môže výrazne líšiť s ohľadom na ich demografické, historické, ekonomické, kultúrne, politické a mnohé ďalšie špecifické podmienky.

Základným predpokladom existencie, fungovania a ďalšieho vývoja demokratickej spoločnosti je konanie slobodných a spravodlivých volieb. Volebný systém predstavuje súbor pravidiel upravujúcich podrobnosti ich konania. Spôsobom upravovania týchto pravidiel sa tak tiež zaoberá politológia. Preto je potrebné zdefinovať, čo to vlastne volebné inžinierstvo je. Pomerne zjednodušenú definíciu pojmu volebného inžinierstva uvádzajú Štěpán Pecháček s Petrom Kolářom, keď tvrdia, že tento pojem „popisuje skutočnosť, že spôsob jakým je demokratický parlament personálne naplňovaný môže ovlivniť jeho složení“ (Pecháček, Kolář, 2008, s. 3). Presnejšie a výstižnejšie vyjadrenie volebného inžinierstva prináša Michal Kubát, podľa ktorého ide o „činnosti směřující ke změnám volebních systémů“ (Kubát, 2004, s. 88). Tieto činnosti pritom nemusia nutne mať za následok zmenu zloženia zastupiteľského orgánu.

Pre dôkladnejšie porozumenie volebnému inžinierstvu je podľa Jana Filipa dôležité rozlišovať medzi *inžinierstvom ústavným* a *volebným*. Je medzi nimi veľa spoločného, ale aj mnoho

odlišností. „Ústavní inženýrství je spojeno s projektováním vývoje státněmocenských vztahů a vztahů státu vůči jedinci, zejména pak s otázkami formy vlády (parlamentní demokracie či prezidentská republika), kdežto volební inženýrství se zabývá otázkami volebních vztahů a jejich fungování, což není totéž“ (Filip, 2004, s. 199). Ďalej dodáva, že najväčší rozdiel je v možnosti ich úpravy, pretože zmena zákona je podstatne jednoduchší proces ako zmena ústavná. Michal Kubát považuje volebné inžinierstvo za časť ústavného inžinierstva, ktoré nie je jej jedinou časťou, ale zrejme najúčinnnejšou (<http://ustavni2.juristic.cz/75801/-clanek/ustava2.html>).

Prikláňame sa k názoru Michala Kubáta, pretože oddeliť volebné inžinierstvo od ústavného, je v mnohých prípadoch náročné a závisí od toho, akým spôsobom a v akom rozsahu je v ústave tej ktorej krajiny obsiahnutá problematika zákonodarných orgánov i príslušných volieb.

Odlišné a podľa nášho názoru najpresnejšie je nazeranie na problematiku volebného inžinierstva u Pippy Norris, ktorá tvrdí, že „(v)olebné inžinierstvo – zmenou formálnych volebných pravidiel – má schopnosť generovať významné zmeny v strategickom správaní politikov, politických strán a občanov“ (Norris, 2004, s. 8). A následne definuje inštitúcie ovplyvňujúce volebné pravidlá a teda klasifikuje volebné inžinierstvo na:

1. Ústavné.
2. Zákonné.
3. Procedurálne.

Rozdiel je predovšetkým v nazeraní na ústavné inžinierstvo volebného systému ako na súčasť volebného inžinierstva a teda užšie chápanie tohto pojmu. Medzi ústavné inštitúcie môžeme zaradiť základnú – najširšie koncipovanú klasifikáciu volebných pravidiel. V tejto kategórii je definovaný volebný systém z hľadiska výkonu exekutívnej a legislatívnej moci. Inými slovami, či ide o systém prezidentský alebo parlamentný. Akú má mať podobu parlament (jednokomorový alebo dvojkomorový) a tiež, či je štátna moc v rukách vlády, alebo je rozptýlená prostredníctvom federálneho usporiadania.

Pri *zákonných* inštitúciách si všímame vymedzenie základných aspektov volebného systému prostredníctvom volebného zákona. Takýmito vlastnosťami volebného systému sú

štruktúra hlasovania, spôsob vyjadrenia svojej voľby voličmi, volebný prah, volebná formula a tiež veľkosť a počet volebných obvodov. Procedurálne inštitúcie sa týkajú podrobných volebných pravidiel, k tým radíme kódexy správania, oficiálne pokyny k voľbám, v ktorých sú riešené praktické a technické otázky organizácie volieb, spôsoby kontroly volieb, spôsob financovania volieb i volebnej kampane a obmedzenia pre médiá.

Vo všeobecnosti môžeme volebné inžinierstvo definovať ako proces zmeny, reformy alebo úpravy volebného systému a ten je uskuťňovaný s dopredu stanoveným cieľom, pomocou jasne definovaných nástrojov (ústavných, zákonných a inštitucionálnych) a aktérov, podľa dopredu nastavených pravidiel, ktorých aplikovanie v praxi má za následok zmenené výstupy volebného systému. Nie každá zmena volebného systému je však volebným inžinierstvom, pretože v niektorých prípadoch ide iba o formálne úpravy a pri tých zmena nevyvoláva zmenu výsledkov. Preto je potrebné ďalej zadefinovať, kedy ide o volebné inžinierstvo (rozumej reformu volebného systému), a kedy nie a následne rozdeliť zmeny volebnej legislatívy do kategórií podľa realizovaných zmien, ich závažnosti a charaktere ich účinkov.

Podľa Ladislava Orosza sa zmeny volebných zákonov rozdeľujú do troch kvalitatívne rozdielných kategórií:

- a) volebné reformy,
- b) malé reformy,
- c) marginálne zmeny (Orosz, 2015).

Odvolávajú sa pritom na českú politologickú literatúru (Šedo, 2011). S takýmto rozdelením je možné súhlasiť, avšak podľa nás je vhodnejšie rozdeliť zmeny volebných zákonov do štyroch kategórií, pričom v troch prípadoch budeme hovoriť o volebnom inžinierstve, a v jednom prípade nie:

- a) Komplexné reformy, kde dôjde k celkovej zmene volebného systému.
- b) Volebné reformy, pri ktorých sa volebný systém nezmení, avšak sa zmenia jedna alebo viac základných premenných (počet a veľkosť volebných obvodov, volebná formula, volebné kvórum, veľkosť volebného zhromaždenia, charakter a mechanizmus hlasovania, počet skrutíní, výška prirodzeného volebného prahu), takáto zmena následne vyvolá zmenu správania aktérov volebného procesu.

c) Malé zmeny (legislatívno-technické a organizačné), pri ktorých ide o zmeny, nemajúce vplyv na charakter volebného systému, ale môžu mať vplyv na správanie niektorých aktérov volebného procesu. Ide napríklad o zmeny regulácie volebnej kampane, jej financovania a kontrolu, spôsob kreovania volebnej komisie, jej činnosť, kompetencie a podobne. V konečnom dôsledku ide iba o zmeny, a nie o reformu, napriek tomu sú podľa nášho názoru stále výsledkom volebného inžinierstva.

d) Marginálne zmeny (administratívne), ktoré môžeme pokojne označiť aj ako „nepodstatné“. Pôjde o zmeny volebnej legislatívy a tie sú iba dôsledkom zmien iných zákonov alebo okolností, kedy zákonodarcu nemal v úmysle zmeniť volebné pravidlá a teda v tomto prípade nie je možné hovoriť o volebnom inžinierstve v pravom slova zmysle. Napríklad to môžeme pozorovať pri zmene názvu inštitúcií zabezpečujúcich volebný proces. V prípade Slovenskej republiky išlo o takéto zmeny napríklad po vyhlásení samostatnosti a zmene názvu najvyššieho zákonodarného orgánu SR.

Pri hodnotení zmien volebných pravidiel a používaní terminológie v nasledujúcich častiach štúdie budeme používať nami uvedené rozdelenie.

Výber vhodného volebného systému je najdôležitejším nástrojom pre zaistenie demokratického charakteru inštitúcií v dlhodobom časovom horizonte a má zásadný vplyv na podobu politickej súťaže (Reilly, Reynolds, 1999, s. 6). Pretože „pokiaľ niekto chce zmeniť charakter konkrétnej demokracie, volebný systém je najvhodnejším a najefektívnejším nástrojom na jej realizáciu“ (Lijphart, 1994). Týka sa to nielen zavedených demokracií, ale predovšetkým transformujúcich sa krajín a práve na troch demokratizačných vlnách, ktoré ako prvý predstavil Samuel P. Huntington (1991), je založená aj práca Bena Reillyho a Alberta Reynoldsa (1999). Táto analýza je zameraná na podobnosti a rozdiely pri výbere konkrétnych volebných systémov a realizácii ich zavedenia počas jednotlivých období. Konceptu doplnil Daniel Farrell (2001) o štvrtú vlnu volebného inžinierstva (Charvát, 2013, s. 18).

Prvá vlna volebných reforiem

V prvej demokratizačnej vlne, ktorú Samuel P. Huntington vymedzil od roku 1828 do roku

1926, charakterizuje predovšetkým rozširovanie volebného práva. V demokratizujúcich krajinách, akými vtedy boli USA, Veľká Británia, Kanada, Austrália, Nový Zéland a taktiež niektoré menšie európske štáty, sa začali vytvárať a inštitucionálne zakotvovať princípy pluralitnej politickej súťaže. „Proces prijímaní nových volebných systémů byl tedy v rámci první vlny volebních reforem postupný a evolučního charakteru“ (Charvát, 2013, s. 22). Podľa Daniela Farrella je možné rozlíšiť dva druhy volebných systémů zavádzaných predovšetkým podľa homogenity spoločnosti. Kým v anglo-amerických krajinách bol preferovaný väčšinový volebný systém, v heterogénnejšej časti kontinentálnej Európy bol uprednostňovaný pomerný volebný systém (Farrell, 2001).

Druhá vlna volebných reforiem

Do druhej demokratizačnej vlny radí Samuel P. Huntington obdobie po druhej svetovej vojne a znovu nastoľovanie alebo tiež zavádzanie demokratických režimů v štátoch ako Japonsko, Nemecko, Rakúsko či Taliansko. Volebné systémy boli v tomto prípade zavádzané predovšetkým vnútením zo strany víťazných demokratických mocností a boli účelovo navrhované tak, aby eliminovali prípadné extrémistické strany. Druhá demokratizačná vlna je tiež spätá s dekolonizáciou afrických a ázijských štátů v päťdesiatych rokoch 20. storočia, kedy o výbere volebného systému ani nemôžeme hovoriť, keďže boli volebné systémy zdedené po materských krajinách. Toto však predstavuje najmenej vhodný spôsob prijatia volebného systému, pretože nezodpovedá sociálnym, ekonomickým a kultúrnym požiadavkám konkrétnej krajiny, pretože tá sa v konečnom dôsledku výrazne líši od koloniálnej veľmoci (Reilly, Reynolds, 1999, Farrell, 2001).

Tretia vlna volebných reforiem

Tretiu demokratizačnú vlnu datujeme od zvrhnutia Salazarovho režimu v Portugalsku v roku 1974. Postupne prebehli demokratizačné procesy v krajinách Latinskej Ameriky a Južnej Ameriky. Do tretej vlny demokratizácie radíme tiež transformácie bývalých socialistických krajín strednej i východnej Európy. Charakteristické pre prijímanie volebných systémů je lepšia informovanosť aktérov

o možnostiach a alternatívach nastavenia volebných pravidiel, ako aj vyjednávanie medzi konkurenčnými politickými elitami a prijímanie kompromisných riešení.

Štvrtá vlna volebných reforiem

Najčastejšími dôvodmi zmien volebných systémov v demokratických krajinách sú systémové nedostatky a zlyhania. Na jednej strane to boli prejavy občianskej nespokojnosti s korupčným správaním politikov, ako napríklad v Japonsku (1994), tiež v Taliansku (1993), kde bola navyše vysoká fragmentácia stranického systému, ktorá bola príčinou vládnej nestability v krajine. Rovnaké dôvody viedli k reforme volebného systému v Izraeli. Ďalším dôvodom k reforme volebných systémov bola vysoká disproporcia volebných výstupov a existencia tzv. falošných väčšín, ako napríklad na Malte (1987) a Novom Zélande (1993). Identickým dôvodom bola tiež diskusia o prípadnej zmene volebného systému vo Veľkej Británii v deväťdesiatych rokoch 20. storočia (Charvát, 2013, s. 24). Špecifickým prvkom bolo, že v niektorých prípadoch politické elity umožnili vyjadriť sa občanom v referende a tým priamo ovplyvňovať proces volebnej reformy (Norris, 1995, Farrell, 2001).

Účel, dôvod (predpoklady) a ciele volebného inžinierstva v praxi

Michal Klíma (2001) uvádza päť všeobecných politologických premís, ktoré je potrebné zohľadniť pri výbere konkrétneho volebného systému alebo pri jeho reforme či úprave:

„1. Neplatí, že ten či onen volebný systém je viac či menej demokratický.

1. Neplatí, že socialista obhajuje volebný systém pomerného zastoupení, zatiaľ čo liberál či konzervatívce se vyslovuje ve prospěch většinového principu.

3. Neplatí jednoduchá přímá úměra, že pro homogenní společnost je optimální pouze většinový volební systém.

4. Neplatí, že prostě většinový systém, který víceméně produkuje jednostrannické vlády, automaticky vede k celkově vyšší výkonnosti ekonomiky.

5. Žádný volební systém není ideální“ (Klíma, 2001).

Uvedené premisy sú základnými východiskami (mali by byť) každého, kto má ambície prostredníctvom volebného inžinierstva reformovať, alebo akokoľvek meniť volebnú legislatívu. Neexistuje univerzálny návod, ako navrhnúť volebné pravidlá, ktoré by boli „ideálne“, pretože „(k)ždý soubor volebních pravidel má své výhody i nevýhody“ (Klíma, 2001, s. 94).

Úlohou volebného inžinierstva bude teda hľadanie najvhodnejšieho nastavenia volebných pravidiel. Michal Klíma upozorňuje na rozlíšenie pojmov „optimálny“ a ideálny“ volebný systém (Klíma, 2001, s. 94). Keďže „ideálny“ volebný systém neexistuje, predmetom záujmu volebného inžinierstva bude skúmanie a hľadanie „optimálneho“ volebného systému. Úspešné fungovanie konkrétneho volebného systému v konkrétnom štáte v konkrétnej dobe je podmienené niekoľkými faktormi, napríklad vyspelosťou politickej kultúry, stupňom homogenity spoločnosti (národnou, náboženskou, sociálno-ekonomickou), flexibilitou medzi väčšinou a menšinou. Líšiť sa teda budú aj ciele volebného inžinierstva a môžu sa v jednotlivých prípadoch diferencovať. Dôležité je určiť priority, ktoré budú na budúci alebo reformovaný volebný systém kladené, keďže od toho sa budú odvíjať aj nástroje volebného designu. Ciele volebného inžinierstva:

- zaistenie reprezentácie vo všetkých formách (geografická, ideologická, straníckopolitická, deskriptívna);
- dostupnosť a zmysluplnosť volieb;
- zmiernenie konfliktu;
- podpora stabilných a efektívnych vlád;
- zabezpečenie zodpovedných vlád;
- zabezpečenie zodpovedných zástupcov v parlamente;
- podpora fungovania politických strán;
- podpora parlamentnej opozície a jej kontrolnej funkcie;
- podpora udržateľnosti volebného procesu
- reflektovanie „medzinárodných štandardov“ (Reynolds, Reilly, Ellis, (2005, 9 – 14).

Dôkladnou a komplexnou analýzou všetkých faktorov, ovplyvňujúcich nastavenie volebných pravidiel, je možné zabezpečiť optimálne volebné pravidlá. V príručke designu volebného systému IDEA (Reynolds, Reilly, Ellis, 2005) sa uvádza, že pre správne nastavenie volebného systému by mali volební inžinieri odpovedať na „kontrolný zoznam otázok“:

- 1) Je systém jasný a zrozumiteľný?
- 2) Je zohľadnený kontext?
- 3) Je systém prispôsobený dobe?
- 4) Sú presne definované mechanizmy pre budúcu reformu?
- 5) Vyhovel sa systém podceňovaniu voličov?
- 6) Je systém maximálne inkluzívny?
- 7) Bol proces návrhu/zmeny systému vnímaný ako legitímny?
- 8) Budú volebné výsledky vnímané ako legitímne?
- 9) Zohľadňuje systém neobvyklé náhody?
- 10) Je systém finančne a administratívne udržateľný?
- 11) Budú sa cítiť voliči vplyvnými?
- 12) Je systémom podporovaná súťaž medzi politickými stranami?
- 13) Zapadá systém do celkového ústavného rámca?
- 14) Zmierňuje systém konflikty, alebo ich zhoršuje? (Reynolds, Reilly, Ellis, (2005, s. 164).

Štěpán Pecháček a Petr Kolář uvádzajú vo svojej práci štyri metódy „volebného inžinierstva“, „které ovlivňuje jak politický systém, tak stranický systém“ (Pecháček, Kolář, 2008, s. 3). Ďalej upozorňujú, že sa tieto „metódy“ vzťahujú iba na pomerný volebný systém (Tabuľka 1).

Tabuľka 1: Metódy volebného inžinierstva a ich predpokladaný efekt zmien podľa Štěpána Pecháčka a Petra Koláře.

Metóda	Predpokladaný efekt
Zvýšenie/zníženie volebného kvóra pre vstup do parlamentu	Zvýšenie volebného kvóra vedie k zníženiu indexu fragmentácie a naopak zníženie volebného kvóra vedie k väčšej fragmentácii parlamentného stranického zastúpenia, sem patrí aj obmedzenie možnosti vytvárať volebné koalície.
Zväčšenie/zmenšenie volebných obvodov	Pri vymedzení volebného obvodu na celé územie štátu sa zvyšuje proporionalita, naopak pri zmenšení volebného obvodu na dvojmandátový sa dá hovoriť o väčšinovom volebnom systéme.
Zvýšenie/zníženie počtu volených zástupcov	Zmena počtu volených zástupcov.
Zmena systému prepočtu volebných výsledkov	Zmena stranického zastúpenia v zákonodarnom zbore.

Zdroj: Pecháček a Kolář (2008, s. 3), upravené a doplnené autorom.

Typológia volebných reforiem a ich aktéri

Výskum reforiem volebných systémov prešiel od začiatku 21. storočia výraznou zmenou, keď dovtedy prevládajúce analýzy tzv. veľkých jedno prípadových štúdií a ich dôsledkov nahrádza komprehenzívny prístup, ktorý si za cieľ kladie nájsť koncepciu volebných reforiem, podľa nej by bolo možné klasifikovať reformy volebných systémov. Ako uvádza Jakub Charvát, dôsledkom tohto stavu je okrem iného aj nejednotnosť v prístupe k štúdiu volebných reforiem a absencia všeobecne akceptovanej teórie volebných reforiem.

Ďalej píše, že existujú minimálne dve významné koncepcie volebných reforiem, tie síce vzájomne súťažajú, avšak sa nevylučujú (Charvát, 2013, s. 25). Prvý, racionalistický prístup reprezentujú predovšetkým William Riker (1984), Kathleen Bawnová (1993), Kenneth Benoit (2004, 2007), Carles Boix (1999), Josep M. Colomer (2004, 2005). Podľa racionalistického prístupu je väčšina politických inštitúcií defi-

novaná ako výsledok spoločenskej voľby – *social choice theory* (Bawn, 1993, s. 965). Zameriava sa na vysvetlenie konkrétnej voľby aktérov rozhodujúcich a prijímajúcich rozhodnutia počas reformného procesu.

Podľa Alana Renwicka ide o politikmi kontrolovanú voľbu volebného systému motivovanú maximalizáciou ich moci (*the power – maximalization perspective*) (Renwick, 2010, s. 7). Existencia „raciónálne kompetentných aktérov, ktorí preferujú inštituce a pravidla umožňujúci maximalizovať vlastní zisky“ (Charvát, 2013, s. 26) je základným predpokladom racionalistického prístupu pri skúmaní volebných reforiem.

Podľa Richarda Katza je pre pochopenie racionalistickej teórie dôležité zodpovedať otázku, kto bude mať prospech z realizácie volebnej reformy (Katz, 2007, s. 308). Motivácia aktérov (v tomto prípade predovšetkým politikov a politických strán) v maximalizácii svojich budúcich volebných ziskov ich vedie k porov-

návaníu jednotlivých alternatív a výberu najvýhodnejšej z ich pohľadu.

Josep M. Colomer zhrnul logiku racionalistického prístupu k skúmaníu volebných reforiem na tzv. „micro – mega“ pravidle, podľa ktorého „veľký preferujú malé a malý preferujú veľké“ (Colomer, 2004, s. 3). Tvrdí, že veľké politické subjekty preferujú malé volebné zhromaždenia, malé volebné obvody i malé volebné kvóty za účelom vylúčenia ostatných aktérov z politickej súťaže alebo aspoň ich oslabenia. Naopak malé politické subjekty budú z logických dôvodov, aby sa nestali absolútnymi porazenými, preferovať veľké volebné zhromaždenia, veľké volebné obvody a vysoké volebné kvóty (Colomer, 2005, s. 3).

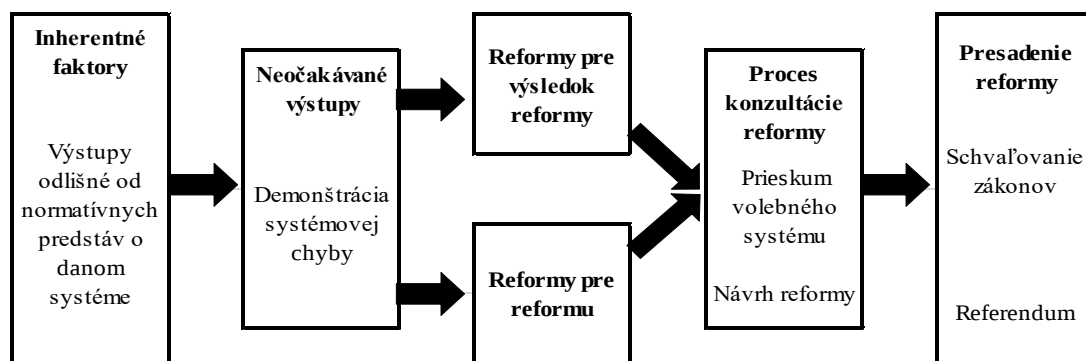
Príkladom takéhoto správania na Slovensku pred voľbami do NR SR v roku 1998 bola snaha vtedy najsilnejšieho vládneho politického subjektu HZDS presvedčiť menších koalíčných partnerov SNS a ZRS na zmenu pomerného volebného systému na systém väčšinový. Keďže takáto zmena mohla byť pre uvedené subjekty likvidačná, reforma nebola úspešná.

Monique Leyenaar a Reuven Y. Hazan uvádzajú, že racionalistický prístup je dôležitý pri skúmaní volebných reforiem, avšak základným nedostatkom je jeho orientácia iba na politické subjekty. Dokáže zhodnotiť príčiny vzniku volebnej reformy, na druhej strane ale nedokáže

popísať samotný reformný proces a dôvody, prečo sa v niektorých prípadoch reformy napriek naplneným predpokladom neuskutočnili (Leyenaar, Hazan, 2011, s. 449).

Druhý prístup je možné označiť ako behavioralistický (Jakub Charvát uvádza, že ide o štrukturalistický, prípadne štruktúralne – inštitucionalistický prístup (2013, s. 28). Podľa nášho názoru takéto pomenovanie nevystihuje presne význam slova „behavioralist“ (angl.), prípadne inštitucionalistický, o ktorom môžeme hovoriť v prípade, keď existujúci volebný systém produkuje zvrátené výsledky (*perverse effects*) (Leyenaar, Hazan, 2011, s. 443). Konceptiu behavioralistického prístupu k volebným reformám, založenú na inherentných a kontingentných faktoroch (podmienkach) volebných reforiem predstavuje Matthew S. Shugart vo svojej práci *Inherent and Contingent Factors in Reform Initiation in Plurality Systems* z roku 2008. Inherentné faktory je možné charakterizovať aj ako dysfunkčné a teda také, ktoré prinášajú neočakávané výstupy volebného systému. Ako príklad je možné uviesť, že očakávanými dôsledkami väčšinového systému *first past the post* by malo byť vytvorenie akcieschopnej jednofarebnej vlády a vytvorenie opozície, z veľkej väčšiny koncentrovanej do jednej strany.

Schéma 1: Proces vzniku volebnej reformy

Zdroj: M. S. SHUGART, 2008, 18.

Pokiaľ volebný systém neprináša tomu zodpovedajúce výsledky, stupňuje sa tlak na jeho reformu. Inherentné faktory sú nutnou, nie však jedinou podmienkou k uskutočnení volebnej reformy (Chytilek, Šedo, Lebeda, Čaloud, 2009, s. 104 – 105). Ďalšou podmien-

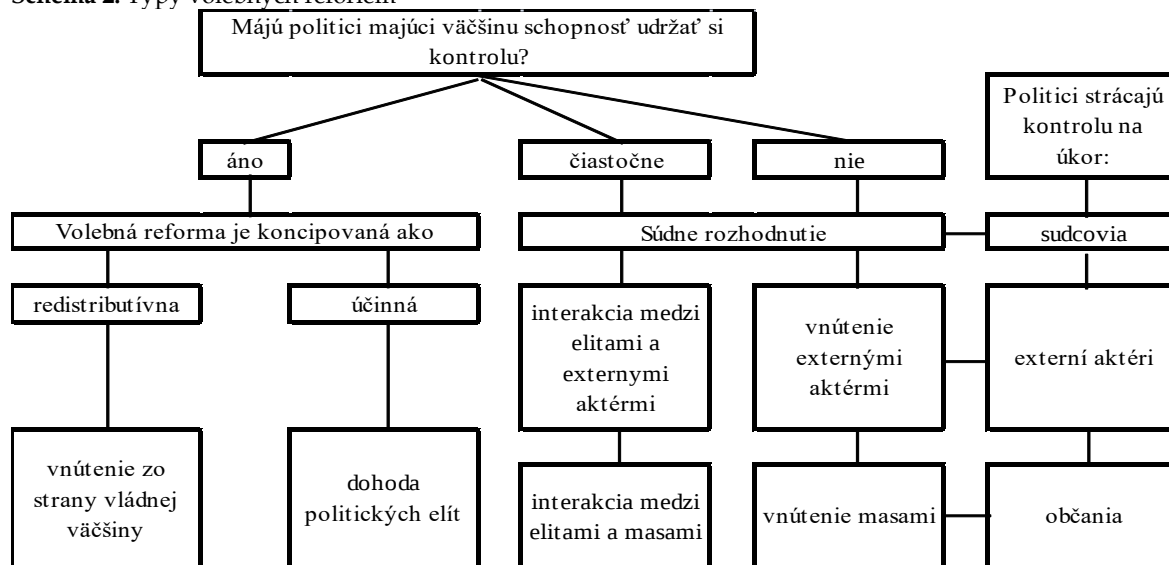
kou sú kontingentné faktory, ktorých existencia je podmienená aktérmi motivovanými k reforme. Na základe motivácie aktérov potom Matthew S. Shugart rozlišuje „reformu pre reformu“, kde aktéri nepožadujú nutne zmenu volebného systému, ale tlak na realizáciu re-

formy je taký silný, že je politicky výhodnejšie reformu uskutočniť. Druhým prípadom je „reforma pre výsledok reformy“, kde aktéri veria, že realizácia reformy bude pre nich výhodná a zaručí im úspech. Proces vzniku volebnej reformy podľa Mathewa S. Shugarta je znázornený v schéme 1. Pre úspech volebnej reformy je z vyššie uvedeného zrejmé, že inherentné a kontingenčné faktory by mali pôsobiť interaktívne.

O prepracovanejšie chápanie procesu volebnej reformy sa pokúsil Alan Renwick vo

svojej práci *The Politics of Electoral Reform. Changing the Rules of Democracy* z roku 2010. Existujú dve potenciálne možnosti ako reformovať volebný systém. V prvom prípade sa to deje, keď vládni politici, ktorí majú dostatočnú moc, chcú reformu aktuálneho volebného systému. Druhou možnosťou je, keď politici strácajú kontrolu nad procesom rozhodovania o reforme volebného systému, alebo ju stratili úplne. Tieto dve cesty ďalej diferencuje, ako je to znázornené v schéme 2 (Renwick, 2010, s. 10).

Schéma 2: Typy volebných reforiem

Zdroj: A. RENWICK 2010, 11.

V prvom prípade, kedy si politici udržia schopnosť kontrolovať reformný proces, volebná reforma môže byť koncipovaná ako redistributívna (*redistributive*) alebo účinná (*efficient*). V prípade, že je politickými aktérmi volebnej reformy nazerané na volebný systém ako na redistributívnu inštitúciu, to je takú, ktorej cieľom je maximalizácia vlastnej politickej moci zvýšením získaných mandátov vo voľbách, pôjde o volebnú reformu ako vnútenú zo strany vládnej väčšiny (*elite majority imposition*). Alan Renwick do tejto kategórie, podľa neho „nejčastejším prípadom volebných reforiem prosazených „shora“ v prípade ustavených demokracií“, radí volebné reformy, tie sa uskutočnili vo Francúzsku v roku 1985 a 1986 a v Taliansku v roku 2005.

V prípade Francúzska z roku 1985 išlo o presadenie volebnej reformy prezidentom Françoisom Mitterrandom, kedy pri voľbách

do Národného zhromaždenia bol dvojkolový väčšinový systém nahradený pomerným volebným systémom v snahe minimalizovať volebnú porážku Socialistickej strany vo voľbách, ktoré sa mali konať v nasledujúcom roku. Po voľbách sa prvým ministrom stal Jacques Chirac opierajúci sa o stredo-pravú koalíciu v Národnom zhromaždení a v snahe maximalizácie volebného zisku do budúcnosti presadil návrat k dvojkolovému väčšinovému systému (Kunc, 2000, s. 98 – 99).

Podobne to bolo aj v prípade zmeny volebného systému v Taliansku v roku 2005. Dovtedy platil zmiešaný volebný systém tzv. *mattarellum*. Tri štvrtiny poslancov parlamentu bolo volených väčšinovým systémom v jednomandátových volebných obvodoch. Zvyšná štvrtina poslancov bola prerozdeľovaná pomerným volebným systémom so 4 % uzatváracou klauzulou. Obdobným spôsobom boli volení aj se-

nátori. Reformovať dovtedy platný volebný systém viedlo Silvia Berlusconiho a jeho stredo-pravý blok snaha zabezpečiť víťazstvo v budúcich voľbách. Pôvodným zámerom Silvia Berlusconiho bolo vytvoriť bipolárny systém, ktorý však vytvoril prijatím väčšinového volebného systému bolo nevýhodné, keďže jeho volebná koalícia bola omnoho úspešnejšia v pomernej časti volebného systému. Riešením bolo zavedenie pomerného volebného systému so zavedením väčšinovej prémie. Nový volebný systém tzv. *proporzionellum* bol schválený zákonom č. 270 z 21. decembra 2005. Poslanecká snemovňa je zložená zo 630 poslancov, volených na 5 rokov. Z toho 617 poslancov je volených v dvadsiatich šiestich približne rovnako veľkých volebných obvodoch. Prerozdelenie poslaneckých mandátov sa uskutočňuje prostredníctvom Hareho kvóty v kombinácii s metódou najväčšieho zvyšku.

Vo Valled'Aosta je jeden mandát volený väčšinovým systémom a zvyšných 12 mandátov je vyhradených pre talianskych občanov žijúcich v zahraničí, tí sú rozdelení do štyroch regiónov – Európa, Južná Amerika, Stredná i Severná Amerika a zvyšok sveta. Dômyselným výtvorom volebného inžinierstva je stanovenie komplexu volebných prahov, ktoré musia politické strany alebo koalície prekonať, aby sa dostali do parlamentu. Samostatne kandidujúca strana musí prekonať 4 % uzatváraciu klauzulu a to aj v tom prípade, ak kandiduje v koalícii, ktorá získala menej ako 10 % hlasov. Keď koalícia prekoná 10 % hranicu, ešte vždy aspoň jedna zo strán musí prekonať 2 % uzatváraciu klauzulu na celoštátnej úrovni. Politické strany zastupujúce národnostné menšiny musia získať aspoň 20 % hlasov v regióne, ktorý zastupujú. Veľmi dôležitým prvkom celého volebného systému je zavedenie väčšinovej prémie, tú získa víťazná strana. Víťaz volieb získava automaticky 340 mandátov zo 617, čo predstavuje 55 % všetkých mandátov. Zvyšných 277 mandátov je prerozdelených medzi strany a koalície, ktoré prekročia volebné kvórum. V prípade, že víťazná strana alebo koalícia získa 340 mandátov a viac, väčšinová prémie nie je použitá a systém pracuje ako čistý systém pomerného zastúpenia. V prípade volebného systému do Senátu existujú malé rozdiely v porovnaní s volebným systémom do Poslaneckej snemovne. Senát má 315 členov, z ktorých 309 je volených na území Talianska.

Zvyšných 6 senátorov pripadá na talianskych občanov žijúcich v zahraničí. Územie Talianska je rozdelené na 20 volebných obvodov, ale iba v osemnástich regiónoch je použitý proporčný volebný systém s väčšinovou premiou. Oproti voľbám do Poslaneckej snemovne je rozdielna aj tá skutočnosť, že rovnako ako uzatváracia klauzula, tak aj väčšinová prémie pôsobia nie na celoštátnej úrovni, ale na regionálnej úrovni. Uzatváracia klauzula pre samostatne kandidujúcu stranu je 8 % a pre koalíciu 20 %, pričom strany v koalícii musia získať najmenej 3 % hlasov. Strana alebo koalícia, ktorá zvíťazí v regióne získava automaticky 55 % mandátov v regióne. Zvyšné mandáty sú alokované pomerným systémom medzi strany a koalície, splňujúce volebné kvórum prostredníctvom Hareho kvóty v kombinácii s metódou najväčšieho zvyšku. Aj tu platí zásada, že ak víťazná strana alebo koalícia získa v regióne 55 % hlasov a viac, väčšinová prémie sa nepoužije a systém funguje ako čistý systém pomerného zastúpenia. V regióne Trentino – Alto Adige je pri voľbách do Senátu použitý volebný systém z roku 1993, kedy sú senátori volení v jednomandátových volebných obvodoch väčšinovým systémom. Vo Valled'Aosta je na zvolenie jedného senátora použitý jednoduchý väčšinový systém (Čaloud, Foltýn, 2006, s. 186 – 193).

V takomto prípade politickí aktéri volebnej reformy považujú volebný systém za účinnú inštitúciu, ktorej cieľom nie je „len“ maximalizácia vlastného zisku, ale prináša všeobecný prospech. Volebná reforma je dosahovaná konsenzom medzi politickými elitami (*elite settlement*), pričom takýto typ volebnej reformy je podľa Alana Renwicka „typický pro realitu prijímání volebních systémů v podmínkách demokratizujících se zemí(ch)“ (Charvát, 2013, s. 29).

Druhou cestou „je situace, kdy politici ztrácejí kontrolu nad procesem rozhodování“ (Charvát, 2013, s. 29). Tu prichádza do úvahy niekoľko možností, „v čí prospech a v jaké míře (zda částečně, nebo zcela) ztrácejí politici kontrolu reformního procesu“ (Charvát, 2013, s. 29). Interakcia medzi politickými elitami a ostatnými aktérmi reformy politického systému je znázornená v pravej časti schémy 2. Za najčastejší prípad tohto typu reformy pokladá Alan Renwick interakciu medzi politickými elitami a masami (*elite-masinteraction*), v ňom politici strácajú kontrolu nad reformným procesom

v prospech občanov. V tomto prípade je teda možné hovoriť o reforme „zdola“. Ako príklad uvádza reformy, ktoré prebehli v Taliansku v roku 1993, na Novom Zélande v roku 1993 a v Japonsku v roku 1994 (Renwick, 2010, s. 13 – 17).

Koniec „prvej republiky“ je charakterizovaný predovšetkým nefunkčným politickým systémom často označovaným ako klasický príklad „partokracie“, alebo *zablokovanej demokracie*, stav za ktorý niesol čiastočne zodpovednosť pomerný volebný systém pre voľby do oboch komôr parlamentu. Napriek tomu, že sa vlády striedali veľmi často,¹ prakticky vládli iba tie isté politické strany², len v rôznych koalíčných kombináciách. So zvyšnými nedemokratickými – antisystémovými politickými stranami³ nikto nechcel uzatvárať koalíčné dohody. Spoločne s finančnou krízou zo začiatku deväťdesiatych rokov, rozmachom korupcie a klientelizmu rástla tiež nespokojnosť verejnosti so spôsobom vládnutia. Tlak narastal tiež zo strany nových politických formácií, predovšetkým *Liga severu* (*Lega Nord*) kritizujúca redistribúciu ekonomických zdrojov produkovaných v severných oblastiach v prospech zaostalejšieho juhu, alebo tiež hnutie *Sieť* (*Rete*) operujúce na juhu Talianska a ostro vystupujúce proti mafii. Proces „čistých rúk“ (*manipulite*), známy tiež ako „*vzbura sudcov*“, prispel k skráteniu agónie talianskeho politického systému. Taliani si sériou referend presadili nový volebný systém.

V prípade Nového Zélandu z roku 1993 išlo o reformu, ktorá bola dvoma najsilnejšími politickými stranami⁴ dlhú dobu ignorovaná. Volebný systém relatívnej väčšiny bol do tej doby používaný pre voľbu poslancov do novozélandského parlamentu. Predstavuje štandardný

westminsterský model volebného systému využívaný v krajinách Commonwealthu, ktorý v tomto prípade uprednostňoval veľké strany a produkoval dvojstranícky model, kde si dve najsilnejšie strany rozdeľujú takmer všetky poslanecké mandáty. Dôvera v parlament klesla z 33 % v roku 1975 na menej ako 10 % v roku 1988, napriek tomu mali strany striedajúce sa pri moci tendenciu vyhýbať sa prípadnej reforme volebného systému (Miller, Catt, 1993, s. 31). V roku 1985 bola zriadená komisia (*Royal Commission on the electoral system*), ktorej úlohou bolo nájsť najvhodnejší volebný systém pre Nový Zéland. Komisia odporučila zmiešaný volebný systém (*Mixed – Member – Proportional*) a radila odporúčanie výberu potvrdiť záväzným referendom. Ako Národná strana, tak aj Labouristická strana napriek sľubom v predvolebných kampaniach ignorovali hlasy volajúce po zmene a referendum nevyhlásili. Až v roku 1992 vyjadrili voliči podporu reforme a vybrali najpreferovanejší volebný systém pre budúce voľby z viacerých alternatív. Zmena volebného systému na zmiešaný bola následne potvrdená v záväznom referende v roku 1993.

Politický systém Japonska bol od roku 1957, kedy došlo k zlúčeniu Liberálnej strany s Demokratickou stranou charakteristický s jednou pre dominantnou stranou. Liberálnodemokratická strana Japonska (*Liberal Democratic Party of Japan – LDP*) až do roku 1976 vytvárala jednostranícke kabinety a následne až do roku 1993 sa jej darilo zostavovať buď menšinové vlády alebo koalíčné kabinety, pričom nestratili svoje dominantné postavenie na politickej scéne. Systém jedného neprenosného hlasu mal podporovať stredne veľké strany napriek tomu vďaka dobrej taktike pri voľbách, ktoré prebiehali v malých volebných obvodoch, dokázala LDP dosiahnuť veľké volebné zisky. Následné prepojenie LDP a štátnej správy vytváralo dojem, že v Japonsku vládne tzv. „železný triumvirát“ zložený z LDP, byrokracie a obchodu (Kubát, 2009, s. 54 – 63). V roku 1993 vyhrala LDP voľby, ale nedokázala sama vládnuť. Anti-LDP koalícia zložila vládu, počas jej krátkeho trvania boli zintenzívnené snahy o volebnú reformu. Ďalšiu vládu zostavilo LDP, ale v rámci širšej koalície. Vplyvom malých strán a vnútorných rozporov LDP došlo k zhode na zmene volebného systému jedného neprenosného hlasu na systém zmiešaný, kedy

¹ Priemerná dĺžka funkčného obdobia vlády počas prvej republiky bola iba necelých 12 mesiacov, pričom dĺžka volebného obdobia bola viac ako 50 mesiacov.

² Tzv. pentapartita – DC – Democrazia Cristiana (Kresťanská demokracia), PSI – Partito Socialista Italiano (Talianska socialistická strana), PSDI – Partitodel Socialismo Democraticoitaliano (Talianska socialistická strana), PLI – Partito LiberaleItaliano (Talianska liberálna strana), PRI – Partito Repubblicano Italiano (Talianska republikánska strana).

³ Antisystémové strany: PCI – Partito Comunista Italiano (Komunistická strana talianska), MSI – Movimento Sociale Italiano (Talianske sociálne hnutie).

⁴ N – National Party of New Zealand (Národná strana), LP – New Zealand Labour Party (Labouristická strana).

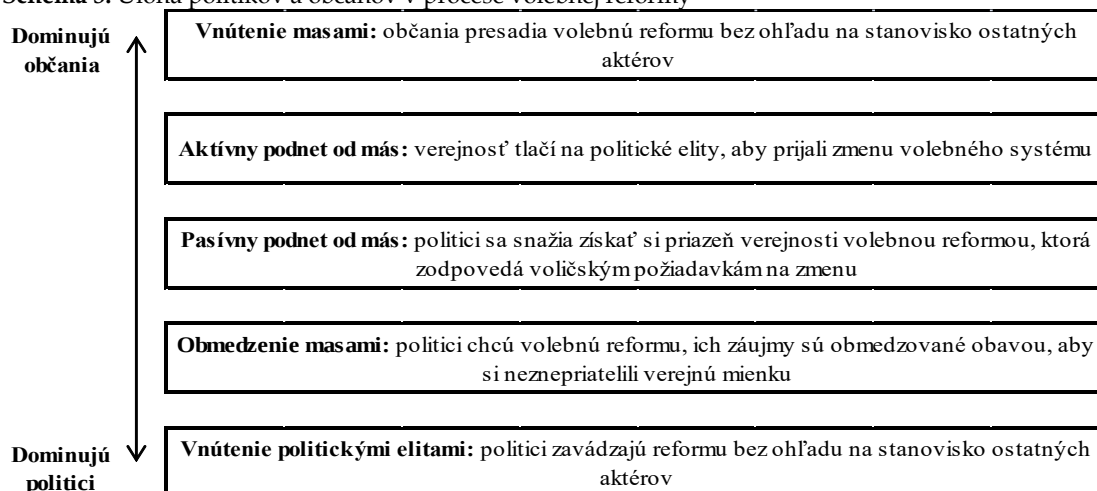
sa časť poslancov volila v jednomandátových volebných obvodoch a časť poslancov sa volila proporčne v jedenástich 6 až 30 mandátových volebných obvodoch (Kubát, 2009, s. 52 – 53).

Táto koncepcia je založená na vymedzení základných aktérov volebných reforiem, medzi ktorých radí politikov, občanov, sudcov a externých aktérov, akými sú napríklad medzinárodné organizácie alebo okupačná správa cudzej mocnosti. Zámerne nie je v schéme znázornený ešte jeden aktér volebných reforiem, ten predstavujú politológovia (*experts*), ktorých úloha je skôr poradná a nie rozhodovacia. Dôvodom je aj tá skutočnosť, že politológovia hrajú pri takmer každom prípade volebnej reformy nejakú úlohu, niekedy viac, niekedy menej. Ich úlohou je definovanie návrhov volebnej reformy a analýza názorov na možné alternatívy,

väčšinou v úzadí celého procesu (Renwick, 2010, 14).

V roku 2012 Alan Renwick vo svojej práci *Electoral Reform in Europe since 1945* rozlišuje päť základných typov volebných reforiem, ktoré zohľadňujú úlohu, akú pri nich aktéri zohrávajú. V tomto prípade ide vždy o interakciu minimálne dvoch aktérov politickej reformy. Schéma 3 znázorňuje kontinuum, v nej na jednej strane je reforma, kde dominujú politické elity (*elite imposition*) a na strane druhej reforma, kedy dominujú obyčajní občania (*mass imposition*). Druhá reforma je veľmi zriedkavá a v Európe sa po roku 1945 nenašiel nijaký príklad volebnej reformy, ktorú by bolo možné zaradiť do tejto skupiny (Charvát, 2013, s. 30).

Schéma 3: Úloha politikov a občanov v procese volebnej reformy

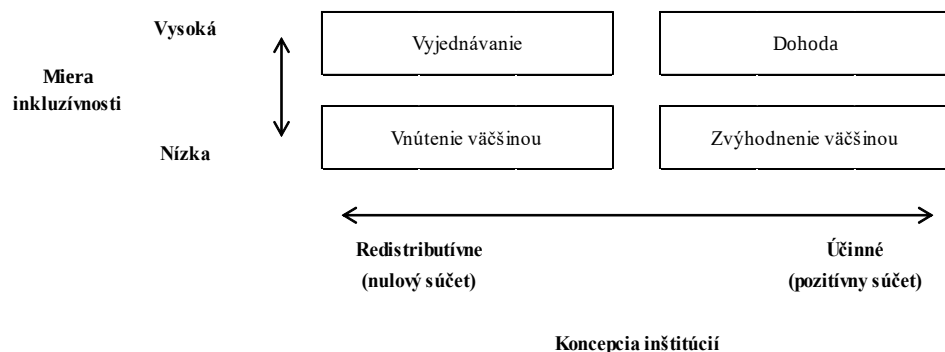

Zdroj: A. RENWICK 2012, s. 21.

Alan Renwick tvrdí, že rovnaký prístup by mohol byť aplikovaný aj na ostatných aktérov reformného procesu. Ďalej sa zameriava na prvý typ reformy, ktorým je vnútenie politickými elitami bez ohľadu na záujmy ostatných aktérov politického procesu. Práve takýmto spôsobom bolo prevedených najviac volebných reforiem v Európe po roku 1945. Reformy volebné-

ho systému delí Alan Renwick na ďalšie štyri čisté typy (Schéma 4) v závislosti od miery súhlasu s reformou medzi samotnými politikmi (miere inkluzívnosti) a v charaktere motivácie politikov pre volebnú reformu (Charvát, 2013, s. 30).

Schéma 4: Elitami vnútené typy reforiem volebného systému

Zdroj: A. RENWICK 2012, s. 23.

V prípade vnútenia vládnu väčšinou (*elite majority imposition*) a zvýhodnenia vládnej väčšiny (*elite concession*) je volebná reforma presadená za účelom vlastného zvýhodnenia bez ohľadu na názor opozície. Reforma politického systému, kedy sa politické elity dohodnú (*elite settlement*) a taktiež reforma založená na vyjednávaní politických elít (*elite bargain*) je realizovaná na základe konsenzu naprieč celým politickým spektrom. Štyri čisté prototypy volebných reforiem sa však v praxi veľmi často nevyskytujú a väčšinou je možné reformy zaradiť medzi tieto extrémny. Ako čistý príklad reformy vládou uvádza Alan Renwick už vyššie spomínaný príklad z Francúzska z roku 1985 a grécku volebnú reformu z roku 1989. Zvyšné tri typy reforiem pokladá za veľmi nepravdepodobné. Dôvodom je tá skutočnosť, že je veľmi vzácné, aby všetci politici súhlasili a podporovali rovnaké volebné pravidlá a mysleli pri tom na všeobecné dobro a neuprednostnili vlastné záujmy (Renwick, 2012, s. 23 – 24).

Reformy volebného systému do NR SR a ich hodnotenie

V prvom rade je potrebné zadefinovať, kedy došlo k volebnému inžinierstvu a v ktorých prípadoch môžeme hovoriť o *komplexnej reforme* volebného systému, alebo *volebnej reforme*, pretože predmetom nášho záujmu budú práve tieto zmeny volebnej legislatívy pri voľbách do NR SR. Podľa nášho názoru môžeme o volebnej reforme hovoriť v prípade, ak dôjde k zmene volebných pravidiel pri aspoň jednej z premenných volebného systému (v našom prípade pomerného volebného systému). V tabuľke 2

sú uvedené základné premenné pomerného volebného systému, na základe ktorých budeme zmeny volebnej legislatívy pri voľbách do NR SR hodnotiť. Samozrejme, v prípade komplexnej reformy volebného systému, nie je potrebná analýza vyššie uvedených premenných.

Tabuľka 2: Premenné pomerného volebného systému.

Premenné pomerného volebného systému	
1.	Veľkosť volebného obvodu
2.	Použitá volebná formula (matematická formula)
3.	Výška prirodzeného volebného prahu
4.	Veľkosť voleného zhromaždenia
5.	Charakter hlasovania a mechanizmus hlasovania
6.	Uzatváracia klauzula (volebné kvórum)
7.	Počet a charakter úrovní volebných obvodov (počet skrutínií)

Zdroj: Zostavil autor.

V prípade zavedenia nového volebného zákona č. 80/1990 Zb. o voľbách do Slovenskej národnej rady, ktorý nahradil zákon č. 55/1971 Zb. z 8. júla 1971 o voľbách do Slovenskej národnej rady, v znení neskorších predpisov, môžeme pokojne konštatovať, že išlo o jedinou *komplexnú reformu* volebného systému pri voľbách do NR SR (SNR) v hodnotenom období. Bol zmenený väčšinový volebný systém, v ktorom sa volilo stopäťdesiat poslancov SNR v sto päťdesiatich jednomandátových volebných obvodoch. Zvolený bol ten kandidát vo volebnom obvode, ktorého sa zúčastnila nadpolovičná väčšina voličov zapísaných do zoznamov voličov, a ktorý dostal nadpolovičnú väčšinu platných hlasov (§44, ods. 1). Zmenený bol teda celý volebný systém a teda jednoznačne išlo o *komplexnú reformu* volebného systému. Celkovo bol volebný zákon (volebné zákony)

upravovaný (či už novelizovaný, alebo schválený ako „nový“ zákon dvadsaťkrát. Z toho však podľa vopred zadefinovaných kritérií môžeme (okrem jedného prípadu *komplexnej reformy* volebného systému) za *volebnú reformu* pokladať iba tri prípady zmeny volebnej legislatívy. Vo zvyšných šiestnástich prípadoch išlo

bud' o *malé zmeny* (legislatívno-technického a organizačného charakteru), alebo *marginálne zmeny* volebnej legislatívy vyplývajúce z konkrétne-historických okolností, prípadne iba o „kozmetické“ úpravy volebného zákona (Tabuľka 3).

Tabuľka 3: Prehľad zmien volebného zákona do NR SR (SNR) od roku 1989 a jej rozdelenie podľa druhu zmeny.

Číslo	Zákon/Novela	Počet premenných ktoré boli zmenené	Zmenené premenné	Komplexná reforma/volebná reforma
1.	Zákon č. 80/1990 Zb.	komplexná zmena volebného systému	komplexná zmena volebného systému	áno
2.	Novela zákonom č. 8/1992 Zb.	0	neboli	nie
3.	Novela zákonom č. 104/1992 Zb.	2	výška volebného kvóra; použitá volebná formula	áno
4.	Novela zákonom č. 518/1992 Zb.	0	neboli	nie
5.	Novela zákonom č. 157/1994 Z. z.	0	neboli	nie
6.	Novela zákonom č. 81/1995 Z. z.	0	neboli	nie
7.	Novela zákonom č. 187/1998 Z. z.	3	veľkosť volebného obvodu, výška volebného kvóra; počet skrutíníí	áno
8.	Nález Ústavného súdu č. 66/1999Z. z.	0	neboli	nie
9.	Novela zákonom č. 223/1999 Z. z.	1	výška volebného kvóra	áno
10.	Novela zákonom č. 515/2003 Z. z.	0	neboli	nie
11.	Zákon č. 333/2004 Z. z.	0	neboli	nie
12.	Novela zákonom č. 464/2005 Z. z.	0	neboli	nie
13.	Novela zákonom č. 192/2007 Z. z.	0	neboli	nie
14.	Novela zákonom č. 445/2008 Z. z.	0	neboli	nie
15.	Nález Ústavného súdu č. 126/2009 Z. z.	0	neboli	nie
16.	Novela zákonom č. 58/2010 Z. z.	0	neboli	nie
17.	Novela zákonom č. 266/2010 Z. z.	0	neboli	nie
18.	Novela zákonom č. 204/2011 Z. z.	0	neboli	nie
19.	Zákon č. 180/2014 Z. z. Zákon č. 181/2014 Z. z.	0	neboli	nie
20.	Novela zákona č. 180/2014 Z. z. zákonom č. 356/2015 Z. z.	0	neboli	nie

Zdroj: Zákony SR, doplnené a analyzované autorom.

Zaujímavý je tiež ten fakt, že napriek často sa objavujúcim diskusiám o potrebe zmeny volebného systému do NR SR sa všetky *komplexné reformy a volebné reformy* (ďalej len reformy) realizovali v období od roku 1989 do roku 1999. Z uvedeného tiež vyplýva, že všetky reformy boli vykonané vyhlásením zákona č. 80/1990 Zb. o voľbách do Slovenskej národ-

nej rady, alebo jeho novelizáciami. Samotné prijatie nového volebného zákona teda ešte neznamenalo, že ide o volebnú reformu, aj keď tak tieto zmeny boli prezentované.

V tabuľke 4 uvádzame pre zjednodušenie orientácie vo vývoji volebnej legislatívy do NR SR (SNR) krátky prehľad zmien najdôležitejších premenných volebného systému.

Tabuľka 4: Vývoj volebného systému do NR SR (SNR).

Rok volieb	Typ	Mandáty	Počet obvodov/veľkosť	Klauzula	Prevod hlasov na mandáty	Počet skrutíní
1990	PR L	150	4 (13 – 50)	3	Hk; H-B LR	2
1992	PR L	150	4 (12 – 50) ^c	5, 7, 10 ^a	H-B; H-B LR	2
1994						
1998	PR L	150	1	5 ^b	H-B LR	1
2002 2006 2010 2012	PR L	150	1	5, 7, 10 ^a	H-B LR	1
2016						

Vysvetlivky: ^a Pre samostatne kandidujúce strany, koalície dvoch a troch strán a pre koalície štyroch a viac strán.

^b V prípade koalícií pre každý subjekt zvlášť.

^c Počet poslancov za volebný obvod nebol pevne stanovený; v prípade viacerých hlasovaní neboli krajné hodnoty naplnené.

PR L – listinný pomerný volebný systém, Hk – Hareova kvóta, H-B – Hagenbach-Bischoffova kvóta, LR – najväčší zvyšok (spôsob pridelenia mandátov v poslednom skrutíniu, keď neboli rozdelené všetky mandáty).

Zdroj: Šedo, 2008, s. 37, doplnené autorom.

Pokiaľ by sme chceli volebnú reformu, ktorá sa realizovala po „nežnej“ revolúcii zadefinovať podľa vyššie uvedenej typológie Alana Renwicka, výsledok by nebol jednoznačný, nakoľko v pravom slova zmysle o reformu nešlo, aj keď volebný systém platný do roku 1989 vykazoval známky štandardných demokratických prvkov. V texte zákona č. 55/1971 o voľbách do Slovenskej národnej rady v znení neskorších predpisov síce stojí, že „Voľby do Slovenskej národnej rady sa konajú na základe všeobecného, rovného a priameho volebného práva tajným hlasovaním“ (§ 2), ale realita bola celkom odlišná.

Celý priebeh výberu kandidátov na kandidátku Národného frontu ako aj priebeh volieb bol pod kontrolou komunistickej mašinérie. Z tohto dôvodu iba ťažko môžeme hovoriť o volebnej reforme. Podľa nášho názoru išlo o zavedenie úplne nového volebného systému. V prípade, že odhliadneme od okolností volebnej praxe pred rokom 1989, ide podľa nás o volebnú reformu, kedy politické elity majú iba čiastočnú kontrolu nad reformným procesom a teda samotná reforma bola prijímaná ako *interakcia medzi politickými elitami a externými aktérmi, konkrétne masami*.

Uskutočnenie demokratických volieb a základné pravidlá budúcej volebnej legislatívy boli dohodnuté počas rokovaní pri tzv. „okrúhľom stole“ medzi predstaviteľmi komunistickej moci a občianskymi a študentskými hnutiami (predovšetkým VPN), ktoré tlmočili požiadavky širokej verejnosti. Následne bol volebný zákon prijatý v SNR 16. marca 1990, kde mali svojich kooptovaných zástupcov už aj predsta-

vitelia občianskej verejnosti, ktorí nahradili značnú časť komunistických poslancov.

Nesúhlasíme tak s názorom Jakuba Charváta, ktorý zavedenie novej volebnej legislatívy v ČSFR v roku 1990 podľa rovnakej typológie zaradil do kategórie *dohody politických elit*.

Volebnú reformu z roku 1992 môžeme v rámci typológie zaradiť medzi *dohodu dosiahnutú politickými elitami* naprieč politickým spektrom, pričom so zmenami súhlasili aj menšie strany (DS), ktorým tieto zmeny najviac uškodili. Volebná reforma mala za cieľ znížiť počet strán a hnutí, ktoré budú po voľbách zastúpené v parlamente. Do parlamentu sa vďaka zvýšeniu volebného kvóra kvalifikovali štyri politické strany a jedna koalícia pozostávajúca z dvoch politických strán. Okrem efektu zníženia počtu politických strán v NR SR mala reforma aj nežiaduci následok v podobe prepadnutia až 26 % hlasov.

V prípade volebnej reformy z roku 1998 išlo o vnútenie vládnu väčšinou, a nebyť koalíčných partnerov HZDS, zmeny by boli pravdepodobne ešte výraznejšie. Napriek tomu mala reforma jednoznačný cieľ, maximalizáciu moci pomocou zvýšenia vlastných mandátových ziskov v budúcich voľbách. Následná zmena volebnej legislatívy v roku 1999 bola iba čiastočným návratom k volebným pravidlám spred „Mečiarovho zákona“, takže je opäť otázne, či môžeme naozaj hovoriť o volebnej reforme. Zmeny však boli realizované výlučne novou vládnu koalíciou a teda ak budeme uvedené zmeny hodnotiť ako reformu, pôjde opäť o *vnútenie vládnu väčšinou* (Tabuľka 5).

Tabuľka 5: Reformy volebnej legislatívy pri voľbách do NR SR (SNR) hodnotené podľa typológie Alana Renwicka.

Číslo	Rok zmeny	Dátum účinnosti	Typ reformného procesu
1.	1990	Zákon č. 80/1990 Zb.	Dohoda medzi politickými elitami a masami
2.	1992	Novela zákonom č. 104/1992 Zb.	Dohoda politických elít
3.	1998	Novela zákonom č. 187/1998 Z. z.	Vnútenie vládnu väčšinou
4.	1999	Novela zákonom č. 223/1999 Z. z.	Vnútenie vládnu väčšinou

Zdroj: Zostavil autor na základe typológie Alana Renwicka.

Hodnotenie volebného inžinierstva môžeme realizovať z rôznych pohľadov. Jedným z ďalších možností je hodnotiť volebné reformy volebnej legislatívy do volieb do NR SR (SNR) pomocou už skôr predstaveného kontrolného zoznamu otázok. Pomocou otázok môžeme identifikovať, či je potrebná reforma volebného systému a ak áno, tak v ktorých oblastiach, prípadne či reformy, ktoré už boli realizované prispeli k zlepšeniu hodnotenia volebného systému, alebo naopak ho degradujú.

Ak budeme hodnotiť realizované volebné reformy retrospektívne, podľa uvedeného zoznamu otázok, značne nám situáciu zjednodušuje volebná prax. Už niekoľkokrát sa konali voľby podľa hodnotených kritérií a teda máme k dispozícii značné množstvo odpovedí k otázkam, ktoré bez praxe by nebolo možné zodpovedať. V prípade volebného systému zavedeného v roku 1990 bola až desaťkrát odpoveď na otázky volebného inžinierstva kladná a v štyroch prípadoch boli ciele volebného inžinierstva naplnené aspoň čiastočne a teda vo-

lebný systém do NR SR (SNR) z pohľadu volebného inžinierstva môžeme celkovo hodnotiť pozitívne, najmä v kontexte absencie slobodných volieb v uplynulých štyroch desaťročiach pred rokom 1989.

Zmena volebných pravidiel v roku 1992 síce priniesla sťaženie straníckej súťaže, ale zmena bola tak nepatrná, že sa neprejavila výraznejšou elimináciou politických strán a politických hnutí. Po zmenách v roku 1998 viedli zmeny v prípade piatich otázok k čiastočnému splneniu cieľov volebného inžinierstva a v jednom prípade dokonca k negatívnemu hodnoteniu. Posledná reforma napriek tomu, že bola realizovaná iba vládnu väčšinou prinavrátila stav volebného systému k stavu pred poslednou zmenou. V kontexte spomenutého môžeme teda v dvoch prípadoch volebnú reformu z pohľadu naplnenia cieľov volebného inžinierstva hodnotiť pozitívne, v jednom prípade neutrálne a v jednom prípade negatívne (Tabuľka 6).

Tabuľka 6: Odpovede na kontrolný zoznam otázok volebného inžinierstva po komplexnej reforme a volebných reformách volebného systému do NR SR (SNR).

Otázky volebného inžinierstva	1990	1992	1998	1999
Je systém jasný a zrozumiteľný?	čiastočne	čiastočne	čiastočne	čiastočne
Je zohľadnený kontext?	čiastočne	čiastočne	čiastočne	čiastočne
Je systém prispôsobený dobe?	áno	áno	áno	áno
Sú presne definované mechanizmy pre budúcu reformu?	áno	áno	áno	áno
Vyhol sa systém podceňovaniu voličov?	áno	áno	áno	áno
Je systém maximálne inkluzívny?	áno	áno	čiastočne	áno
Bol proces návrhu/zmeny systému vnímaný ako legitímny?	áno	áno	nie	áno
Budú volebné výsledky vnímané ako legitímne?	áno	áno	čiastočne	áno
Zohľadňuje systém neobvyklé náhody?	čiastočne	čiastočne	čiastočne	čiastočne
Je systém finančne a administratívne udržateľný?	áno	áno	áno	áno
Budú sa cítiť voliči vplyvní?	čiastočne	čiastočne	čiastočne	čiastočne
Je systémom podporovaná súťaž medzi politickými stranami?	áno	áno	čiastočne	áno
Zapadá systém do celkového ústavného rámca?	áno	áno	čiastočne	áno
Zmierňuje systém konflikty, alebo ich zhoršuje?	áno	áno	čiastočne	áno
Je systém jasný a zrozumiteľný?	pozitívne	neutrálne	negatívne	pozitívne

Zdroj: Reynolds, Reilly, Ellis, 2005, s. 164, doplnené autorom.

Záver

Volebné inžinierstvo v transformujúcich sa krajinách, ale tiež v zavedených demokraciách dokáže v mnohých prípadoch pomocou zmeny volebných pravidiel napraviť systémové nedostatky volebného systému. Zároveň je ale možné volebné inžinierstvo zneužiť a cielene manipulovať volebnými pravidlami s cieľom zaistenia si budúci úspech vo voľbách. Pomerne volebný systém, uplatňovaný aj pri voľbách do NR SR a predtým v SNR je pomerne jednoduché upravovať prijatím „obyčajného“ zákona. Ponúka množstvo alternatív a kombinácií, ktorých nastavenie dokáže meniť podmienky politického zápasu o voličskú podporu vo voľbách a taktiež spôsob premietnutia tejto podpory do zisku poslaneckých mandátov pre kandidujúce strany.

V štúdií sme sa pokúsili zdefinovať teoretické východiská hodnotenia zmien volebného systému a následne zistiť, či boli realizované reformy volebného systému pri voľbách do NR SR (SNR) od roku 1989 po súčasnosť. Definovali sme prípady, kedy môžeme zmenu volebnej legislatívy označiť ako komplexnú reformu volebného systému, alebo reformu volebného systému, kedy naopak, budeme hovoriť iba o malých zmenách volebného systému, predovšetkým legislatívno-technického a organizačného charakteru, alebo o marginálnych zmenách prevažne administratívneho charakteru.

Literatúra:

- BAWN, K.: The Logic of Institutional Preferences: German Electoral Law as a Social Choice outcome. *American Journal of Political Science*, Volume 37, No. 4 (1993), pp. 965 – 989.
- COLOMER, J.: The Strategy and History of Electoral System Choice. In: COLOMER, J. (ed.): *Handbook of Electoral System Choice*. Basingstoke: Palgrave Macmillan 2004, s. 3 – 78.
- COLOMER, J.: It's Parties that Choose Electoral Systems (or, Duverger's Laws Upside Down). *Political Studies*, roč. 53, č. 1 (2005), s. 1 – 21.
- ČALOUŠ, D. – FOLTÝN, T.: Electoral Engineering in Use? The Case of Italy. *Evropská volební studia*, roč. I, č. 2 (2006), s. 185 – 195.
- FARREL, D.: *Electoral Systems. A Comparative Introduction*. Palgrave: Basingstoke 2001.
- FILIP, J.: Volební inženýrství v ČSFR a ČR v letech 1990 až 1992. In: NOVÁK, M. – LEBEDA, T. a kol.: *Volební a stranické systémy ČR v mezinárodním srovnání*. Aleš Čeněk: Dobrá voda u Pelhřimova, 2004, s. 197 – 230.
- HUNTINGTON, S. P.: *Sřet civilizací. Boj kultur a proměna světového řádu*. Praha: Rybka Publishers 2001.
- CHARVÁT, J.: *Politika volebních reforem v ČR po roce 1989*. Praha: Grada Publishing 2013.
- CHYTILEK, R. – ŠEDO, J. – LEBEDA, T. – ČALOUŠ, D.: *Volební systémy*. Praha: Portál 2009.
- KATZ, R.: 2007. *Comment. Representation*, roč. 43, č. 4 (2007), s. 307 – 314.
- KLÍMA, M.: *Kvalita demokracie v České republice a volební inženýrství*. Praha: RADIX 2001.
- KUBÁT, M.: Volební inženýrství v podmínkách středovýchodní Evropy: Polsko jako jedinečný případ. In: NOVÁK, M. – LEBEDA, T. a kol.: *Volební a stranické systémy ČR v mezinárodním srovnání*. Aleš Čeněk: Dobrá voda u Pelhřimova 2004, s. 88 – 121.
- KUBÁT, M.: *Politický systém Japonska*. In: ŠANC, D. – ŽENÍŠEK, M. (eds.): *Pacifická Asie. Z politologické perspektivy*. Plzeň: Aleš Čeněk 2009, s. 42 – 64.
- KUNC, J.: *Stranické systémy v re/konstrukci*. Praha: SLON 2000.
- LEYENAAR, M. – HAZAN, R. Y.: Reconceptualising Electoral Reform. *West European Politics*, roč. 34, č. 3, (2011), s. 437 – 455.
- LIJPHART, A.: *Electoral Systems and Party Systems. A Study of Twenty-Seven Democracies 1945 – 1990*. Oxford: Oxford University Press 1994.
- MILLER, R. – CATT, H.: *Season of Discontent: By-elections and the Bolger Government*, Dunmore, Palmerston North: Dunmore Press 1993.
- NORRIS, P.: Introduction: The Politics of Electoral Reform. *International Political Science Review*, roč. 16, č. 1 (1995), s. 3 – 8.
- NORRIS, P.: *Electoral Engineering – Voting Rules and Political Behavior*. Cambridge: Cambridge University Press 2004.
- OROSZ, L.: Nové volebné zákony na Slovensku – kvalitatívny skok, evolučný krok, či premárnená šanca. In: OROSZ, L. – MAJERČÁK, T.: *Aktuálne problémy volebného*

- práva – nové volebné zákony. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach 2015.
- PECHÁČEK, Š. – KOLÁŘ, P.: Volební systém ve vybraných zemích Evropy. Srovnávací studie 1.125. Praha: Parlamentní institut 2008.
- RENEWICK, A.: The Politics of Electoral Reform. Changing the Rules of Democracy. Cambridge: Cambridge University Press 2010.
- RENEWICK, A.: Electoral Reform in Europe since 1945. In: HAZAN, Y. R. – LEYENAAR, M. (eds.): Understanding Electoral Reform. London: Routledge 2012.
- REYNOLDS, A. – REILLY, B. – ELLIS, A. (eds.): Electoral System Design: The New International IDEA Handbook. Stockholm: International Institute for Democracy and Electoral Assistance 2005.
- SHUGART, M. S.: Inherent and Contingent Factors in Reform Initiation in Plurality Systems. In: BLAIS, A. (ed.): To Keep or to Change First Past the Post? The Politics of Electoral Reform. Oxford: Oxford University Press 2008, s. 7 – 60.
- ŠEDO, J.: Volební systémy postkomunistických zemí. Brno: CDK 2008.
- <http://ustavni2.juristic.cz/75801/clanek/ustava2.html> [cit. 2015-05-13].

KONCEPT POLITICKÝCH PRÍLEŽITOSTÍ AKO IMPULZ ROZVOJA CEZHraničnej SPOLUPRÁCE

ANNA POLAČKOVÁ – IRINA DUDINSKÁ – MICHAL CIRNER

Institute of Political Sciences
Faculty of Arts
University of Prešov
Slovak Republic
Email: anna.polackova@unipo.sk
irina.dudinska@unipo.sk
michal.cirner@unipo.sk

Abstract:

The theory of political opportunity structures stems from political sociology. It was originally used to research social and political movements. At present, it can be practically used for the interpretation of the factors that create opportunities to develop cross-border cooperation. Also, it can be applied to the ability of the local actors to exploit the opportunities they offer.

Keywords:

Theory of political opportunity structure, Political processes, Political structure.

Úvod

Evolúcia novoutvorených spoločenských hnutí v 60. rokoch 20. storočia prispela k rozvoju teoretických konceptov skúmajúcich tieto hnutia. Patrí tam aj teória štruktúry politických príležitostí (*political opportunity structure*), ktorá nadväzuje na model politického procesu používaného pri výskume politického aktivizmu.

Tento teoretický konštrukt je možné využiť aj pri výskume cezhraničnej spolupráce (*cross-border cooperation*), vychádzajúc z faktu, že cezhraničná spolupráca sa spája v jednom význame s novými príležitosťami rozvoja prihraničných oblastí. Práve slovo „príležitosť“ (*opportunity*) a „štruktúra“ (*structure*) majú v tomto ponímaní zásadný význam. To, že ide aj o politické príležitosti, ak opomenieme ekonomické, kultúrne alebo mnohé ďalšie, je zrejmé. Fakticky, táto teória je v skutočnosti momentálne jednou z najpoužívanejších pri výskume cezhraničnej spolupráce na vonkajšej hranici EÚ.

Teória politického procesu má pôvod v historickej sociológii Charlesa Tillyho. Ten vo svojom modeli charakterizoval predpoklady politickej mobilizácie, kde zaradil aj príležitosti a hrozby poskytované kolektívnemu aktérovi politickými inštitúciami a podporu alebo represie sociálnej mobilizácie zo strany politických elít. Tillyho model upriamil pozornosť na dôležitosť premenlivého politického kontextu pre vysvetlenie konania sociálnych hnutí, čo potom viedlo k vzniku konceptu štruktúry politických

príležitostí, ktorý sa stal nástrojom pre vysvetlenie mobilizácie hnutí, jeho strategického repertoáru a možného úspechu (Císař, 2004, s. 53). Štruktúra politických príležitostí je teda silne ovplyvnená politickou sociológiou. Autorstvo pojmu je pripisované Eisingerovi (1973), ktorý tento teoretický rámec považuje za vhodnú možnosť pre aktérov, aby v konkrétnom politickom systéme ovplyvňovali formovanie a tvorbu politiky. Medzi najvýznamnejších predstaviteľov teórie štruktúry politických príležitostí možno zaradiť takých sociálnych teoretikov akými sú Sidney Tarrow, David Meyer, Doug McAdam a pod.

Císař (2004) uvádza, že táto teória popisuje predovšetkým inštitucionálne prostredie a vzťahy medzi politickými aktérmi v rámci politického spoločenstva. Teoretici, vychádzajúci z tohto prístupu, preto vidia hnutia ako funkciu meniacich sa vonkajších podmienok mobilizácie. Hlavnou myšlienkou teórie politických príležitostí je predstava, že aktivisti si nevyberajú svoje ciele, stratégie a taktiku vo vzduchoprázdne. Jednanie aktérov je všeobecne vysvetľované politickým kontextom a pravidlami hry, teda štruktúrou (Meyer, 2004). V tejto súvislosti sa spomínajú napríklad termíny ako politická otvorenosť; uzavretosť a otvorenosť štruktúr a pod. Otvorené politické prostredie uľahčuje možnosť participácie, aktivizácie či mobilizácie. Naopak, uzavreté prostredie ich sťažuje. A to tiež patrí medzi leitmotívy tohto prístupu. Jednou z ďalších osnovných téz tejto teórie je idea, že úspech či neúspech sociálnych hnutí je ovplyvnený predovšetkým politickými príležitosťami. V tomto kontexte možno príležitosti vnímať ako „možnosti pre kolektívne akcie, so šancami ale aj rizikami, ktoré sa nimi spájajú, a ktoré sú závislé na faktoroch nachádzajúcich sa mimo mobilizačnej skupiny“ (Koopmans, 2004, s. 65). Tarrow (1996) v tejto súvislosti chápe politické príležitosti ako konzistentné ale nie nevyhnutne formálne, nepretržité alebo národné dimenzie politického boja, ktoré vedú k politickému aktivizmu – sú teda smerované k sociálnym a politickými aktérom, ktorých to môže buď odradiť alebo naopak motivovať k tomu, aby využili príležitosti, ktoré im ponúka daný systém so všetkými možnosťami, ale aj obmedzeniami na to, aby formovali sociálnu a občiansku spoločnosť. Politické obmedzenia sú po-

tom také faktory, ktoré odradzujú od protestu, tým môže byť napr. represia.

Autori sa síce líšia v definičnom vymedzení politickej štruktúry príležitostí, určité kľúčové aspekty sa však opakujú. Potvrdzujúc značné rozdiely v interpretácii, Tarrow (1998 s. 76 – 80) rozdelil štruktúru politických príležitostí do piatich vzájomne súvisiacich skupín premenných: (1) stupeň otvorenosti politického zriadenia (otvorenosť/uzavretosť politických inštitúcií); (2) stabilita politických zoskupení; (3) prítomnosť spojencov a podporujúcich skupín (stabilita/nestabilita vplyvných politických spojencov vo vnútri politického systému); (4) prípadná nejednotnosť v rámci významných spoločenských elít a/alebo ich tolerancia protestov a odporu (rozbroje medzi elitnými aktérmi, ktoré zvyšujú (či naopak znižujú) šance politických aktivistov získať prístup k politickému rozhodovaniu); (5) represie alebo podpora opozície zo strany štátu.

Uvedených päť dimenzií interpretuje Tarrow nasledujúcim spôsobom. (1) K otvoreniu inštitucionálneho prístupu dochádza najviditeľnejšie prostredníctvom volieb, ktoré poskytujú príležitosť pre mobilizáciu masových hnutí. Vzhľadom na to, že inštitucionalizované demokratické voľby sú rutinným bojom politických strán, sú to najmä transformujúce sa nedemokratické režimy („otvárajúce sa režimy“), ktoré poskytujú najviac príležitostí pre mobilizáciu a protestnú politiku. (2) Ďalšou zložkou, ktorá podporuje protest, je nestabilita politických spojenectiev. Význam volebnej podpory pre politickú elitu a nestabilita tejto podpory často „otvárajú“ príležitosti pre sociálne hnutia. Tarrow ju identifikuje v demokratických režimoch skrz „volebnú nestabilitu“. (3) Treťou časťou štruktúry politických príležitostí sú vnútorné rozpory a konflikty medzi elitami, ktoré podporujú vzplanutie protestu, lebo zvyšujú pravdepodobnosť, že časť elity začne so sociálnymi hnutiami spolupracovať. (4) Štvrtým rozmerom je schopnosť hnutí nájsť vo vnútri politického systému vplyvných spojencov, ktorí môžu pomôcť s presadzovaním požiadaviek hnutí. (5) Piatou časťou je miera represie v danom režime. Všeobecne platí, že pravdepodobnosť mobilizácie sa zvyšuje s klesajúcou mierou represie, ale niekedy to môže byť práve naopak. V prípade nenásilných protestov zvyšuje proti nim namierená represia

legitimitu ich požiadaviek v očiach verejnosti. Represia takisto môže viesť k radikalizácii hnutí. V represívnom režime totiž umiernení aktivisti opúšťajú verejnú sféru a iniciatívy sa ujímajú ich radikálni kolegovia (Císař, 2004).

Štruktúru politickej príležitosti tvoria teda aj externé faktory, ktoré môžu mať zásadný vplyv na posilnenie mobilizácie aktérov alebo naopak môžu brániť ich mobilizácii, zároveň však vytvárajú podmienky (alebo naopak) pre vznik špecifických politických preferencií, podporujú proces kreovania politických stratégií na ich presadzovanie, a vedú k vzniku nových aktérov (hnutí), ktorí predstavujú výzvu pre existujúce politické inštitúcie (Meyer, Minkoff, 2004, s. 1457 – 1458). Inými slovami, existuje množstvo premenných, ktoré majú vplyv na celkový výsledok. Sú to napríklad aktivity oponentov. To znamená, že hnutie snažiac sa dosiahnuť svoje ciele môže mať opozíciu v inom protihnutí, ktoré sa bude snažiť zabrániť naplneniu týchto cieľov. Ďalej sú politické príležitosti v tomto zmysle determinované meniacim sa politickým prostredím, v ktorom zvolení politici, opozícia a existujúce politické inštitúcie môžu prijať politické ciele ich vyzývateľov v podobe sociálnych hnutí. V prípade, že zámery spoločenských hnutí nie sú absorbované existujúcimi inštitúciami, vzniká tlak na ich zmenu.

Meyer a Staggenborgová (2008) identifikovali tri hlavné zložky stratégie, ktoré sa menia v závislosti od vývoja politických príležitostí a kritických udalostí: voľba politických arén, taktiky a požiadavky. Autori na príklade priaznivcov a odporcov reprodukčných práv v USA ukázali, že v danom okamihu relatívne dominujúca strana rozhoduje o ohnisku a rámcovaní konfliktu. Naopak, v situácii dlhotrvajúceho konfliktu bez významných úspechov niektorej zo strán či podstatných kritických udalostí, artikulujú hnutia a protihnutia svoje požiadavky a rámce relatívne nezávisle na sebe. Meyer a Staggenborgová (1996) za kľúčovú otázku považujú „tesnosť spojenia“ hnutí a protihnutí. Inak povedané, do akej miery je agenda, taktiky a voľba politickej arény podmienená jednaním oponenta: čím väčší vplyv má hnutie na strategické konanie oponenta, o to „tesnejšie“ spojenie ide. Ruka v ruke s voľbou arény ide aj o organizačnú formu hnutia – protihnutia, pretože pravidlám hry danej arény treba väčšinou

organizačne prispôbiť k efektívnejšiemu presadzovaniu cieľov. Ku konvergencii taktík tak dochádza zvyčajne v situácii dominujúceho aktéra konfliktu a relatívnej exkluzivite jednej z arén. Vznik organizovaného protihnutia pritom môže pre hnutie znamenať (s vidinou hrozby) príležitosť k mobilizácii zdrojov a politickej aktivity sympatizantov (Šubrt a kol., 2013, s. 402). K tomuto „otvoreniu príležitostí“ dochádza len v obmedzenom segmente tém, ktoré sú aktuálne pod paľbou protihnutí a nie je jednoduché hrozby protihnutia využiť k otvoreniu iných tém agendy hnutia. Obe strany konfliktu musia byť schopné taktickej inovácie (McAdam, 1983). Existencia zreteľného a organizovaného protihnutia v tomto ohľadu núti hnutie „zostať v strehu“ a bráni jeho demobilizácii. Protihnutie musí byť schopné flexibilne neutralizovať akcie hnutia (Šubrt a kol., 2013, s. 403).

Okrem toho, hranice vzniknutých príležitostí vymedzujú viaceré činitele, z tých najmarkantnejších možno uviesť atribúty (1) formálnej inštitucionálnej štruktúry, (2) neformálnych procedúr a dominujúcich postupov a (3) širšej mocenskej konfigurácie relevantnej z pohľadu politickej aktivity (Kriesi, 1995). Okrem takto určených štruktúr politických príležitostí vstupujú do vzájomného pôsobenia s hnutím a jeho aktivitami ďalšie významné charakteristiky, ktoré sú zasadené do širšieho politického kontextu. V tomto prípade možno hovoriť o kultúrno-ideologických aspektoch politického priestoru, kreujúce tzv. štruktúry diskurzívnych príležitostí a reprezentujúce „aspekty verejného diskurzu, ktoré určujú šancu šírenia odkazu vo verejnej sfére“ (Koopmans, Olzak, 2004). Štruktúra teórie politickej príležitosti v sebe teda nesie aj istý kultúrny rozmer, pretože mnohokrát závisí viac od vnímania aktérov, ktorí vidia otvárajúcu sa šancu na úspech, než od objektívneho stavu vecí (Gamson, Meyer, 1996). Jednoducho povedané, i keď niektorí si myslia, že je čas na uskutočnenie „revolúcie“ a verejne to prezentujú, väčšina spoločnosti túto predstavu nezdíeľa a nepodporuje. To však neznamená, že verejným diskurzom sa im nepodarí tento stav v spoločnosti navodiť.

Gamson a Meyer (1996) poukazujú aj na to, že premenné pri politických príležitostiach siahajú od veľmi nestálych, napr. ako je verejná

mienka, až po oveľa stálejšie elementy ako inštitucionálne štruktúry v stabilných politických zariadeniach. Ďalej, aby mali zmysel, príležitosti musia byť vnímané potenciálnymi aktivistami. Čisto materiálne vnímanie politických príležitostí nie je na mieste, keďže popiera elementy sociálnej konštrukcie v príležitostiach. Plnohodnotné porozumenie štruktúre politických príležitostí tak musí zahŕňať oboje – kultúrne aj inštitucionálne elementy, ktoré sa vzájomne dopĺňajú. Napríklad subkultúra politického aktivizmu povzbudzuje pocity schopnosti/účinnosti medzi potenciálnymi aktivistami, a tak aj zvyšuje pravdepodobnosť rozpoznania príležitosti, ak sa naskytne. Spomínaní autori tiež volajú po zvýšenej pozornosti vo vzťahu k faktorom, ktoré môžu meniť príležitosti ale aj ich samotné vnímanie. Na jednej strane, aktivisti sami môžu vytvárať svoje vlastné politické príležitosti, a tie zase spojencov a oponentov. Ak aktivisti môžu meniť príležitosti „zdola“, iste národné príležitosti môžu byť zmenené taktiež aj „zhora“. Zmeny v medzinárodnom kontexte môžu, zmenou politických a ekonomických podmienok, a/alebo vnímaním týchto podmienok, meniť príležitosti pre aktivistov vo vnútri krajiny.

Otvorenosť politických príležitostí môžeme skúmať taktiež vnímaním analyzovaných aktérov, teda z ich subjektívneho pohľadu. Podľa mnohých výskumníkov sú práve tým faktorom, ktorý rozhoduje o tom, či politické príležitosti majú vôbec nejaký vplyv na skutočné konanie aktivistických skupín (Gamson, Meyer 1996; McAdam et al., 2001). V tomto ponímaní nepôsobia politické príležitosti na aktivistické skupiny „objektívne“, ich pôsobenie je sprostredkované interpretáciami aktérov. Podľa tohto argumentu tak „objektívne“ otvorená štruktúra politických príležitostí vôbec nemusí viesť k politickej mobilizácii – príležitosti byť môžu v tomto zmysle „premárnené“ (Meyer, 2002).

Zmeny v politike a expertné zaradenie na jednej strane môžu povzbudiť disidentov k zmene vo forme protestu, kým za normálnych okolností by sa ich účasť obmedzila na viac konvenčné normy protestu. Slabé možnosti konať napr. v otázkach životného prostredia, sa môžu priaznivo zhodnúť so sľubnými príležitosťami pre mobilizáciu v otázkach občianskych práv. Vzhľadom na pohyby v politic-

kých štruktúrach sú potenciálni aktivisti nútení reagovať prostredníctvom prijímania rozhodnutí ohľadom tém, ktorým sa budú venovať, ako aj nájdenia rovnováhy medzi konvenčnou a nekonvenčnou politickou participáciou (Meyer, 2003). Niekedy proste nestačí vyjadriť verejne nesúhlas, demonštrovať podporu alebo oficiálne podať petíciu či začať protest, ale skrátka napríklad vyjsť do ulíc, aby sa veci začali ľudovo povedané „hýbať“ či nájsť inú formu protestu a pod.

Teória štruktúry politickej príležitosti je kritizovaná ako štrukturálne, tak aj koncepčne. Kritici naznačujú, že zástancovia tejto teórie využívajú príliš široké definície, pokiaľ ide o to, čo tvorí politické príležitosti, a tieto definície sa značne líšia aj vo vzťahu k historickému kontextu samotného sociálneho hnutia. Oponenti tvrdia, že teoretici kladú príliš veľký dôraz na úlohu sociálnych sietí a zároveň často takmer úplne ignorujú kultúrne základy, ktoré umožňujú tieto siete tvoriť a živiť.

Kritika použiteľnosti tejto teórie sa zameriava predovšetkým na spochybnenie jej užitočnosti, a to kvôli jej veľmi všeobecnému rámcu, ktorý spôsobuje to, že „môže byť ako špongia absorbujúca všetky sociálne aspekty prostredia“, v ktorom pôsobia nové sociálne hnutia (Gamson, Meyer, 1996, s. 275). V tomto prípade aplikácia tejto teórie dáva možnosť získať prvom rade mechanické vysvetlenie špecifik vzniku nových sociálnych hnutí, a to za pomoci 4 modelov: (1) otvorený-silný (*open-strong*); (2) otvorený-slabý (*open-weak*); (3) uzatvorený-slabý (*closed-strong*); (4) uzatvorený-slabý (*closed-weak*) a nedostatku väčšej možnosti zjednodušenia návrhov skúmaných prípadov vo všeobecnejšiej rovine (Meyer, 2004, s. 125).

Ďalším zásadným problémom na ktorý upozorňujú Gamson a Meyer (1996, s. 275) je skutočnosť, že autori zaoberajúci sa tohto teóriou odkazujú na rôzne premenné a odlišné funkcie, ktoré vyvstávajú z rôznych definícií teórie štruktúry politickej príležitosti. Taktiež upozornili na užitočnosť odlišenia medzi statickými štrukturálnymi a dynamickými príležitosťami. Kým štrukturálne príležitosti sú v čase relatívne konzistentné a v tejto súvislosti je možné hovoriť o vlastnostiach politických inštitúcií alebo o kapacitách štátnych úradníkov zavádzať zmeny, tak dynamické príležitosti poukazujú napríklad na prechodné udalosti

a krízy alebo na rozdelenie rolí elít. Rovnako McAdam (1996, s. 31) varuje pred rizikami koncepčného zmätku vo využívaní teórie štruktúry politickej príležitosti pričom zdôrazňuje, že je dôležité explicitne zadefinovať závislé premenné s ktorými pracujeme a ktoré rozmery politickej príležitosti sú relevantné k ich vysvetleniu.

Ďalšie výhrady ku konceptu štruktúry politických príležitostí prezentovali Meyer a Minkoff (2004), ktorí vnímajú ako otvorenú otázku, či mobilizácia podnecuje signály od aktérov zastupujúcich elity alebo či úsilie k mobilizácii umožňuje štrukturálne zmeny. Rovnako upozorňujú na potrebu venovať systematickú pozornosť nutnosti špecifikovať model politických príležitostí.

V súvislosti s riešením koncepčných problémov, ktorým čelia analytici pracujúci s teóriou štruktúry politických príležitostí usilujúci sa o lepšie pochopenie tohto konceptu možno identifikovať tri oblasti, ktoré si vyžadujú značnú pozornosť.

1. Analytici nie sú jednotní v dôležitosti všeobecných politických príležitostí vzhľadom na problémové alebo špecifické faktory.

2. Analytici používajú rôzne závislé premenné, pri pohľade na politické príležitosti s cieľom vysvetliť výsledky, ktoré pravdepodobne reagujú inak na rovnaké faktory.

3. Analytici sa rozchádzajú v tom, ako vlastne politické príležitosti fungujú, to znamená, aké sú mechanizmy premeny príležitostí na kolektívnu akciu (Minkoff, Meyer, 2004, s. 1461).

Literatúra:

CÍSAŘ, O. – NAVRÁTIL, J. – VRÁBLÍKOVÁ, K.: Staří, noví, radikální: politický aktivismus v České republice očima teorie sociálních hnutí. Sociologický časopis, roč. 47, č. 1 (2011), s. 137 – 167.

CÍSAŘ, O.: Transnacionální politické sítě. Jak mezinárodní instituce ovlivňují činnost nevládních organizací. Brno: Masarykova univerzita v Brně. Mezinárodní politologický ústav 2004.

EISINGER, P.: The Conditions of Protest Behavior in American Cities. American Political Science Review, roč. 67, č. 1 (1973), s. 11 – 28.

GAMSON, W. A. – MEYER, D. S.: Framing political opportunity. In: MCADAM, D. – MCCARTHY, J. D. – ZALD, M. N. (eds.): Comparative Perspectives on Social Movements. Political Opportunities, Mobilizing Structures, and Cultural Framings. Cambridge: Cambridge University Press 1996, s. 275 – 290.

KITSCHOLT, H.: Political Opportunity Structures and Political Protest: Anti-Nuclear Movements in Four Democracies. British Journal of Political Science, roč. 16, č. (1986), s. 57 – 85.

KOOPMANS, R. – OLZAK, S.: Discursive Opportunities and the Evolution of Right-Wing Violence in Germany. The American Journal of Sociology, roč. 110, č. 1 (2004), s. 198 – 230.

KRIESI, H.: The Political Opportunity Structure of New Social Movements: Its Impact on Their Mobilization. In: JENKINS, J. C. – KLANDERMANS, B. (eds.): The Politics of Social Protest Comparative Perspectives on States and Social Movements. London: UCL Press 1995, s. 83 – 98.

MCADAM, D. – TARROW, S. – TILLY, C.: Dynamics of Contention. Cambridge: Cambridge University Press 2001.

MCADAM, D.: Conceptual Origins, Current Problems, Future Directions. In: MCADAM, D., MCCARTHY, J. – ZALD, M. (eds.), Comparative Perspectives on Social Movements: Political Opportunities, Mobilizing Structures, and Cultural Framings. Cambridge: Cambridge University Press 1996, s. 23 – 40.

MCADAM, D.: Tactical Innovation and the Pace of Insurgency. American Sociological Review, roč. 48, č. 6 (1983), s. 735 – 754.

MEYER, D. S.: Protest And Political Opportunities. Annual Review of Sociology, roč. 30 (2004), s. 125 – 145.

MEYER, D. – MINKOFF, D. C.: Conceptualizing Political Opportunity. Social Forces, roč. 82, č. 4 (2004), s. 1457 – 1492.

MEYER, D. – STAGGENBORG, S.: Movements, Countermovements, and the Structure of Political Opportunity. The American Journal of Sociology, roč. 101, č. 6 (1996), s. 1628 – 1660.

MEYER, D. – STAGGENBORG, S.: Opposing Movement Strategies in U.S. Abortion Poli-

- tics. Social Movements, Conflicts and Change, roč. 28, č. 1 (2008), s. 207 – 238.
- MEYER, D. – TARROW, S.: A Movement Society: Contentious Politics for a New Century. In: MEYER, D. – TARROW, S. (eds.): The Social Movement Society. Lanham, Oxford: Rowman and Littlefield 1998, s. 1 – 28.
- MEYER, D.: Opportunities and Identities: Bridge-Building in the Study of Social Movements. In: MEYER, M. – WHITTIER, N. – ROBNETT, B. (eds.). Social Movements. Identity, Culture, and the State. Oxford, New York: Oxford University Press 2002, s. 3 – 25.
- MEYER, D.: Political Opportunity and Nested Institutions. Social Movement Studies, roč. 2, č. 1 (2003), s. 17 – 35.
- ŠUBRT, J. a kol.: Soudobá sociologie V. (Teorie sociální změny). Praha: Karolinum 2013.
- ŠUŠKA, P.: Politické a diskurzívne príležitosti lokálneho environmentálneho aktivizmu: prípad premien bratislavského ochranárstva. Sociológia, roč. 46, č. 1 (2014), s. 60 – 87.
- TARROW, S.: States and Opportunities: The Political Structuring of Social Movements. In: MCADAM, D. – MCCARTHY, J. D. – ZALD, M. N. (eds.): Comparative Perspectives on Social Movements. Political Opportunities, Mobilizing Structures, and Cultural Framings. Cambridge: Cambridge University Press 1996, s. 41 – 61.
- TARROW, S.: Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics. Cambridge: Cambridge University Press 1998.
- WOJTASIK, W.: Sukces Ruchu Palikota w świetle czynników możliwego sukcesu politycznego = Political Opportunity Structure. Preferencje Polityczne: postawy, identyfikacje, zachowania: Instytut Nauk Politycznych i Dziennikarstwa Uniwersytetu Śląskiego, roč. 3, 2012, s. 159 – 174.

Článok je čiastkovým výstupom grantovej úlohy *Výskum hraníc a cezhraničná spolupráca: rozšírenie ponuky vysokoškolského vzdelávania v politických vedách* – KEGA č. 054PU-4/2016.

POSTOJ A VZTAH AUSTRÁLIE A KANADY VŮČI COMMONWEALTH REALMS

HANA VOLTROVÁ

Department of Political Science and International Relations,
University of West Bohemia,
Czech Republic
Email: hvoltrov@kap.zcu.cz

Abstract:

The aim of this paper is to compare the attitude of Australia and Canada to Commonwealth Realms and (British) monarchy. Commonwealth Realms is unofficial group consisting of 16 states which share Queen Elisabeth II. as their Head of State. Even though it is very difficult to identify the exact attitudes of citizens and politicians to this political arrangement in the countries mentioned above, it is possible to observe at least some tendencies. The question of republicanism is very closely related to this topic, therefore, it is included as a part of the analysis in the presented text.

Keywords:

Australia, Canada, Great Britain, Monarchy, Republic, Commonwealth Realms, Elisabeth II.

Úvod

V posledních letech jsme byli svědky mnoha důležitých událostí a milníků, které se týkaly britské monarchie a britské královské rodiny. Slavnosti připomínající královninu dlouhou vládu, a především její životní jubileum upozornily na to, že ani její vláda nepotrvá věčně a že nastane den, kdy se bude muset řešit otáz-

ka nástupnictví. Nepředpokládá se, že by změna na trůně znamenala změnu politického zřízení ve Velké Británii. Taková jistota ale rozhodně nepanuje u ostatních zemí, v jejichž čele dodnes britská královna stojí.

Tento text je zaměřen na vztah a postoj Austrálie a Kanady vůči Commonwealth Realms a britské koruně. Cílem bude na základě analýzy vnitrostátních procesů zjistit a následně porovnat, jak se shoduje a odlišuje postoj těchto států ke Commonwealth Realms a k (britské) monarchii, respektive k potenciálnímu vzniku republiky.

Pro naplnění cíle byla použita metoda komparace. Za objekt komparace byl určen již zmíněný postoj a vztah Austrálie a Kanady vůči Commonwealth Realms. Komparačními kritérii jsou: vývoj republikánských tendencí ve zkoumaných zemích; postoj politických představitelů a uskupení k existenci Commonwealth Realms, respektive monarchii; a postoj veřejnosti k existenci Commonwealth Realms, respektive monarchii.

V textu je velmi často odkazováno na nejrůznější průzkumy veřejného mínění. Snahou bylo využít co nejvíce primárních zdrojů, ovšem ne vždy se podařilo dohledat původní průzkumy, které tedy byly přebírány ze zdrojů sekundárních. Aby bylo možné ukázat vývoj trendů, tak jsem se snažila získat výsledky po

sobě následujících průzkumů od stejných agentur.

Commonwealth¹ je dobrovolné sdružení 52 zemí, sdílející (až na výjimky)² společnou historii v podobě britského impéria, které spolupracují v otázkách rozšiřování demokracie, *good governance* či v problematice ochrany lidských práv (The Commonwealth, 2017). Mezi členskými státy existuje rovněž ekonomická provázanost. Patnáct států Commonwealthu spojuje kromě výše zmíněného ještě skutečnost, že britského panovníka uznávají nejen jako hlavu Commonwealthu, ale i jako vlastního nejvyššího státního představitele. Tvoří takzvaný *Commonwealth Realms*.³

S výjimkou Austrálie a Kanady patří většina těchto patnácti (s Velkou Británií šestnácti) států mezi malé a z geopolitického či ekonomického hlediska více méně nevýznamné. Austrálie a Kanada dle rozlohy území patří k největším státům na světě, z ekonomického a sociálně-kulturního hlediska k nejvyspělejšímu a nejrozvinutějšímu, a z politického hlediska k nejdemokratičtějšímu a nejsvobodnějšímu. Geopolitický význam rovněž není zanedbatelný. Jak Austrálie, tak Kanada ale dodnes zůstávají nejen členy Commonwealthu, ale především součástí *Commonwealth Realms*.

Pro následující analýzu byly Austrálie a Kanada vybrány proto, že porovnání těchto států se odborníci věnují mnohem méně, než Austrálii a Novému Zélandu. Kromě toho, Austrálie a Kanada se shodují v mnoha znacích, přičemž lze rovněž říci, že se právě díky těmto kritériím odlišují od ostatních států *Commonwealth Realms*.

Austrálie a Kanada patřily mezi první *dominia*, tedy kolonie, kterým bylo poskytnuto privilegium vlastní zodpovědné vlády, přestože zůstávaly součástí impéria (McIntyre, 1977, s. 39; McIntyre, 1999, s. 194).⁴ Austrálie s Kana-

dou jsou v rámci *Commonwealth Realms* největší nejen na základě územní rozlohy, ale i z hlediska počtu obyvatel. Vzhledem k imperiální minulosti významný podíl obyvatelstva Austrálie i Kanady byl a stále je tvořen potomky osadníků z Britských ostrovů. Obyvatelstvo a společnost jako taková ale v obou zemích v posledních několika desetiletích prochází výraznou proměnou, a to především kvůli imigraci, která je příčinou proměny struktury obyvatelstva a následného postupného odklonu a opouštění od tradičních vazeb na Velkou Británii a britskou korunu.

Při pouhém pohledu na mapu světa je zřejmé, že kromě velikosti území Austrálii a Kanadu spojuje i geografická vzdálenost od Velké Británie. Z politologického hlediska je toto kritérium téměř irrelevantní, nemělo by se ale zapomínat na psychologický vliv, který na Australany a Kanaďany vzdálenost od Velké Británie, tedy od hlavy státu, dozajista má.

Posledním, avšak neméně důležitým důvodem pro výběr Austrálie a Kanady jako předmětu komparace je podoba jejich vnitropolitického uspořádání, tedy asymetrický federalismus. Každá z obou zemí má specificky upravenou hlasovací proceduru potřebnou pro změnu ústavy, což má v konečném důsledku vliv na potenciální změnu státního zřízení.

První část textu lze nazvat teoretickou. Nejprve v ní bude stručně představeno, na jakém principu funguje monarchie a republika. Následovat bude kapitola, v níž bude postupně představena Velká Británie a shrnuty principy, na jejichž základě fungují britská monarchie a následně dalších patnáct států *Commonwealth Realms*. Zbývající kapitoly teoretické části se budou týkat Commonwealthu a samotného *Commonwealth Realms*.

Následná stať bude rozdělena do několika dílčích kapitol, přičemž jejich obsah bude odpovídat na níže uvedené otázky vycházející z určených komparačních kritérií. V závěru dojde ke shrnutí a porovnání sledovaných jevů.

Jak se vyvíjely republikánské snahy a tendence?

Jak se k otázce monarchie versus republika staví politická reprezentace?

Jaký je názor veřejnosti na Commonwealth Realms, monarchii a jaké podpoře se těší republikanismus?

krátkou dobu Indie, Pákistán a Cejlon (McIntyre, 1999, s. 198 – 199).

¹ Toto uskupení v minulosti fungovalo pod názvy *British Commonwealth of Nations*, *British Commonwealth* nebo *Commonwealth of Nations* (McIntyre, 1977, s. 4 – 5).

² Těmi výjimkami jsou Rwanda a Mosambik (The Commonwealth, 2017).

³ V českém jazyce se můžeme setkat s překladem „pouto Koruny.“

⁴ Kromě Austrálie a Kanady existovala ještě další *dominia*, a to Nový Zéland, Newfoundland, Jihoafrická unie a Svobodný irský stát (McIntyre, 1999, s. 194). Po druhé světové válce tento status získaly ještě na

Text se snaží zachytit aktuální situaci a nálady ve společnosti pokrývající období přibližně od roku 2012. Aby ovšem bylo možné sledovat nějaké změny a trendy v postojích a především, aby mohly být v textu pokryty určité události, časově text reflektuje období přibližně od počátku 90. let 20. století.

Na tomto místě je ještě nezbytné ujasnit používanou terminologii. Ačkoliv je Alžběta II. královnou šestnácti států Commonwealth Reams, veřejnost na ni většinou pohlíží pouze jako na královnu Velké Británie a nikoliv jako na královnu Austrálie, Barbadosu, Jamajky či Kanady, čímž odpůrci monarchie právě často argumentují. O Alžbětě II. jako o britské královně se bude hovořit i v tomto textu. Tento titul a označení více zdůrazní podstatu monarchisticko-republikánských debat v Austrálii a v Kanadě.

Teoretická část

Monarchie versus republika

Monarchie je typ státního zřízení, v jehož čele stojí osoba, jejíž legitimita byla a stále je odvozena a potvrzena příslušností k vládnoucímu rodu. Vládnoucí právo daná osoba získává dědičně a vykonává jej obvykle až do své smrti. Panovník tradičně vykonával politické i duchovní aktivity. V evropském prostředí se politická role panovníků v průběhu staletí výrazně proměnila do dnešní spíše jen symbolické roviny. Náboženský význam monarchů ale přetrval (Coackley, 2011, s. 270 – 271; Harris, 2005, s. 5). Omezení panovníkových kompetencí ovšem neznamená, že by postrádal autoritu. Na základě typologie autorit, kterou představil Max Weber (1978), lze k monarchům přiřadit autoritu vycházející z tradice a z charismatu (s. 215).

Republika je naopak typem státního zřízení, v jehož čele stojí volený prezident, který svou funkci vykonává na dobu určitou. Volba prezidenta probíhá buď přímo občany dané země, nebo nepřímo prostřednictvím členů parlamentu (Kurian, 2011). Teoretické základy republikánského zřízení se objevily již v antice, dnešní význam pojem „republika“ ale získal až mnohem později, a to v průběhu sedmáctého a osmnáctého století (Hankins, 2010, s. 454). Republikáni argumentují tím, že monarchie

ubírají občanům základní právo zvolit si hlavu státu, případně nechat se do této funkce zvolit. Republikánské kritice se nevyhýbá ani propojení politiky a náboženství, které je v monarchiích velmi časté (Faversham Stoa, nedatováno). Z Weberovy typologie prezidentovi nejlépe odpovídá autorita na základě práva (Weber, 1978, s. 215).

Velká Británie

Velká Británie je představitelem tzv. limitované monarchie. Panovníkovy pravomoci jsou vymezeny dokumenty *Magna Charta*, *Petition of Rights* a především *Bill of Rights* z roku 1689. Jedná se o ústavní dokumenty, proto Velkou Británii lze zařadit mezi konstituční monarchie (Barker, 1951a, s. 3).¹

Aktivity britského panovníka lze rozdělit do několika sfér. Ve sféře domácí politiky panovník vykonává aktivity formálně ceremoniální nebo praktické. Formálně ceremoniální aktivity se vyznačují tím, že je explicitně vykonává sám panovník. Mezi tyto aktivity lze zahrnout například velení ozbrojeným složkám, jmenování do úřadů nebo schvalování zákonů. Platí ovšem, že veškerá rozhodnutí a dokumenty, které panovník schvaluje a přijímá, byly již předtím odsouhlaseny jinými politickými aktéry. Do této kategorie aktivit můžeme zařadit i tzv. propůjčování panovníkova jména a podpisu či jednání soudů panovníkovým jménem (Barker, 1951b, s. 7 – 10).

Praktické aktivity panovníka jsou oproti ceremoniálním aktivitám důležitější. Tento typ aktivit má za cíl zabránit, aby došlo ke zneužití panovníkova podpisu, jímž jsou stvrzována veškerá rozhodnutí a zákony. V praxi to znamená, že předseda vlády neustále pravidelně panovníka informuje o veškerém politickém dění a rovněž s ním veškeré kroky konzultuje (Barker, 1951b, s. 11). Je nezbytné ovšem připomenout, že britský panovník musí ve všech svých krocích zůstat striktně politicky neutrální.

¹ Bill of Rights sice vymezoval panovníkovy kompetence, hranice ale byla neurčitá. Přetrvávající debaty ohledně přesných pravomocí ukončil na konci osmnáctého století William Pitt. Ten se v roce 1783 stal předsedou vlády a svou funkci definoval tak, že: „přebíral rozhodnutí, která vydal Kabinet; a zodpovědně vůči národnímu mínění, stejně tak vůči názorům vyjádřeným v parlamentu, vydával vlastní rozhodnutí“ (Barker, 1951a, s. 3 – 4).

ní (The Official Website of British Monarchy, 2015).¹

Na poli vnitrostátní politiky britský panovník dodnes vykonává několik funkcí, které vychází ze zvykového práva. Jako příklad lze uvést každoroční ceremoniál otevírání parlamentu, přísahu věrnosti a poslušnosti panovníkovi od nově zvolených poslanců či panovníkovo právo parlament svolat nebo naopak v případě problémů i rozpustit. Mezi panovníkova práva rovněž patří právo jmenování a případně i odvolání předsedy vlády (Harvey, 2004, s. 35; The Official Website of British Monarchy, 2015).

Na mezinárodní scéně panovník zastává funkci reprezentativní, kdy reprezentuje Spojené království Velké Británie a Severního Irska. Mezi aktivity náležející panovníkovi v tomto případě patří například přijímání zahraničních velvyslanců a hlav států, které do Velké Británie přicestují na oficiální státní návštěvy. Panovník i ostatní příslušníci královské rodiny rovněž podnikají početné zahraniční návštěvy, prostřednictvím kterých posilují diplomatické, kulturní a ekonomické vztahy s ostatními státy (The Official Website of British Monarchy, 2015).

Commonwealth

Vznik Commonwealthu můžeme datovat do roku 1949, kdy byla přijata *London Declaration*, na jejímž základě došlo k transformaci dosavadního impéria na společenství (Marschall, 2011, s. 257).² Nejvyšším představitelem Commonwealthu je dodnes britský panovník, kterého v této funkci uznávají všechny členské státy.³ Navenek pak Commonwealth reprezentuje generální tajemník, který zároveň řídí Sekretariát (The Commonwealth, 2017).

¹ Webové stránky byly v průběhu roku 2016 kompletně změněny, takže některé informace již není možné zpětně vyhledat.

² Zlomovým bodem pro transformaci impéria na dnešní Commonwealth bylo vyhlášení indické republiky, která měla nadále zájem zůstat členem Commonwealthu (Marschall, 2011, s. 257; The London Declaration, 1949).

³ Následník na britském trůně se ale automaticky hlavou Commonwealthu nestane. Jeho funkci nejprve budou muset schválit zástupci všech členských států (The Commonwealth, 2017).

Členskými státy jsou samostatné nezávislé státy disponující vlastní exekutivou a legislativou (BBC News, 2012). Jednotlivé členské státy se liší typem státního zřízení. Najdeme mezi nimi jak republiky s voleným prezidentem, monarchie, v jejichž čele stojí „domorodý“ panovník a rovněž monarchie dodnes uznávající jako nejvyššího představitele exekutivy britskou královnu Alžbětu II. Skupina posledně zmíněných států dohromady tvoří Commonwealth Realms (The Official Website of The British Monarchy, 2015).

Commonwealth představuje jeden z nejstarších mezinárodních subjektů sdružujících státy (The Commonwealth, 2017). Agenda se týká ochrany a šíření demokracie, spravedlnosti, vlády práva, genderové rovnoprávnosti či základních lidských práv. Crowe (1997) se o Commonwealthu vyjadřuje slovy, že by to „mohla být dokonalá organizace pro úsvit nového věku, spojující starý svět s novým, východní se západním, severní s jižním, bohatý s chudým“ (s. 8). Lord Howell z Guilfordu (2011) dokonce o Commonwealthu tvrdil, že se jedná o celosvětově nejlepšího představitele soft power a ideální politickou globální platformu pro řešení otázek 21. století (s. 252).

Navzdory výše zmíněným kladům je ale realita horší. Zaznívají hlasy, že Commonwealth je „křehké uskupení,“ které postupně ztrácí svůj význam. Agendu, kterou původně Commonwealth prosazoval, nyní s větším úspěchem prosazuje G20 (MacLeod, 2010, s. 146; respektive Shaw – Ashworth, 2010, s. 1156 – 1157; respektive Kirby, 2011, s. 113).

Commonwealth Realms

Jak již bylo zmíněno, kromě Spojeného království Velké Británie a Severního Irska stojí britský panovník rovněž v čele Commonwealthu a dalších patnácti států (Barker, 1951b, s. 16).⁴ Commonwealth Realms lze považovat za typ personální unie, a to na základě principů, na kterých funguje. Personální unie je politický ce-

⁴ Konkrétně to jsou Antigua a Barbuda, Austrálie, Bahamy, Barbados, Belize, Grenada, Jamajka, Kanada, Nový Zéland, Papua Nová Guinea, Svatý Kryštof a Nevis, Svatá Lucie, Svatý Vincenc a Grenadiny, Šalamounovy ostrovy, Tuvalu a samozřejmě samotné Spojené království (The Official Website of The British Monarchy, 2015).

lek, kdy jsou minimálně dva státy s monarchistickým státním zřízením spojeny postavou jednoho společného panovníka (Corbett, 1940, s. 352). Navzdory tomuto nastavení se na Alžbětu II. pohlíží především jako na britskou královnu, což mnohým státům Commonwealth Realms nepříjemně připomíná koloniální minulost (Kullmann, 2008, s. 446).

V jednotlivých zemích Commonwealth Reals královnu zastupuje a reprezentuje generální guvernér, který disponuje stejnými pravomocemi jako královna. Je tedy de facto hlavou daného státu. Generální guvernér královským jménem provádí různé aktivity, především ceremoniálního charakteru.¹ Funkce generálního guvernéra má dlouhou tradici již od dob impéria, kdy byl ve většině tehdejších kolonií panovník zastoupen právě guvernérem, případně generálním guvernérem. V imperiální době guvernéři vždy pocházeli z Velké Británie, v dnešní době jsou již vždy občany daného státu (Commonwealth Network, 2017).

Nástupnictví na britský trůn a rovněž na pomyslný trůn v ostatních patnácti státech Commonwealth Realms bylo do roku 2013 vykonáváno na základě zvykového práva, později upraveného zákonem *Act of Settlement*. Na základě tohoto zákona se panovníkem stával vždy syn, přestože mohl mít i několik starších sester.² V roce 2013 byl přijat *The Succession to the Crown Act*, který mění dosavadní praxi. Tento zákon říká, že na trůn usedne prvorozenný královský potomek bez ohledu na to, jestli to bude chlapec či dívka. Reforma zákona o nástupnictví na britský trůn musel schválit nejen britský parlament, ale i všechny členské státy Commonwealth Realms (Hunter, 2012, s. 423; The Official Website of The British Monarchy, 2015).³

Vývoj republikánských tendencí

Austrálie

Oficiální titul královny Alžběty II. v Austrálii zní „*Elizabeth the Second, by the Grace of God Queen of Australia and her other Realms and Territories, Head of the Commonwealth*“ (The Official Website of The British Monarchy, 2015). Vzhledem k federativnímu uspořádání Austrálie je Alžběta II. nejvyšším státním představitelem nejen Austrálie, ale i jednotlivých států, z nichž se australská federace skládá. V čele jednotlivých států je královna zastoupena guvernéry, v čele Austrálie jako takové stojí generální guvernér (Griffith, 1999, s. 3).

Původ australského republikánského hnutí lze najít v období po druhé světové válce. Australská zahraniční politika tehdy procházela proměnou, která se vyznačovala postupnou inklinací směrem ke Spojeným státům americkým, a to především v oblasti bezpečnosti a obchodu. Americké zřízení posléze začalo představovat lákavý typ alternativy pro Australany, kteří byli z nejrůznějších důvodů nespokojeni se stávajícím systémem. Trainor (1996) jako další příčinu, která přispěla k oživení republikánské myšlenky, uvádí proměnu složení australské populace v důsledku silné migrace a skutečnost, že většina nově příchozích nebyla britského původu (s. 40 – 41).

První návrhy na změnu státního zřízení z monarchie na republiku se v australském politickém diskursu objevily v šedesátých letech minulého století (McKenna, 1996, s. 221).⁴ Zlomovým okamžikem pro následný vývoj byla ústavní krize z roku 1975. Tehdejší labouristická vláda pod vedením Gougha Whitlama nejprve provedla několik reforem, které posílily republikánský sentiment v zemi (ABC, 2017; Murphy, 2013, s. 145). Původ krize byl ovšem v tom, že se Whitlamova vláda zapletla do mnoha závažných skandálů. Neustále se zhor-

¹ Jako příklad můžeme uvést jmenování ministrů, velvyslanců či soudců, a to opět na návrh předsedy vlády (Commonwealth Network, 2017).

² V případě, že se v královské rodině syn nenarodil, na trůn mohla nastoupit dcera – jako tomu bylo v případě Alžběty II.

³ Otázkou nástupnictví se britská vláda a vlády států Commonwealth Realms začaly intenzivně zabývat po svatbě prince Williama a vévodkyně Catherine a speciálně poté, co bylo očekáváno narození jejich prvního potomka (The Official Website of The British Monarchy, 2015).

⁴ Je ovšem třeba zmínit, že úplně poprvé se republikánské myšlenky v Austrálii objevily již v století devatenáctém. Tehdejší republikánská agenda se ale od té „současné“ výrazně lišila – cílem nebyla úprava vztahu mezi Austrálií a britskou monarchií, ale vyjasnění otázky týkající se australské nezávislosti a rasové politiky. Po vzniku australské federace Austrálie získala rovněž jistou autonomii v tvorbě vlastní imigrační politiky, což vedlo následně k uklidnění této republikánské vlny (Flint, 2004, s. 92).

šující situaci ukončil v listopadu 1975 tehdejší generální guvernér Sir John Kerr odvoláním Whitlama z pozice předsedy vlády. Tento zásah byl naprosto nečekaný. Téměř okamžitě se poté začalo řešit, jaké má generální guvernér vlastně pravomoci a jestli může zasahovat do vládních záležitostí a rozpouštět vládu, která vzešla z demokratických voleb (ABC, 2017; Whitlamdismissal, 2015).

Teoretizování ohledně přeměny monarchie na republiku začalo nabývat praktické podoby v létě 1991, kdy Labouristická strana rozhodla o zařazení návrhu na změnu státního zřízení do své politické agendy s plánovaným uskutečněním v roce 2001. Symbolem australských republikánů se stal tehdejší federální premiér Paul Keating. Keating jako první australský politik přinesl otázku republikánství jak do oficiálního programu své strany, tak i do programu vlády (McKenna, 1996, s. 249 – 251).¹

Nedlouho po vítězství ve volbách v roce 1993 Keating nechal založit *Republic Advisory Committee* (McKenna, 1996, s. 253). V roce 1996 Keatingovu Labouristickou stranu u moci vystřídalí Liberálové v čele s Johnem Howardem (Australian Politics, 2017). Nová vláda sice nebyla v otázce zrušení monarchie jednotná, ale i tak odsouhlasila uspořádání *Constitutional Convention*, které se odehrálo počátkem roku 1998, a v jehož průběhu se diskutovalo o potenciálním přechodu na republiku. Během Howardovy vlády bylo vypsáno i ústavní referendum ohledně zrušení monarchie s termínem konání na podzim 1999, přičemž k vyhlášení republiky mělo dojít v roce 2001, tedy v roce stého výročí australské nezávislosti (McDougall, 2005, s. 346; Ritchie – Markwell, 2006, s. 730 – 731).

Během *Constitutional Convention* se řešila rovněž i podoba nové republiky. Jako nejvhodnější byl nakonec zvolen tzv. model minimalistické republiky, což by v praxi znamenalo nahrazení britské královny voleným prezidentem (Woldring, 2004, s. 112). Prezident měl být dle dohody zvolen dvou třetinovou většinou parlamentu, přičemž kandidáti by byli nominováni předsedou vlády a předsedou

nejsilnější opoziční strany. Tento návrh se u většiny Australanů nesetkal se souhlasem, což v konečném důsledku zapříčinilo prohru republikánů ve zmiňovaném referendu (Ritchie – Markwell, 2006, s. 731). Pro změnu nakonec hlasovalo pouze 45,1 procent voličů, proti bylo 54,9 procent. Návrh rovněž nezískal podporu v žádném ze států tvořících australskou federaci. Jelikož se jednalo o ústavní referendum, k úspěchu bylo potřeba souhlasu nejen nadpoloviční většiny hlasů, ale i nadpoloviční většiny států (McDougall, 2005, s. 346). Hlavní motivací pro zrušení monarchie byla možnost volit si hlavu státu v přímých volbách (Hudson, 2004, s. 80).

Kanada

Oficiální titul Alžběty II. jako kanadské královny zní „*Elizabeth the Second, by the Grace of God, of the United Kingdom, Canada and Her other Realms and Territories, Queen, Head of the Commonwealth, Defender of the Faith*“ (The Official Website of British Monarchy, 2015). Stejně jako v australském případě i v Kanadě platí, že Alžběta II. je královnou jak Kanady jako celku, tak v závislosti na tamním ústavním uspořádání i královnou jednotlivých provincií (Smith – Mann, 2013, s. 9).

V porovnání s ostatními zeměmi Commonwealth Realms je zde královnina pozice neobvykle silná.² Alžběta například působí jako vrchní velitel několika regimentů v rámci kanadských ozbrojených sil. Specifická je rovněž přísaha věrnosti a loajality, kterou královně skládají nejen zákonodárci, ministři či příslušníci armády, ale i tzv. noví Kanadčané (The Official Website of British Monarchy, 2015). Paradoxně právě Kanada jako první zrušila šlechtické dědičné tituly a řády (Fox, 2013, s. 210).

Královna je v Kanadě klasicky zastoupena generálním guvernérem, již dlouhou dobu se zde ale řeší, kdo z obou zmíněných je fakticky nejvyšším státním představitelem. Bývalá generální guvernerka Michaëlle Jean o sobě v projevu v roce 2009 prohlásila, že je hlavou

¹ McKenna (1996) je přesvědčen, že důvodem bylo, že Labouristická strana nutně potřebovala po deseti letech u moci s ohledem na blížící se volby odvést pozornost od ekonomických problémů, se kterými se v té době Austrálie potýkala (s. 251).

² V letech 1957 a 2007 Alžběta II. vystupovala na mezinárodní scéně z titulu *Queen of Canada*. Poprvé to bylo při návštěvě USA, podruhé u příležitosti opětovného vysvěcení památníku Vimy Ridge Memorial ve Francii (Boyce, 2008a, s. 10 – 11; Bowden, 2011).

Kanady. V následných debatách se Jean odvolala na *Letters Patent*, tedy na dokument, který dle nejčastějších interpretací činí z generálního guvernéra kanadskou hlavu státu (Jackson, Havestock, 2012, s. 23).¹

Oproti Austrálii se v kanadské minulosti neodehrály žádné významné události, které by podnítily protibritské nebo protimonarchistické tendence (Jones, 2014, nestránkováno). V průběhu let Kanadčané sice volali po větších pravomocích, šlo jim však o správu země, nikoliv o naplnění republikánských ambicí. Po zisku statusu dominia utichly i ony (Rovná – Jindra, 2000, s. 76).

V Kanadě se otázka zrušení monarchie nikdy nestala primárním zájmem žádné politické strany, vlády a ani veřejnost nikdy hlasitě nepozorovala na potřebu vzniku republiky. Pravděpodobně nejznámější upozornění na možnost změny státního zřízení Kanady pochází z období kolem roku 1982, kdy se v Kanadě vyjednávala podoba nové ústavy. S návrhem tehdy vystoupil liberální premiér Pierre Trudeau. Jeho návrh se ovšem setkal se všeobecným odmítnutím. Znovu se o možnosti změny státního zřízení debatovalo až v roce 1998, kdy na tuto skutečnost upozornil v memorandu neznámý úředník. Tehdejší federální premiér Jean Chretien byl oddaným royalistou a nedlouho po zveřejnění zmíněného memoranda se nechal slyšet, že jeho vláda se ve svém programu republikanismem zabývat nebude, jelikož jsou důležitější problémy (Cunningham, 1999).

Politická scéna a monarchisticko – republikánská otázka

Austrálie

V monarchisticko-republikánské debatě australské politické strany tradičně zastávají určitý postoj. Do nedávné doby bylo možné říci, že mezi stranami napříč politickým spektrem panoval konsenzus, že se téma ohledně případného zrušení monarchie začne řešit až po smrti královny, jelikož jakékoliv diskuze na toto té-

ma ještě během královny života nejsou příliš vhodné (Pickering, 2013, s. 125 – 126). Tento stav se ale začíná pomalu měnit a australská politika se profiluje stále více republikánsky. Zastánci vzniku republiky již dokonce v parlamentu převažují (Hunter – Snow – Massola, 2016).

K republikánství tradičně inklinují Labouristé, naopak jejich největší političtí oponenti, koalice tvořená Liberály a Národní stranou, jsou ve svém postoji nejednotní. Národní strana je tradičně monarchistická, ale u Liberálů nalezneme zastánce obou názorových táborů (Kullmann, 2008, s. 447).

Z nevládních uskupení stojí určitě za zmínku *Australian Republican Movement*, které bylo v devadesátých letech v propagaci republikanismu nejaktivnější. Činnost a fungování *Australian Republican Movement* je spojeno s postavou Malcolma Turnbulla. Tento bankéř a právník hnutí financoval a prostřednictvím svých kontaktů v médiích jej zviditelnil (McKenna, 1996, s. 249 – 250; Warhust, 2009). Z monarchistických uskupení lze zmínit *Australians for Constitutional Monarchy*. Svou činnost zahájilo rovněž na počátku devadesátých let (Boyce, 2012, s. 178).

Záporný výsledek referenda však neznamená umlčení republikánských tendencí. V čele australské federální vlády se střídali přívrženci monarchie i republiky (Pierce, 2008; Australia's Prime Ministers, 2017). Na počátku prvního funkčního období se ambiciózními republikánskými plány netajil tehdejší premiér Kevin Rudd, později ale svou rétoriku zmírnil a veřejně se začal přiklánět k názoru, že další referendum o republice není prioritou (Warhust, 2009). V průběhu svého druhého funkčního období byl ve funkci premiéra nahrazen Julií Gillard, která zastávala přesvědčení, že by se toto téma mělo začít řešit až po královnině smrti (Williams, 2014).

Silně monarchisticky orientovaný byl její nástupce na postu premiéra, Liberál Tony Abbott (Liberal Party of Australia, 2015). Abbott se proslavil obnovením titulů *Knight* a *Dame*, které měla udělovat královna Alžběta II. významným osobnostem a za specifické činy na základě doporučení australského předsedy vlády. Veřejnost znovuzavedení titulů s nadšením nepřivítala (Australian Politics, 2014; Kenny, 2014). Ocenění prince Filipa austral-

¹ *Letters Patent* vydal v roce 1947 král Jiří VI. Tento dokument je nechvalně známý tím, že byl napsán velmi nejednoznačně, takže v průběhu let došlo k zjednodušujícím interpretacím a výkladům (McGreery, 2012, s. 31 – 32).

ským řádem pak v Austrálii vyvolalo napříč politickým spektrem i u veřejnosti téměř poboření. Podle mnohých názorů právě tyto aktivity a skutečnost, že tituly obnovil bez jakékoliv konzultace a souhlasu kabinetu, způsobily prudký pokles Abbottovy popularity a hlavně důvěryhodnosti. V polovině září 2015 byl Tony Abbott v pozici předsedy vlády vystřídán Malcolmem Turnbullem. Turnbull je stejně jako Abbott členem Liberální strany, v otázce republikanismu ovšem oba politici nemohou zastávat odlišnější názory.¹ Není tedy překvapivé, že krátce po nástupu do funkce Turnbull kontroverzní tituly *Knight* a *Dame* zrušil (The Economist, 2015).

Turnbull je rovněž součástí nově vzniknuvšího uskupení sdružujícího poslance Labouristické a Liberální strany. Tato skupina si dává za cíl nastolit do čela Austrálie rodilého Australana. Ve spolupráci s Australian Republican Movement by chtěli do pěti let vypsát další referendum, v němž by využili zkušeností a poučení z referenda z roku 1999 (Bickers, 2017). Předseda Labouristické strany Bill Shorten pak v létě prohlásil, že pokud jeho strana zvítězí v příštích volbách, referendum vyhlásí (Murphy 2017). Tento vývoj dokazuje, že se otázka republikanismu opět vrací do australské politické agendy.

Kanada

Mezi kanadskými politickými stranami s celostátním dosahem lze republikánské tendence pozorovat u Liberální strany. Názory ohledně přehodnocení stávajícího systému se ozývají především mezi mladými politiky a příznivci této strany. Strana jako taková ale jednotné stanovisko nezaujímá, drží se konsensu z roku 2012 a v současnosti o vyhlášení republiky usilovat nebude (Taber, 2012). S neso- uhlasem u politiků se ale setkává tradiční pří- saha královně (Barber, 2015).

Tradiční monarchistickou stranou je naopak Konzervativní strana. Podpora monarchie byla ještě nedávno zanesena i v principech, na jejichž základě strana fungovala (Conservative Party of Canada Constitution, 2011, s. 1, pravidlo 2).

Z nevládních uskupení lze uvést *Citizens for a Canadian Republic*, které je údajně vůbec první platformou s republikánskou agendou v Kanadě. *Citizens for a Canadian Republic* bylo zformováno v roce 2002 (Ritchie – Markwell, 2006, s. 733; Boyce, 2008b, s. 223). Příznivci monarchie se mohou sdružovat a angažovat v *Monarchist League of Canada/ Ligue monarchiste du Canada*, jejíž počátky lze datovat již do období sedmdesátých let (The Monarchist League of Canada, 2015).

Pro kanadskou politickou reprezentaci a veřejnost byla vždy primární problematika vztahu anglofonní většiny a frankofonní menšiny, která formovala kanadskou vnitropolitickou situaci od nepaměti (Cunningham, 1999). Existenci frankofonního Québecu nelze opominout ani v analýze kanadských postojů k monarchii, jelikož frankofonní menšina logicky monarchistické sklony nevykazuje. Některé názory v devadesátých letech tvrdily, že separatistické nálady v Québecu by mohlo uklidnit právě odstranění monarchie. Znamenalo by to totiž, že anglofonní Kanada nelpí na britském koloniálním dědictví (Newmann, 1995).

Québecané měli dlouho na paměti, že po sedmileté válce to byl právě britský panovník, kdo frankofonnímu obyvatelstvu zajistil práva, bezpečí a uchování identity (Jackson – Haves- tock, 2012, s. 24 – 25). Tento určitý sentiment byl opuštěn v šedesátých letech v následku tzv. *Quiet Revolution*. Dnes jsou v Québecu republikánské názory v porovnání s ostatními provinciemi výrazně silnější. Konkrétně v roce 2015 se vůči monarchii negativně vyjádřilo 71 procent Québecanů a ještě o procento více frankofon- ních obyvatel (Fraser, 2012; Pauls, 2015).

Z Québecu rovněž vycházely nejsilnější protesty vůči přijetí zákona o nástupnictví *The Succession to the Crown Act*. Podle názoru dvou québeckých právníků vyžadoval zákon o nástupnictví změnu ústavy s celým schvalova- cím procesem, nikoliv pouhé schválení na úrovni federální vlády (Marin, 2015). Pro qué- becké politiky ale republikanismus nepředsta- vuje primární bod agendy. Tím zůstává sepa- race od Kanady a uznání québecké jedinečnosti (Cox, 2002, s. 17).

V současné době se ani kanadští političtí představitelé nezabývají otázkou zrušení mo- narchie. Stejně jako Austrálie musí Kanada ře- šit mnoho jiných aktuálních problémů, což

¹ Turnbull je spojen nejen s Australian Republican Movement, ale i s Republic Advisory Committee, je- již byl předsedou (Boyce, 2012, s. 178).

monarchisticko-republikánská debata není. Za zmínku určitě stojí, že v závěrečné zprávě *Canadian Public Opinion on Governance 2016*, což je podrobný průzkum zkoumající politické nálady v Kanadě, není zmíněno ani slovo o odstranění monarchie, respektive založení republiky (*Canadian Public Opinion on Governance, 2016*).

Jedním z důvodů, kterým se vysvětluje současná republikánská neaktivita mezi politiky, je náročnost změny kanadské ústavy. Změny a dodatky v kanadské ústavě týkající se generálního guvernéra, což se logicky týká i kanadské monarchie, musí být jednomyslně schváleny oběma komorami federálního parlamentu i všemi deseti provinciemi. Z těchto příčin je každá změna ústavy velmi náročná a málokdo chce iniciovat její jakékoliv reformy (*Constitutional Act, 1982; Young, 2017*).

Veřejnost a monarchisticko-republikánská otázka

Austrálie

Je složité přesně určit, jaký postoj v debatě monarchie versus republika u australské veřejnosti převažuje. Téměř s jistotou lze říci, že navzdory výrokům politiků lze přibližně od roku 2010 pozorovat postupný pokles republikánských nálad, což se často dává do souvislosti s osobním životem prince Williama a aktivitami jeho rodiny (Packham – Franklin, 2011).¹

Průzkumy veřejného mínění z posledních let ukazují podporu vzniku republiky kolem 40 procent. Například průzkum agentury Newspoll z roku 2014 ukázal, že vznik republiky chtělo 40 procent obyvatel, což představovalo nejvyšší číslo v posledních dvaceti letech. Rozhodné „ano“ republice dávalo 22 procent dotázaných. V porovnání s rokem 2000, kdy totožnou odpověď uvedlo 39 procent lidí, to představovalo výrazný pokles (Newspoll, 2014; Pearlman, 2014).

Průzkum agentury Fairfax nabídl sice výrazně odlišné procentní výsledky, ale klesající trend byl zaznamenán i zde. Průzkum z roku 2014 byl proveden nedlouho po královské náv-

štěvě Williama, Catherine a George a ukázal, že 49 procent Australanů by chtělo vznik republiky. Čtyři roky předtím byl proveden podobný průzkum, kde se pro republiku vyjádřilo 68 procent dotázaných (Frew, 2015). O dva roky později průzkum provedený stejnou agenturou ukázal podporu vzniku republiky ještě nižší, a to 42 procent (Peatling, 2016).

Ovšem jednotlivé průzkumy rozhodně nelze brát dogmaticky. V březnu 2015 byl proveden průzkum pro Australskou národní univerzitu týkající se národní identity Australanů, který sice potvrdil, že od referenda podpora zachování monarchie postupně vzrůstá, na druhou stranu by ale 54 procent dotázaných upřednostnilo vznik republiky (ANU Poll, 2015, s. 9).

Mansillo (2016) tvrdí, že za vzrůstající podporou zachování monarchie stojí současné poměry v královské rodině, které se oproti kritickým devadesátým letům nyní vyhýbají skandály, ba právě naopak. Královská svatba, narození George a Charlotte, královnina jubilea, vystupování Williama a Harryho na veřejnosti, to vše zlepšuje obraz monarchie (s. 213 – 214). Královnu Alžbětu respektují i zastánci republiky, princ William s rodinou je v Austrálii velmi oblíbený, ovšem v případě prince Charlese se veřejné mínění mění. Princ dříve udělal několik kontroverzních rozhodnutí a výroků, což je mu dodnes připomínáno. Charlesova manželka Camilla si rovněž přízeň davů nezískala. S očekávaným nástupem prince Charlese na trůn se očekává vzestup podpory zrušení australské monarchie a nastolení republiky, a to nejen u politiků, ale i mezi lidmi (Pickering, 2013, s. 126 – 127).

Australští politici byli v posledních letech nuceni se zabývat množstvím jiných témat, než je republikanismus. Během té doby dospěla nová generace, která je se stávající situací relativně spokojená (Williams, 2014; Warhust, 2009). Na druhou stranu se nesmí zapomínat na demografické složení australské společnosti. Monarchii tradičně upřednostňují především Australané britského původu, ovšem u Australanů s jiným původem, stejně jako u nově přichozích migrantů, je pozorovaná vyšší míra inklinace k republice (Kullmann, 2008, s. 444). S ohledem na současný vývoj a názory politiků tedy nelze říct, že by australský republikanismus byl neaktuální.

¹ Průzkum provedený několik dní po královské svatbě v dubnu 2011 ukázal, že případný vznik republiky se v té době setkával s nejvyšší podporou za předchozích sedmáct let (Packham – Franklin, 2011).

Kanada

Na Kanadu se tradičně pohlíží jako na zemi se silným vztahem k monarchii a naopak se slabými republikánskými postoji. V kanadském případě je důležitá role sousedních Spojených států – příznivci monarchie se vůči USA vymezují, zatímco příznivci republiky na USA pohlíží jako na svůj vzor (Ritchie – Markwell, 2006, s. 733; Evans, 2002, s. 215).

Dnešní Kanada sice vznikla na britských kořenech, ovšem pouze necelých 20 procent obyvatel se dodnes hlásí k anglickému původu. Více než polovina populace uvádí svou národnost jako „jinou.“ K frankofonnímu původu se hlásí necelých 16 procent Kanadčanů (Central Intelligence Agency, 2017). S ohledem na tuto skutečnost je přetrvávající podpora monarchie a britské královny téměř zázrak.

Stejně jako v případě Austrálie i u Kanady platí, že přesně určit názory veřejnosti je téměř nemožné. V současné době se změny konat nebudou, avšak po smrti Alžběty II. se ohledně změny statusu quo bude přinejmenším jednat (Bethune – Treble, 2010). Vidina prince Charlese na trůně totiž není lákavá ani pro Kanadany (Pauls, 2015). Situace se ovšem mění, pokud opět přijde řeč na prince Williama a jeho rodinu. Dokonce i frankofonní obyvatelé Québecu jsou vůči Williamovi shovívaví (McCulloch, 2016, s. 189).

Průzkumy veřejného mínění ovšem narušují zažitě představy o kanadské loajalitě k monarchii, kde můžeme pozorovat vzrůstající podporu vzniku republiky. Ritchie a Markwell (2006, s. 733) připomněli průzkum z roku 1997, tedy z období, kdy republikánské nálady v Austrálii dosahovaly vrcholu. V tomto průzkumu 41 procent dotazovaných prohlásilo, že po smrti královny Alžběty II. by se z Kanady měla stát republika. Zachování stávající monarchie podporovalo pouhých 18 procent tázaných. Zbývajících 39 procent k otázce zaujímalo nerozhodné stanovisko. O deset let později se v dalším průzkumu 53 procent dotázaných vyjádřilo souhlasně pro okamžitý vznik republiky, tedy ještě za života královny (Boyce, 2008b, s. 223).¹

¹ Boyce (2008b) ale nahlíží na kanadské průzkumy veřejného mínění se značnou nedůvěrou a despektem, jelikož otázky v nich jsou často nesrozumitelné a nejednoznačně položené, což má vliv na konečný výsledek (s. 223 – 224). Překvapivá je rovněž informace,

Sice se jedná o dva naprosto odlišné výzkumy od jiných zadavatelů, rostoucí obliba republikanismu je patrná ale i tak. V průzkumu provedeném v prosinci 2016 se ukázalo, že by rovněž 53 procent dotázaných po smrti Alžběty II. upřednostnilo republiku, než zachování monarchie s Charlesem v čele (Mills, 2016).

Kanadský *Angus Reid Institut* provádí průzkumy veřejného mínění ohledně postoje k monarchii a potenciální republice pravidelně. Porovnání výsledků průzkumů z let 2009 a 2013 potvrdilo, že republikanismus a vidina původní volené hlavy státu se těšily vzrůstající oblibě, a to z 35 procent na procent 40. Průzkum od stejné agentury za rok 2016 přinesl opačný trend, tedy pokles na 38 procent zastánců republiky. Rozdíl je ale natolik malý, že nelze vyvozovat jakékoliv závěry. Všechny průzkumy rovněž ukázaly klesající podporu prince Charlese jako následníka trůnu a naopak rostoucí zájem, aby se budoucím králem stal princ William (Angus Reid, 2009; Angus Reid, 2013; Angus Reid, 2016).

Závěr

Cílem tohoto textu bylo ukázat, jaký postoj chovají australští a kanadští političti představitelé a veřejnost ke Commonwealth Realms, k monarchii, a jak se staví k případnému vytvoření republiky. S ohledem na vysoký věk královny Alžběty je jisté, že otázku zachování monarchie budou řešit téměř všechny, ne-li úplně všechny státy tvořící Commonwealth Realms.

V Austrálii i v Kanadě donedávna platilo, že se z respektu a úcty ke královně začne o republice hovořit až po její smrti. V Kanadě se monarchisticko-republikánská otázka neřeší. V Austrálii jsou ale u moci otevření republikáni, kteří se svými ambicemi netají. Republikánské myšlenky se v obou zemích intenzivněji objevily v šedesátých letech minulého století. V Kanadě se republikánské názory ozývaly nejhlasitěji z frankofonního Québecu, který chtěl osamostatněním získat nezávislost na Kanadě i na Velké Británii. V praxi se ale Québečané zaměřili nejprve na odtržení od zbytku Kanady, jelikož si dobře uvědomovali, že ve svých

že přibližně pouze čtvrtina Kanadčanů si je vědoma toho, že Alžběta II. je kanadskou královnou, tedy jejich hlavou státu (The Economist, 2009).

snahách musí konat postupně – nejprve nezávislost, pak republika. V anglofonní Kanadě je situace odlišná. Tato oblast dodnes patří k nejloajálnějším částem jak bývalého impéria, tak nynějšího Commonwealth Realms. V Kanadě se v současné době, tedy ještě za života královny Alžběty II., zahájení přelomových diskuzí a kampaní neočekává. Změna zřízení je i tak velmi nepravděpodobná. Navzdory občasným komentářům je monarchistický sentiment v Kanadě stále silný.

V Austrálii republikánské myšlenky zazněly výrazně v sedmdesátých letech v souvislosti s rozpuštěním vlády premiéra Whitluma, což provedl tehdejší generální guvernér. Nastolení australské republiky se prioritou australských politiků stalo až v letech devadesátých. Téměř celé desetiletí trvající debaty vyvrcholily v roce 1999 referendem, kde se obyvatelé Austrálie vyjádřili pro zachování statusu quo. Poté republikánské snahy utichly, ale rozhodně nezmizely úplně. V poslední době republikánské názory mezi australskými politiky opět zaznívají, čemuž se nelze divit, když předsedou vlády je ikona republikánů Malcolm Turnbull.

Průzkumy bez výjimek dochází ke shodě v tom, že převážná většina Australanů i Kanaďanů, včetně těch republikánsky smýšlejících, královnu Alžbětu II. respektuje, uznává a okamžité zrušení monarchie nepožaduje. Královna pro ně představuje tradici, nadčasovost, nestrannost a stabilitu v jinak nejistém čase. První následník trůnu, princ Charles, se u obyvatel obou zemí těší výrazně nižší popularitě a vidi na jeho na trůně vyvolává republikánské tendence i u těch, kteří v současné době podporují Alžbětu i monarchii jako takovou. Ovšem v případě prince Williama se situace opět mění, jeho obliba roste a představa Williama jako krále již takový nesouhlas nevzbuzuje.

V textu bylo několikrát zmíněno, že přesně určit převažující názory je v Austrálii i v Kanadě téměř nemožné. Jednotlivé průzkumy nabízejí mnohdy naprosto rozdílné výsledky a ty, které máme, naznačují, že výraznou převahu u veřejnosti nemá ani jeden názor. Zapomínat by se rovněž nemělo na významnou skupinu lidí, kteří v průzkumech uvádí odpovědi ve znění „nevím“, „nerozhodnut“ nebo „nezajímá mě to.“ V potenciálních referendech právě hlasy těchto nerozhodnutých voličů budou hrát zásadní roli.

Tento článek se snažil zmapovat současnou situaci. V Austrálii i v Kanadě existují početné skupiny jak příznivců zachování monarchie, tak založení republiky. Skutečný postoj k monarchii či zájem o republiku bude možné zjistit až po absolvování referend, které se dříve či později odehrají v obou zmiňovaných zemích. Do té doby budou vše jen spekulace.

Literatúra:

- ABC: The Dismissal, Australia's constitutional crisis. 2017. Dostupné na internete: <<http://www.abc.net.au/archives/80days/stories/2012/01/19/3411587.htm>> [cit. 31. 7. 2017].
- Angus Reid: A Third of Canadians Want an Elected Head of State; One-in-Four Happy with Monarchy. Angus Reid Strategies. 31. 10. 2009. Dostupné na internete: <http://angusreidglobal.com/wp-content/uploads/2010/12/2009.10.31_Monarchy_CAN.pdf> [cit. 31. 7. 2017].
- Angus Reid: Canadians Lukewarm on Monarchy, Would Pick William as Next King. Angus Reid Public opinion. 30. 4. 2013. Dostupné na internete: <http://angusreidglobal.com/wp-content/uploads/2013/04/2013.04.30_Monarchy_CAN.pdf> [cit. 31. 7. 2017].
- Angus Reid: Canadians respect the Queen; divided over country's future as a monarchy 'for generations to come'. Angus Reid Institute. 18. 4. 2016. Dostupné na internete: <<http://angusreid.org/future-of-the-monarchy/>> [cit. 30. 9. 2017].
- ANU Poll: Australian Attitudes towards National Identity: Citizenship, Immigration and Tradition. Report No. 18. April 2015. Dostupné na internete: <<http://politicsir.cass.anu.edu.au/sites/politicsir.anu.edu.au/files/ANUpoll-national-identity-042015.pdf>> [cit. 31. 7. 2017].
- Australian Politics: Arise Dame Quentin And Sir Peter: Abbott Reintroduces Knights And Dames For "Pre-Eminent Australians." 25. 3. 2014. Dostupné na internete: <<http://australianpolitics.com/2014/03/25/abbott-reintroduces-knights-and-dames.html>> [cit. 31. 7. 2017].

- Australian Politics: List of Australian Prime Ministers Since 1901. 2017. Dostupné na internete:
<<http://australianpolitics.com/lists/prime-ministers-since-1901>> [cit. 31. 7. 2017].
- Australia's Prime Ministers: Kevin Rudd. 2017. Dostupné na internete:
<<http://primeministers.naa.gov.au/prime-ministers/rudd/>> [cit. 31. 7. 2017].
- BARBER, J.: Canadian republic advocates hope new government has less 'loyalty to royalty'. *The Guardian*. 3. 12. 2015. Dostupné na internete:
<<https://www.theguardian.com/world/2015/dec/03/canada-republicans-trudeau-queen-elizabeth>> [cit. 30. 9. 2017].
- BARKER, E.: A General View of British Monarchy. In: BARKER, E.: *British Constitutional Monarchy*. London: Central Office of Information 1951a, s. 1 – 6.
- BARKER, E.: The Monarchy in Three Spheres: Internal Policy, Foreign Affairs, and Commonwealth Relations. In: BARKER, E.: *British Constitutional Monarchy*. London: Central Office of Information 1951b, s. 7 – 19.
- BBC News: Profile: The Commonwealth. 1. 2. 2012. Dostupné na internete:
<http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/country_profiles/1554175.stm> [cit. 31. 7. 2017].
- BETHUNE, B. – TREBLE, P.: Who Will Wear the Crown in Canada? *Maclean's*. 1. 7. 2010. Dostupné na internete:
<<http://www.macleans.ca/news/world/who-will-wear-the-crown/>> [cit. 31. 7. 2017].
- BICKERS, C.: Australian republic back on the agenda as Liberal, Labor MPs vow to work together. *News Corp Australia Network*. 30. 3. 2017. Dostupné na internete:
<<http://www.news.com.au/national/politics/australian-republic-back-on-the-agenda-as-liberal-labor-mps-vow-to-work-together/news-story/04d60b47c390a8837c9f207274f75b9a>> [cit. 31. 7. 2017].
- BOWDEN, J.: The Maple Crown and the Commonwealth Realms. *Parliamentum*. 22. 9. 2011. Dostupné na internete:
<<http://parliamentum.org/2011/09/22/the-macdonald-laurier-institute-and-an-early-debate-on-the-crown-of-canada/>> [cit. 31. 7. 2017].
- BOYCE, P.: Monarchy's Survival in the Old Commonwealth. In: BOYCE, P.: *The Queen's Other Realms: The Crown and Its Legacy in Australia, Canada and New Zealand*. Sydney: Federation Press, 2008a, s. 1 – 24.
- BOYCE, P.: Republicanism. In: BOYCE, P.: *The Queen's Other Realms: The Crown and Its Legacy in Australia, Canada and New Zealand*. Sydney: Federation Press, 2008b, s. 209 – 229.
- BOYCE, P.: The Australian Monarchy in the Twenty-first Century. In: SMITH, J. – JACKSON, M. D. (eds.): *The Evolving Canadian Crown*. Montréal: McGill-Queen's University Press, 2012, s. 177 – 192.
- Canadian Public Opinion on Governance 2016. Final Report. The Environics Institute. 2016. Dostupné na internete:
<<http://www.environicsinstitute.org/uploads/institute-projects/canadian%20public%20opinion%20on%20governance%202016%20-%20final%20report%20-%20june%2017-2016.pdf>> [cit. 31. 7. 2017].
- Central Intelligence Agency: The World Factbook. Canada. 2017. Dostupné na internete:
<<https://www.cia.gov/library/publication/s/the-world-factbook/geos/ca.html>> [cit. 31. 7. 2017].
- COAKLEY, J.: Kingdoms, republics and people's democracies: legitimacy and national identity in European constitutions. *National Identities*, roč. 13, č. 3 (2011), s. 267 – 285.
- Commonwealth Network: Governors-general in the Commonwealth. 2017. Dostupné na internete:
<http://www.commonwealthofnations.org/sectors/government/governor_general/> [cit. 31. 7. 2017].
- Conservative Party of Canada: Conservative Party of Canada Constitution. 2011. Dostupné na internete:
<<http://www.conservative.ca/media/2012/06/Sept2011-Constitution-E.pdf>> [cit. 13. 6. 2015], Pravidlo 2.
- Constitutional Act 1982: Článek č. 4. 1982. Dostupné na internete: <http://www.laws-lois.justice.gc.ca/PDF/CONST_E.pdf> [cit. 31. 7. 2017].
- CORBETT, P. E.: The Status of the British Commonwealth in International Law. *The*

- University of Toronto Law Journal, roč. 3, č. 2 (1940), s. 348 – 359.
- COX, N.: Republican Sentiment in the Realms of the Queen: The New Zealand Perspective. *Manitoba Law Journal*, roč. 29. 2001 – 2002. Dostupné na internete: <http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=420741> [cit. 31. 7. 2017].
- CROWE, V.: *The Commonwealth in a Changing World: New Relationship and New Directions?* London: The Stationery Office 1997.
- CUNNINGHAM, D.: Chretien's millennium project. *Alberta Report/ Newsmagazine*, roč. 26, č. 4 (1999).
- EVANS, J. A.: The Canadian Monarchy. *Contemporary Review*, roč. 281, č. 1641 (2002), s. 213 – 219.
- Faversham Stoa (nedatováno): Republicanism: The Pros and Cons. Dostupné na internete: <<http://stoa.org.uk/topics/monarchy/republicanism-pros-and-cons.pdf>> [cit. 31. 7. 2017].
- FLINT, D.: Australian republicanism, sovereignty and the States. In: HUDSON, W. – BROWN, A. J. (eds.): *Restructuring Australia: Regionalism, Republicanism and Reform of the Nation-State (Law, Ethics & Public Affairs)*. Sydney: The Federation Press 2004, s. 84 – 97.
- FOX, K.: A Pernicious System of Caste and Privilege. *History Australia*, roč. 10, č. 2 (2013), s. 202 – 226.
- FRASER, J.: When Quebecers loved the Crown (and why they stopped). *National Post*. 28. 4. 2012. Dostupné na internete: <<http://nationalpost.com/opinion/john-fraser-when-quebecers-loved-the-crown-and-why-they-stopped/wcm/c5f4a8ca-6289-4266-b791-a089f3d40d24>> [cit. 31. 7. 2017].
- FREW, W.: Malcolm Turnbull: A man of the people or the party? *BBC News*. 19. 9. 2015. Dostupné na internete: <<http://www.bbc.com/news/world-australia-34275830>> [cit. 31. 7. 2017].
- GRIFFITH, G.: Constitutional Monarchy or Republic? The November 1999 Referendum, 1999. Dostupné na internete: <<https://www.parliament.nsw.gov.au/researchpapers/Documents/constitutional-monarchy-or-republic-the-november/19-99.pdf>> [cit. 31. 7. 2017].
- HANKINS, J.: Exclusivist Republicanism and the Non-Monarchical Republic. *Political Theory*, roč. 38, č. 4 (2010), s. 452 – 482.
- HARRIS, N.: What is Monarchy? In: HARRIS, N.: *System of Government: Monarchy*. London: Evans Brothers Limited 2005, s. 4 – 9.
- HARVEY, A.: Monarchy and Democracy: A Progressive Agenda. *Political Quarterly*, roč. 75, č. 1 (2004), s. 34 – 42.
- HUDSON, W.: Republicanism: An Introduction. In: HUDSON, W. – BROWN, A. J. (eds.): *Restructuring Australia*. Sydney: The Federation Press 2004, s. 79 – 83.
- HUNTER, J.: A more modern crown: changing the rules of succession in the Commonwealth Realms. *Commonwealth Law Bulletin*, roč. 38, č. 3 (2012), s. 423 – 467.
- HUNTER, F. – SNOW, D. – MASSOLA, J.: Majority support in Parliament for a republic, Australian Republican Movement claims. *The Sydney Morning Herald*. 16. 12. 2016. Dostupné na internete: <<http://www.smh.com.au/federal-politics/political-news/majority-support-in-parliament-for-a-republic-australian-republican-movement-claims-20161215-gtbx1y.html>> [cit. 30. 9. 2017].
- JACKSON, M. D. – HAVESTOCK, L. M.: The Crown in the Provinces: Canada's Compound Monarchy. In: SMITH, J. – JACKSON, Michael D. (eds.): *The Evolving Canadian Crown*. Montréal: McGill-Queen's University Press 2012, s. 11 – 29.
- JONES, B. T.: Republicanism and Responsible Government: The Shaping of Democracy in Australia and Canada. Montréal: McGill-Queen's Press 2014.
- KENNY, M.: Republican movement wanes amid royal revival. *The Sydney Morning Herald*. 15. 4. 2014. Dostupné na internete: <<http://www.smh.com.au/federal-politics/republican-movement-wanes-amid-royal-revival-20140415-zqv05.html>> [cit. 31. 7. 2017].
- KIRBY, M.: Institutional renewal and reform: the challenge of the Commonwealth of Nations. In: LINDQUIST, E. A. – VINCENT, S. – WANNA, J.: *Delivering Policy Reform*. ANU Press 2011.

- KULLMANN, C.: Attitudes towards the Monarchy in Australia and New Zealand Compared. *Commonwealth & Comparative Politics*, roč. 46, č. 4 (2008), s. 442 – 463.
- KURIAN, G. T.: The Encyclopedia of Political Science. SAGE Knowledge. 2011. Dostupné na internete: <<http://knowledge.sagepub.com/view/the-encyclopedia-of-political-science/n1357.xml>> [cit. 6. 3. 2015].
- Liberal Party of Australia: Team Members. Tony Abbott. 2015. Dostupné na internete: <<http://www.liberal.org.au/member/tony-abbott>> [cit. 31. 4. 2015].
- Lord Howell of Guildford: The Commonwealth: A Global Network for the 21st Century. *The Round Table*, roč. 100, č. 414 (2011), s. 251 – 255.
- MACLEOD, R.: The Royal Society and the Commonwealth: Old Friendship, New Frontiers. *Notes and Records of the Royal Society of London*, roč. 64, č. 1 (2010), s. 137 – 149.
- MANSILLO, L.: Loyal to the Crown: lifting public opinion towards the monarchy in Australia. *Australian Journal of Political Science*, roč. 51, č. 2 (2016), s. 213 – 235.
- MARIN, S.: British royal succession law to be contested in Quebec. *The Globe and Mail*. 31. 5. 2015. Dostupné na internete: <<http://www.theglobeandmail.com/news/national/british-royal-succession-law-to-be-contested-in-quebec/article24718670/>> [cit. 31. 7. 2017].
- MARSCHALL, P.: The Coalition and the Commonwealth. *The Round Table. The Commonwealth Journal of International Affairs*, roč. 100, č. 414 (2011), s. 257 – 265.
- McCULLOCH, T.: A Quiet Revolution in Diplomacy: Quebec – UK Relations Since 1960. *American Review of Canadian Studies*, roč. 46, č. 2 (2016), s. 176 – 195.
- McDOUGALL, D.: Australia and the Commonwealth. *The Round Table*, roč. 94, č. 380 (2005), s. 339 – 349.
- McGREERY, Ch.: Myth and Misunderstanding: The Origins of the Letters Patent Constituting the Office of the Governor General, 1947. In: SMITH, J. – JACKSON, M. D. (eds.): *The Evolving Canadian Crown*. Montréal: McGill-Queen's University Press 2012, s. 31 – 54.
- McINTYRE, W. D.: *The Commonwealth of Nations. Origins and Impact, 1869 – 1971*. Minneapolis: University of Minnesota Press 1977.
- McINTYRE, W. D.: The strange death of dominion status. *The Journal of Imperial and Commonwealth History*, roč. 27, č. 2 (1999), s. 193 – 212.
- McKENNA, M.: The End of the Affair 1963 – 1995. In: McKENNA, M.: *The Captive Republic. A History of Republicanism in Australia 1788 – 1996*. Cambridge: Cambridge University Press 1996, s. 219 – 263.
- MILLS, Ch.: Canadians Would Break Ties with Monarchy After Current Queen, Poll Suggests. *Royal Central*. 28. 12. 2016. Dostupné na internete: <<http://royalcentral.co.uk/royaltyinthedia/canadians-would-break-ties-with-monarchy-after-current-queen-poll-suggests-74231>> [cit. 31. 7. 2017].
- MURPHY, P.: „De-Dominionisation“ in the 1970s. In: MURPHY, P.: *Monarchy and the End of Empire: The House of Windsor, the British Government, and the Postwar Commonwealth*. Oxford: Oxford University Press 2013, s. 143 – 160.
- MURPHY, K.: Labor will put Australian republic to vote in first term if it wins next election. *The Guardian*. 28. 7. 2017. Dostupné na internete: <<https://www.theguardian.com/australia-news/2017/jul/28/labor-will-put-australian-republic-to-vote-in-first-term-if-it-wins-next-election>> [cit. 30. 9. 2017].
- NEWMAN, P. C.: The time has come to dola a republic. *Macleans*. 11. 12. 1995. Dostupné na internete: <<http://archive.macleans.ca/issue/19951211>> [cit. 31. 7. 2017].
- Newspoll: Political & Issue Trends > Republic > in Favour or Against. 2014. Dostupné na internete: <<http://www.newspoll.com.au/opinion-polls-2/opinion-polls-2/>> [cit. 28. 4. 2015].
- PACKHAM, B. – FRANKLIN, M.: Republic support lowest in 17 years. *The Australian*. 25. 4. 2011. Dostupné na internete: <<http://www.theaustralian.com.au/news/republic-support-lowest-in-17-years/story-e6frg6n6-1226044224188>> [cit. 31. 7. 2017].

- PAULS, K.: Royal Family support by Canadians waning, poll indicates. CBC News. 18. 5. 2015. Dostupné na internete: <<http://www.cbc.ca/news/canada/manitoba/royal-family-support-by-canadians-waning-poll-indicates-1.3072469>> [cit. 31. 7. 2017].
- PEARLMAN, J.: Republicanism in Australia slumps to 20-year low after Royal tour. The Telegraph. 15. 7. 2014. Dostupné na internete: <<http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/australiaandthepacific/australia/10967912/Republicanism-in-Australia-slumps-to-20-year-low-after-Royal-tour.html>> [cit. 31. 7. 2017].
- PEATLING, S.: Support for a republic flatlines as public continues its royal fascination. The Sydney Morning Herald. 15. 2. 2016. Dostupné na internete: <<http://www.smh.com.au/federal-politics/political-news/support-for-a-republic-flatlines-as-public-continues-its-royal-fascination-20160215-gmu4f0.html>> [cit. 30. 9. 2017].
- PICKERING, P.: Confronting the Good Monarch: Searching for a democratic Case for the Republic. In: JONES, B. T. – McKENNA, M. (eds.): Project republic. Collingwood: Black Inc 2013, s. 118 – 132.
- PIERCE, A.: Kevin Rudd vows to make Australia a republic. The Telegraph. 8. 4. 2008. Dostupné na internete: <<http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/1584378/Kevin-Rudd-vows-to-make-Australia-a-republic.html>> [cit. 31. 7. 2017].
- RITCHIE, J. – MARKWELL, D.: Australian and Commonwealth Republicanism. The Round Table. The Commonwealth Journal of International Affairs, roč. 95, č. 387 (2006), s. 727 – 737.
- ROVNÁ, L. – JINDRA, M.: Dějiny Kanady. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2000.
- SHAW, T. M. – ASHWORTH, L. M.: Commonwealth perspectives on International Relations. International Affairs (Royal Institute of International Affairs), roč. 86, č. 5 (2010), s. 1149 – 1165.
- SMITH, A. – MANN, J.: A Tale of Two Ex-Dominions: Why the Procedures for Changing the Rules of Succession are So Different in Canada and Australia. 2013. Dostupné na internete: <<http://www.queensu.ca/iigr/sites/webpublish.queensu.ca/iigrwww/files/files/-WorkingPapers/NewWorkingPapersSeries/workingpaper052013smithandmann.pdf>> [cit. 31. 7. 2017].
- TABER, J.: Liberals vote to keep monarchy, legalize pot at convention. The Globe and Mail. 15. 1. 2012. Dostupné na internete: <<http://www.theglobeandmail.com/news/politics/ottawa-notebook/liberals-vote-to-keep-monarchy-legalize-pot-at-convention/article620760/>> [cit. 31. 7. 2017].
- The Commonwealth: 2017. Dostupné na internete: <<http://thecommonwealth.org/>> [cit. 31. 7. 2017].
- The Economist: Heir not so apparent? 29. 10. 2009. Dostupné na internete: <<http://www.economist.com/node/14745051>> [cit. 31. 7. 2017].
- The Economist: Knightmare's end. 5. 11. 2015. Dostupné na internete: <<http://www.economist.com/news/asia/21677996-new-prime-minister-nips-colonial-nostalgia-bud-knightmares-end>> [cit. 31. 7. 2017].
- The London Declaration 1949: The Commonwealth. 1949. Dostupné na internete: <<http://thecommonwealth.org/sites/default/files/history-items/documents/London-%20Declaration%20of%201949.pdf>> [cit. 31. 7. 2017].
- The Monarchist League of Canada: Who we are and what we do. 2015. Dostupné na internete: <<http://www.monarchist.ca/en/who-we-are>> [cit. 29. 5. 2015].
- The Official Website of The British Monarchy: 2015. Dostupné na internete: <<http://www.royal.gov.uk/>> [cit. 31. 5. 2015].
- TRAINOR, L.: Republicanism: Models and Traditions. In: TRAINOR, L. (ed.): Republicanism in New Zealand. Palmerston North: The Dunmore Press Ltd (1996), s. 27 – 46.
- WARHUST, J.: The Trajectory of the Australian Republic Debate. Papers on Parliament No. 51. Parliament of Australia. 2009. Dostupné na internete: <http://www.aph.gov.au/sitecore/content/Home/About_Parliament/Senate/Powers_practice_n_procedures/pops/pop51/warhurst> [cit. 31. 7. 2017].

- WEBER, M.: *Economy and Society. An Outline of Interpretative Sociology*. Berkeley: University of California Press 1978.
- WILLIAMS, G.: Republican movement lacks political vision. *The Sydney Morning Herald*. 21. 4. 2014. Dostupné na internete: <<http://www.smh.com.au/comment/republican-movement-lacks-political-vision-20140421-zqx8g.html>> [cit. 31. 7. 2017].
- Whitlamdismissal: November 11th, 1975. 2015. Dostupné na internete: <<http://whitlamdismissal.com/>> [cit. 31. 7. 2017].
- WOLDRING, K.: A maximalist republic: Achieving constitutional change by a strategic, participative process. In: HUDSON, W. – BROWN, A. J. (eds.): *Restructuring Australia: Regionalism, Republicanism and Reform of the Nation-State (Law, Ethics & Public Affairs)*. Sydney: The Federation Press (2004), s. 111 – 123.
- YOUNG, L.: How Canada could break up with the monarchy. *Global News*. 28. 6. 2017. Dostupné na internete: <<https://globalnews.ca/news/3559289/how-canada-could-break-up-with-the-monarchy/>> [cit. 30. 9. 2017].

Text vychází z mé diplomové práce, kterou jsem na zmíněné katedře obhájila v červnu 2016.

Tento článek vznikl v rámci studentské grantové soutěže, grantu číslo SGS-2016-032, podporovaného Západočeskou univerzitou v Plzni.

VOLEBNÉ PROGRAMY POLITICKÝCH STRÁN A HNUTÍ V KONTEXTE PROBLEMATIKY CESTOVNÉHO RUCHU

JURAJ TEJ – VIKTÓRIA ALI TAHA – MICHAELA SIRKOVÁ

Department of Management
Faculty of Management
University of Prešov in Prešov
Slovak Republic
Email: juraj.tej@unipo.sk
viktoria.ali-taha@unipo.sk
michaela.sirkova@unipo.sk

Abstract:

The article focuses on analysis of tourism in the platforms of the Slovak political parties and the Government Declaration of 2016. The paper is based on the proclamation of politicians about the importance of Slovak tourism for the development of the regions. The aim of the paper is to analyze the approach of Slovak political parties and their voters to tourism as an important sector of the national economy. Paper contains a survey conducted among voters, which shows interest in platforms of political parties as well as voters' opinions on Government measures.

Keywords:

Political parties, The Electoral Programs, Tourism.

Zásluhou spoločenských zmien je dnes Slovenská republika demokratickým štátom, kde existuje slobodná volebná súťaž politických

strán. Tie sa na základe výberu voličov môžu podieľať na uskutočňovaní politickej moci v rozličných sférach života spoločnosti. Jednou z politikmi proklamovaných sfér býva často aj problematika cestovného ruchu. Je to sféra široká, ktorá rezonuje v duši politikov najmä ako oblasť Tatier, Bratislavy, pamiatok zaradených do zoznamu UNESCO a niekoľkých regionálnych špecialít (vino Tokaj, grobská pečená hus či fujara a iné).

Turizmus ako prierezové odvetvie nášho národného hospodárstva nadobúda stále väčší význam. Nie je to iba preto, že na svoje prírodné krásy a pamätihodnosti sú ľudia hrdí vo všetkých krajinách. Je to aj preto, že toto odvetvie dokáže prinášať do štátneho rozpočtu značné finančné zdroje a predstavuje významný rozvojový potenciál pre prihraničné regióny vo vzťahu k cezhraničnej ekonomickej interakcii. Zároveň vytvára pracovné príležitosti aj pre menej kvalifikovanú pracovnú silu, využíva sezónne osobitosti a ľudia sú na neho hrdí z dôvodu vytvoreného lokalpatriotizmu či vlastnej etnicity. Občania často počujú

v masovokomunikačných prostriedkoch o dôležitosti cestovného ruchu na príklade prímorských alebo horských turistických regiónov, mnohí ich aktívne navštevujú a vidia možnosti finančných tokov, vidia význam lokálnych produktov a komunitných prístupov v malých, často zaostalých obciach, stretávajú zahraničné turistické autobusy a skupiny turistov nasledujúcich svojho sprievodcu. Kedysi počúvali správy o perspektíve vidieckeho turizmu, dnes o perspektíve regionálnych produktov a o prostriedkoch z európskych fondov práve do oblasti cestovného ruchu, či turizmu v spojení s malým a stredným podnikaním.

Predpokladali sme, že táto občanom zrozumiteľná a často mediálne i lokálne pretriasaná problematika si nájde svoje adekvátne miesto aj v programoch politických strán. Komunálni politici často aj v tej najmenšej obci stavajú na perspektíve turizmu, aj keď zatiaľ ešte nevedia čo ponúknuť a hlavne ako. Mnohí občania pozorne vnímajú správy o zahraničných turistoch v našich Tatrách v zimnom období, mnohí si všimli neúspešné marketingové kampane spojené s tvorbou značky Slovenska vo vzťahu k medzinárodným veľtrhom, viacerí zaregistrovali tohtoročné zrušenie Slovenskej agentúry pre cestovný ruch (SACR) a zaradenie ňou spravovaných činností pod Ministerstvo dopravy, výstavby a regionálneho rozvoja SR. Problematiky cestovného ruchu, či turizmu sa dotýka takzvaná „malej“ i „veľkej“ politiky. Má teda cestovný ruch adekvátne postavenie v programoch politických strán a hnutí i v Programovom vyhlásení vlády?

Politika je dnes neodškriepiteľne významnou súčasťou spoločenského života a zasahuje do jeho rozličných sfér. Realizujú ju najmä politické strany, ktoré sú predstavované skupinami ľudí so spoločným alebo podobným cieľom – získať vládu či politickú moc vo voľbách. Z pohľadu Johnsona (2008) ide o proces podobný ekonomickým procesom, kde sa politik pred voľbami správa ako racionálny spotrebiteľ, t. j. ak chce byť zvolený, rozpráva voličom najčastejšie to, čo chcú počuť (aby sa vyhol riziku nezvolenia ak by hovoril iba pravdu). Cestovný ruch zase predstavuje všeobecný termín, ktorý bol prijatý v rozličných formách a používa sa po celom svete. Pre štatistické údaje svetová organizácia cestovného ruchu (UNWTO) uvádza, že „cestovným

ruchom sa rozumie činnosť osoby, ktorá cestuje na prechodnú dobu mimo jej bežného životného prostredia, pričom hlavný účel cesty je iný, ako vykonávanie zárobkovej činnosti v navštívenom mieste“ (UNWTO, 2008, s. 1)¹.

Cestovný ruch je v súčasnosti v dôsledku jeho vzťahov považovaný za otvorený a dynamický systém, ktorý nie je možné posudzovať oddelene od prostredia. Samotný systém cestovného ruchu sa skladá z dvoch podsystémov, medzi ktorými vznikajú väzby, keďže na seba nadväzujú a dopĺňajú sa. Matušíková (2013, s. 37) uvádza, že podsystémami sú:

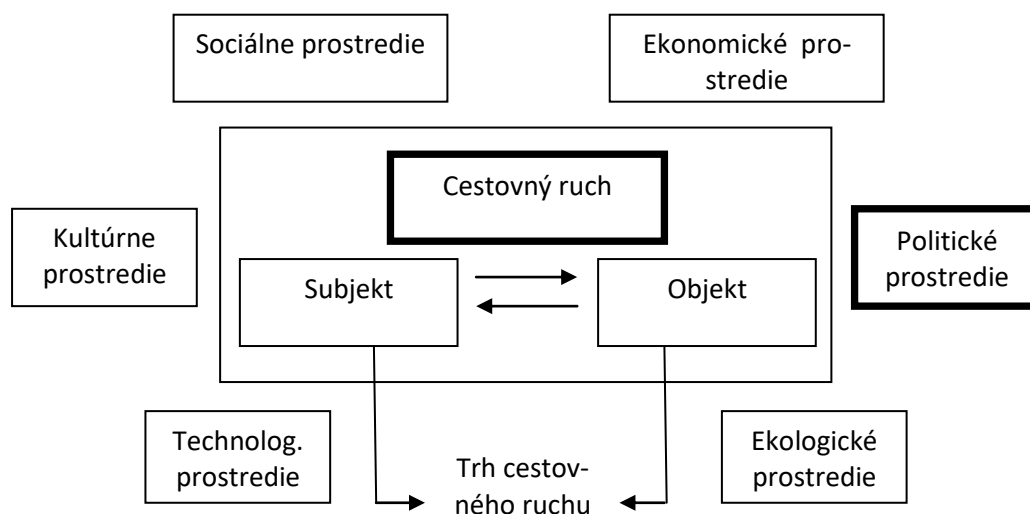
- Subjekt – návštevník, nositeľ dopytu a spotrebiteľ produktu cestovného ruchu.

- Objekt – nositeľ ponuky produktu, ktorý je predmetom spotreby (cieľové miesto, podniky, inštitúcie CR) (Matušíková, 2013, s. 37).

Systém cestovného ruchu je zobrazený na obrázku 1. Jasne je v ňom vidieť existujúce prepojenie cestovného ruchu s politickým prostredím, ktoré je integrálnou súčasťou vonkajšieho prostredia cestovného ruchu (to je tvorené ešte prostredím sociálnym, ekonomickým, kultúrnym, technologickým a ekologickým).

¹ Všeobecne neexistuje žiadna zastrešujúca akademická dohoda o tom, ako pristupovať k štúdiu o cestovnom ruchu. Záleží na uhle pohľadu, z akého sa pristupuje k tejto problematike, cieľoch a perspektívach jeho skúmania.

Obrázok 1 Systém cestovného ruchu

Zdroj: Gúčík, M.: *Cestovný ruch*, 2010

Ak je cestovný ruch je významným politicko-hospodárskym činiteľom, najmä v ekonomicky vyspelých krajinách, je podmienený vládnuou politikou, ktorá vytvára základ pre politické prostredie. V tomto kontexte má štát za úlohu vytvoriť pre cestovný ruch orgány, podnikateľské prostredie, právne normy a stratégie rozvoja. Aktuálne politiku cestovného ruchu na Slovensku zastrešuje Ministerstvo dopravy, výstavby a regionálneho rozvoja (Matušiková, 2013). K uľahčeniu cestovania pozitívne prispelo zrušenie vízovej povinnosti medzi niektorými krajinami, zavedenie eura, teda jednotnej meny v rámci Európskej únie a odstraňovanie pasovej a colnej kontroly. Za najdôležitejší faktor vplývajúci na rozvoj cestovného ruchu sa považuje politická stabilita a mier vo svete¹. Medzi základné funkcie cestovného ruchu taktiež patrí politická funkcia. Sú jej pripisované atribúty ako otváranie/zatváranie hraníc, budovanie vzťahov a spolupráce medzi subjektami cestovného ruchu. Politická funkcia cestovného ruchu pôsobí synergicky s ďalšími funkciami, ako sú ekonomická, etnická, mestotvorná, zdravotná

a formatívna, kultúrna a rekreačno-odpočinková. Ich správne fungovanie má mimoriadny význam, už aj preto, že medzinárodný cestovný ruch tvorí 25 až 30 % všetkých svetových služieb a zamestnáva viac než 100 miliónov osôb. Cestovný ruch v rámci svetovej ekonomiky je na treťom mieste k čomu prispieva skutočnosť, že jeho základné funkcie majú na rozvoj tohto odvetvia viac pozitívny ako negatívny vplyv. Na Slovensku je to desaťnásobne menej, približne okolo 2,8 % a to nás radí podľa výsledkov Eurostatu (2017) medzi posledných v Európe.

Politickú stranu možno charakterizovať ako orgán, ktorý má lokálnu a centrálnu štruktúru, narába so svojim programom alebo ideológiou a prostredníctvom volieb či iného spôsobu sa snaží vykonávať moc (Kubát a kol., 2004). Klíma (1998, s. 14) je všeobecnejší a uvádza, že politická strana reprezentuje dielčie záujmy v pluralitnej spoločnosti. Strany síce zastupujú čiastočné záujmy, ale zároveň vystupujú ako ochrankyne verejného blaha. K uskutočneniu svojich cieľov potrebujú čo možno najširšiu volebnú podporu a schopnosť dochádzať ku kompromisu ako vo svojej činnosti v parlamente, tak aj vo vláde. Hlavnou charakteristikou politických strán je ich vedomý cieľ získať politickú moc a obsadiť posty v orgánoch zastupiteľstva alebo vo výkonných orgánoch. Strany sa pomocou volieb v prostredí politického trhu snažia o dosiahnutie moci, čím kladú dôraz na

¹ Vojnové konflikty tvoria prekážku domácejmu aj zahraničnému cestovnému ruchu, keďže cestovný ruch sa nerozvíja v oblastiach s ohrozenou bezpečnosťou (občianske nepokoje, krádeže, únosy a pod.). Závažné sú aj zdravotné podmienky cieľových štátov (Gúčík 2010).

význam straníckej konkurencie. Stratégie a ciele sú uvedené v dokumentoch a programoch, na základe ktorých potom strana zaujíma stanovisko, čím presadzuje spoločné politické predstavy.

V prostredí Slovenskej republiky sa uplatňuje pomerný volebný systém, ktorý je charakteristický tým, že percentuálnemu vyjadreniu voličov jednotlivým stranám a koalíciám by mal zodpovedať počet mandátov a teda jeho základnou ideou je prenesenie názorovej plurality do politickej sféry.

Dňa 5. marca 2016 sa na Slovensku uskutočnili voľby do Národnej rady Slovenskej re-

publiky. Do volieb vstúpilo 23 strán a hnutí a 2 941 kandidátov. Podľa predbežných prieskumov verejnej mienky bola favorizujúcou strana SMER – SD. Výsledky prieskumov sa vo voľbách, kde bolo odovzdaných celkovo 2 607 750 platných hlasov a rozdelených 150 mandátov, napokon potvrdili, a táto strana zvíťazila. Volebnú účasť tvorilo 59,82 % voličov, ktorí rozhodli, že do parlamentu sa dostane celkom 8 strán a teda určili nové rozloženie parlamentu (Štatistický úrad SR, 2016). Ich poradie podľa počtu hlasov uvádza tabuľka 1.

Tabuľka 1: Politické strany a počet a podiel odovzdaných hlasov vo voľbách 2016

Názov strany/hnutia	Počet odovzdaných platných hlasov	Podiel získaných hlasov v %
Smer SD	737 481	28,2
SaS	315 558	12,1
OLANO-NOVA	287 611	11,02
SNS	225 386	8,64
ĽS Naše Slovensko	209 779	8,04
Sme rodina – BK	172 860	6,62
Most Híd	169 593	6,5
Sieť	164 205	5,6

Zdroj: Spracovanie podľa Štatistický úrad SR.: Voľby do národnej rady SR, 2016.

Aktuálnymi strategickými materiálmi z oblasti cestovného ruchu, ktoré tvoria (či skôr mali by tvoriť) základ pre aktuálne obdobie, sú dva dokumenty. Programové vyhlásenie vlády SR na rok 2016-2020 pre oblasť cestovného ruchu a Stratégia cestovného ruchu do roku 2020¹.

Základom skúmania vzťahu politických programov strán a vládnych dokumentov v kontexte cestovného ruchu bola vlastná analýza volebných programov politických strán, ktoré sa po voľbách v roku 2016 dostali do parlamentu, ale aj odpovede zástupcov vládnych strán na naše otázky (Némethová, 2017). Všetky vybrané stranícke centrály odpovedali písomne na rovnaké otázky, sporné miesta boli riešené telefonicky.

1. Ako sa zaoberal volebný program Vašej strany/hnutia problematikou cestovného ruchu, ktorá je prierezovým odvetvím národného hospodárstva?

2. Ste spokojní s realizáciou Vašich priorít v programovom vyhlásení vlády SR 2016 týkajúceho sa cestovného ruchu na Slovensku?

3. Aké opatrenia by ste navrhovali do budúcnosti pre efektívny rozvoj cestovného ruchu na Slovensku?

Odpovede sme dostali od piatich z ôsmich parlamentných strán. ĽS Naše Slovensko, Most-Híd a Sieť, napriek viacerým urgenciám, nám neodpovedali vôbec. OLANO-Nova a SNS nám poslali iba všeobecné odporúčania na webové stránky s ich programom, s ktorým išli do volieb. Naproti tomu SMER-SD, SAS a Sme rodina- Boris Kolár dodali seriózne a obsažné odpovede, ako to uvádza tabuľka 2.

¹ Vychádza najmä z Programového vyhlásenia vlády SR na roky 2012 – 2016 a Koncepcie územného rozvoja Slovenska, pričom vychádza najmä z predošlého vývoja a dokumentov.

Tabuľka 2: Odpovede strán na zoznam otázok

Strana	Odpoveď
SMER – SD	áno komplexne
SAS – sloboda a solidarita	áno komplexne
OLANO –NOVA	áno všeobecne
SNS	áno všeobecne
IS NAŠE SLOVENSKO	vôbec nie
SME RODINA	áno komplexne
MOST-HÍD	vôbec nie
SIETĚ	vôbec nie

Zdroj: Némethová, N., 2017.

Analýzu prehľadu ako politické strany implementovali problematiku cestovného ruchu do svojich volebných programov pred parlamentnými voľbami 2016, uvádzame podľa poradia v počte získaných hlasov, t. j. podľa volebného výsledku.

SMER- SD (28,2 %)

Víťazná strana nemala volebný program, na aký boli voliči v minulosti zvyknutí, ale sa zamerala na svoje programové priority na obdobie rokov 2016-2020. Ide o nasledujúcich päť priorít:

1. ekonomiku,
2. bezpečnosť štátu,
3. verejné služby: zdravotníctvo, školstvo a dopravu,
4. zvyšovanie životnej úrovne ľudí,
5. posilňovanie právneho štátu (Volebný program strany SMER-SD, 2016).

Podľa informácií z centrál má strana SMER-SD ambíciu prilákať na Slovensko, ako bezpečnú a atraktívnu *turistickú destináciu*, viac návštevníkov. Úlohou Ministerstva dopravy, výstavby a regionálneho rozvoja SR je podľa odborníkov zo SMER-u analyzovať jednotlivé oblasti *cestovného ruchu*, vrátane *kúpeľníctva*, na ktoré je potrebné klásť najvyšší dôraz. Tí zároveň tvrdia, že *cestovný ruch* je odvetvím, ktoré má priemyselný charakter, je nezanedbateľnou súčasťou národného hospodárstva a je potrebné vnímať ho aj z pohľadu zamestnanosti. V spolupráci so Zväzom cestovného ruchu SR sa bude realizovať terénny prieskum, v rámci ktorého sa majú vyjadriť oslovení zamestnávateľia k otázkam, týkajúcim sa počtu pracovných pozícií v *cestovnom ruchu*, pričom ide najmä o sezónne zamestnávanie. SMER-SD je toho názoru, že Slovensko môže profitovať z pozície relatívne bezpečnej destinácie aj preto, že *cestovný ruch* z pohľadu objemu nemá u nás roz-

mer masového *turizmu* a Slovensko sa neradí k top *turistickým destináciám* v Európe. V náš prospech hrá fakt, že Slovenská republika je súčasťou eurozóny a zároveň máme výhodnú geografickú polohu. Rovnako sa zlepšuje nielen dopravná dostupnosť krajiny, ale výrazne vzrástla aj kvalita a ponuka poskytovaných služieb.

SaS (12,1 %)

Volebný program strany SaS sa špeciálne segmentu cestovného ruchu nevenoval, pretože podľa ich názoru podnikanie v cestovnom ruchu treba chápať ako každé iné podnikanie. Problematiku týkajúcu sa podnikateľskej obce rieši strana v dokumente Agenda 2020. Ten pozostáva zo 6 krokov, aby sa doma oplatilo pracovať, podnikáť a žiť. V tomto dokumente strana sľubovala okrem iného znížiť dane (napríklad zavedením rovnej dane 15 percent) a zjednodušiť ich výber, zaviesť odvodový bonus, pripraviť Zákonník práce, ktorý vytvorí nové pracovné miesta, ďalej odľahčiť podnikateľov od zbytočnej byrokracie a dať im právne istoty, oslobodiť občanov od zbytočného šikanovania štátnou byrokraciou a bojovať proti korupcii, zastaviť plytvanie, kradnutie a zneužívanie moci. Pozitívny vplyv aj na *rozvoj cestovného ruchu* by podľa SaS malo odbúranie bariér v podnikaní, napríklad znížením počtu viazaných živností, výšky minimálneho základného imania spoločností s ručením obmedzeným na 1 €, ako aj odstránenie deformácií podnikateľského prostredia zrušením investičných stimulov, upevnením právnej istoty podnikateľov, prijímaním opatrení proti neplatičom... (Agenda SaS 2020, 2016; Volebný program strany SAS 2016). Samozrejme, rozvoj cestovného ruchu, ako prierezového odvetvia, priamo súvisí aj s opatreniami vo verejnej do-

prave a na zlepšenie infraštruktúry. Strana je toho názoru, že Slovenská republika potrebuje v tejto oblasti reformy, najmä odstraňovať štátne zásahy a využívať eurofondy výhradne na infraštruktúru a nie na narušanie konkurenčného prostredia súkromného sektora a predovšetkým čo najrýchlejšie dobudovať diaľničnú sieť do regiónov s vysokou mierou nezamestnanosti. Všeobecne je známe, že nič nepomáha rozvoju regiónov viac, ako diaľnice a rýchlostné cesty. Najmä regióny južného Slovenska s najvyššou mierou nezamestnanosti netrpezlivo čakajú na diaľničné pripojenie.

OLANO-NOVA (11,02 %)

Vo volebnom programe, ktorý bol nazvaný „Za ľudské a rozumné Slovensko“ sa strana konkrétne zaoberá problematikou cestovného ruchu najmä v kapitole Regionálny rozvoj, doprava a podpora cestovného ruchu. Je v ňom zadefinované, že „účinný prostriedok pre rozvoj regiónov je rozvoj cestovného ruchu. V EÚ vytvára cestovný ruch viac ako 5 % HDP a podiel sa stále zvyšuje. Predstavuje tretiu najrozsiahlejšiu sociálno-ekonomickú aktivitu v EÚ. V porovnaní s krajinami V4 (Česko, Poľsko, Maďarsko) i Rakúskom je prínos cestovného ruchu na Slovensku pre ekonomiku najnižší“ (Program za ľudské a rozumné Slovensko, 2016, s 57). Medzi navrhovanými riešeniami v tejto oblasti sú napríklad aj tieto otázky:

- urýchléné prijatie novej a ucelenej koncepcie rozvoja cestovného ruchu so zameraním na zaostávajúce regióny;
- lepšia propagácia turizmu. Slovensko dlhodobo trpí na slabé povedomie turistov o krajine;
- cielená podpora infraštruktúry cestovného ruchu, budovaniu siete cykloturistických trás a aktívna pomoc propagácii regiónov v zahraničí;
- podpora rozvoja kúpeľníctva;
- zachovanie a znovuoživenie pôvodných hodnôt slovenského vidieka, ako je tradičný ráz architektúry, remeslá, miestna kultúra vo väzbe na tvorbu nových pracovných príležitostí, agroturizmus i podpora celkovej renesancie vidieckych sídiel a krajiny;
- podpora pre subjekty cestovného ruchu pri 6 a viacdňových pobytoch s cieľom zvýšiť počet dní strávených v turistických destináciách

Slovenska. Toto opatrenie by zároveň pomohlo odstrániť šedú ekonomiku pri poskytovaní ubytovacích služieb.

Cestovnému ruchu sa venuje program strany aj v kapitole Eurofondy. Je v ňom zdôraznené, že pri projektoch na rozvoj cestovného ruchu treba klásť dôraz na podporu pre spoločnú infraštruktúru (cyklistické cesty, údržba chodníkov, doprava) a služby a nie investície do súkromného majetku (hotely, reštaurácie). Pri riešení problematiky nezamestnanosti navrhuje strana v programe aj výrazné investície do infraštruktúry cestovného ruchu. Rovnako ako západné Slovensko čerpá zo svojho automobilového a strojárkeho klastra, stredné a východné Slovensko má vhodné prírodné podmienky pre rozvoj turistického ruchu. OLANO-NOVA navrhuje zamerať investície z eurofondov na miesto rekonštrukcií námestí, súkromných hotelov a reštaurácií do obnovy všeobecnej infraštruktúry, slúžiacej všetkým podnikateľom a návštevníkom v turistickom regióne (napr. budovanie cyklotrás, úprava okolia pamiatok alebo vodných plôch, informačné kancelárie, zlepšenie dopravnej dostupnosti, verejných parkovacích plôch, verejného priestranstva atď.) a do zážitkových atrakcií.

SNS (8,64 %)

Hrdo-odborne-slušne, také je motto volebného programu „Pre silný štát 2016-2020“ strany SNS, ktorá je najstarším politickým subjektom na Slovensku. V tomto programe sa zaviazala podporiť „rozvoj cestovného ruchu ako významného odvetvia hospodárstva, pričom za jeho nosné aktivity považujeme kúpeľníctvo a agroturistiku“ (Hrdo, odborne a slušne, 2016). SNS ďalej sľúbila znížiť sadzbu DPH na úroveň 10 % na služby v cestovnom ruchu a kúpeľníctve a pre všetky slovenské potravinárske výrobky z dvora. Prispiet k rozvoju cestovného ruchu má aj vypracovanie nového dopravného modelu Slovenska s cieľom definovať alokáciu dopravnej záťaže a vzájomnej interakcie medzi diaľničnú, cestnú, železničnú, kombinovanú, leteckú a vodnú dopravu. Má obsahovať aj systém optimalizácie integrovanej regionálnej, prímestskej a mestskej dopravy a systém rozmiestnenia verejných dopravných služieb, po novom definovať verejný záujem v oblasti dotovanej verejnej dopravy a spracovať korektné

pravidlá vo vzťahu k súkromnej sieti dopravcov a ich vzájomnej súťaživosti. Rovnakému cieľu má slúžiť navýšenie dĺžky diaľnic a rýchlostných ciest. Prioritnými dopravnými stavbami sú diaľnica D1, D3 a D4 v celej trase a vybrané úseky rýchlostných ciest R2, R3 a R4. Veľký význam pripisuje SNS modernizácii železničnej trasy Bratislava – Košice, Bratislava – Kúty a Bratislava – Štúrovo na vysokorýchlostnej trase.

Opačný vplyv na rast zahraničného cestovného ruchu, podľa nášho názoru, by mohlo mať prijatie zákona o zamedzení nosenia burky, výstavby minaretov a mešít, ktoré je tiež zakotvené v programe SNS. Tento navrhovaný kontroverzný zákon by s najväčšou pravdepodobnosťou negatívne ovplyvnil počet návštevníkov Slovenska z arabských, ako aj s nimi sympatizujúcich krajín, ktorí majú značný podiel na celkovej klientele našich kúpeľov, napríklad v Piešťanoch.

LS Naše Slovensko (8,04 %)

Táto krajne pravicová politická strana, mnohými považovaná za extrémistickú, spôsobila najväčšie prekvapenie parlamentných volieb 2016. Volilo ju takmer 210 000 voličov (8,04 %), čím sa ako piata politická strana dostala do parlamentu, kde získala 14 poslaneckých mandátov. Jej volebný program s názvom „10 bodov za naše Slovensko“ má tieto priority:

- zabrániť ďalšie rozkrádanie štátu;
- poriadok s parazitmi v osadách;
- spravodlivý sociálny systém;
- nedovoliť imigrantom obsadiť Slovensko;
- zdravie postaviť nad biznis;
- obnoviť sebestačnosť Slovenska;
- podpora tradičných hodnôt;
- vybudovanie skutočnej slovenskej armády;
- vymanenie Slovenska spod diktátu Bruselu;
- ochrana životného prostredia (10 bodov za naše Slovensko 2016).

Program sa problematikou rozvoja cestovného ruchu priamo nezaobrá, existencia strany a činnosť niektorých jej členov pôsobí podľa nášho názoru v tejto oblasti skôr kontraproduktívne.

Sme rodina – Boris Kolár (6,62 %)

Toto hnutie vstupovalo do volieb s deviatimi hlavnými programovými prioritami a jednou z nich je aj potravinová sebestačnosť a *cestovný ruch*. Nováčik v slovenskom parlamente považuje za strategické tie oblasti ekonomiky, ktoré sú trvale viazané na Slovensko. Ide najmä o hospodárenie s pôdou, *cestovný ruch a kúpeľníctvo*. Automobilky a výrobcovia elektroniky sa podľa kolárovcov môžu kedykoľvek rozhodnúť presťahovať svoje fabriky do zahraničia. Slovenská ekonomika musí stáť na tom, čo sa zo Slovenska odviezť nedá. Hnutie ekonomicky podporuje podnikanie na pôde a v *cestovnom ruchu*, lebo je toho názoru, že naše poľia, lesy, kultúrne a prírodné pamiatky, kúpele a termálne pramene nám nikto nevezme. Podporou týchto oblastí ekonomiky preto možno dlhodobo vytvoriť stabilné pracovné miesta, ktorých môže v týchto sektoroch perspektívne pribudnúť až 100 000 (Program hnutia Sme rodina, 2016).

Hlavné ciele rozvoja regiónov, dopravy a cestovného ruchu v programe hnutia sú: odstraňovanie regionálnej disparity Slovenska citeľnej vo vzťahu rozvinutý západ a severozápad a zaostávajúca južná časť stredného Slovenska a juhovýchod. Základným predpokladom odstraňovania disparít je vybudovanie dopravnej infraštruktúry, pričom prioritnou je severná trasa diaľnice spájajúcej Bratislavu a Košice. Kvalitná dopravná obslužnosť je podmienkou aj rozvoja *cestovného ruchu*, ktorý práve v zaostávajúcejších regiónoch môže predstavovať stimul ich dlhodobu udržateľného rastu vzhľadom na jeho multiplikačný efekt. Je možné konštatovať, že hnutie Sme rodina – Boris Kollár preto považuje za svoju výzvu odstraňovať nerovnosť regiónov Slovenska prioritne prostredníctvom verejných investícií zameraných na podporu rozvoja dopravnej infraštruktúry a podporu rozvoja cestovného ruchu. Programové ciele hnutia v oblasti regiónov, dopravy a cestovného ruchu:

- Verejné investície zamerané do rozvoja dopravnej infraštruktúry orientovať na urýchléné dokončenie rozostavaných projektov a do výstavby tzv. južnej trasy -rýchlostných ciest R7 a R2.

- Zrovnoprávnenie podpory verejnej autobusovej a železničnej dopravy a optimalizá-

cia ich výkonov minimalizáciou paralelných trás a harmonizáciou cestovných poriadkov.

- Inštitucionálna podpora pre vytváranie *klastrov cestovného ruchu* a implementáciu *destinačného manažmentu* na regionálnej úrovni.

- Inštitucionálna podpora pre *aktívny cestovný ruch* a pre potreby domáceho *cestovného ruchu* vo vzťahu k získavaniu prostriedkov z európskych štrukturálnych a investičných fondov.

- Vytvorenie systému investičných stimulov zameraných na podporu rodinného malého a stredného podnikania v oblasti *cestovného ruchu*.

- Podpora *regionálneho cestovného ruchu* zavedením systému dovolenkových poukážok pre deti a dospelujúcu mládež (so sekundárnym cieľom tvorby ich pozitívnych postojov voči domovskej krajine a budovania povedomia o Slovensku) a pre nepracujúcich dôchodcov (vzhľadom na ich minimálne disponibilné zdroje).

- Podpora *domáceho cestovného ruchu* prostredníctvom dovolenkových zamestnanec-kých benefitov vytvorených v spolupráci so zamestnávateľmi a *subjektmi cestovného ruchu*.

- Konzistentné pozicionovanie, tvorba identity a systematické budovanie značky Slovensko doma i v zahraničí.

- Programom obnovy potravinovej sebestačnosti zásadným spôsobom podporiť vznik trvalo udržateľných pracovných miest na vidieku a rozvoj vidieka ako celku.

Most-Híd (6,5 %)

Strana Most-Híd, ktorá sa sama považuje za stranu spolupráce, uzmiernenia medzi Maďarmi a Slovákmi, medzi Maďarmi navzájom, ako aj medzi ostatnými národnostnými menšinami a etnickými skupinami, hoci vznikla iba v roku 2009, sa do NR SR dostala už po tretíkrát. Do parlamentných volieb išla s programom nazvaným „Občianska vízia 2016“. Bol to dokument „o cieľoch a návrhoch našej strany, ktoré sa vzťahujú na tie kľúčové oblasti, o ktorých si myslíme, že v nich vieme ponúknuť niečo viac, niečo lepšie ako ostatné politické strany“ (Občianska vízia, 2016, s. 6). Z tohto uhla pohľadu sa strana zaoberala aj problematikou cestovného ruchu. Podľa strany Most-Híd z hľadiska budúcnosti vidieka môže byť

určujúcim pochopenie a využitie možností *vidieckeho turizmu*. *Vidiecky turizmus* je možný nielen v ikonických horách Slovenska, ale aj na iných miestach. Aj v tomto prípade je nevyhnutné komplexné plánovanie: aby si prichádzajúci turisti v danom regióne mohli vybrať z čo možno najväčšieho množstva ponúk. Nie sú to iba prírodné alebo kultúrne pamiatky, ale aj reštaurácie, múzeá, pamätné domy, podujatia, ubytovne, možnosti športovania aj nakupovania. V dokumente sa poukazuje aj na význam možnosti tzv. Slow foodu. Jedlá pripravené z miestnych surovín na základe tamajších zvyklostí sa stávajú módou v celej Európe. Slovensko má všetky predpoklady na využitie tohto trendu.

Most-Híd sa kriticky vyjadril o pretrvávajúcej centralizácii financovania (až 80 % zdrojov obcí a regiónov Slovenska tvoria dotácie a transfery), čo spôsobuje nedostatok zdrojov v miestnych rozpočtoch, znižuje motiváciu na využívanie potenciálu územia. Preto podporí myšlienku viac zohľadňovať význam centier osídlenia, najmä financovanie hlavného mesta Slovenskej republiky Bratislavy a miest so špecifickým postavením (napr. štátom uznané kúpeľné, historické a ďalšie miesta). Otázka rozvoja regiónov a vidieka je – podľa vízie – aj z dlhodobého hľadiska jednou z najproblematickejších oblastí politiky. Už aj preto, že viac ako polovica obyvateľov Slovenska žije na vidieku, 60 % v obciach a mestách s počtom obyvateľov pod 20-tisíc. Charakteristická je nerovnováha medzi jednotlivými regiónmi: popri delení po východno-západnej osi je potrebné venovať sa aj protikladu juhu a severu krajiny. Nielen z hľadiska súčasnosti, ale aj budúcnosti Slovenska sa treba zamerať na verejnú správu, poľnohospodárstvo, rozvoj vidieka, na ochranu prírody a na *turistiku*. Potrebné je napríklad posilnenie cezhraničnej spolupráce, ktorá prináša výhody pre dané regióny. Mimoriadny význam má spolupráca regiónov najmä tam, kde je región na druhej strane hranice hospodársky vyspelejší ako slovenský. Aj branding, budovanie značky jednotlivých mikroregiónov, môže zohrať dôležitú úlohu v *rozvoji turistiky*, ako aj v motivovaní miestnych obyvateľov. Ako užitočné opatrenie sa javí štátom podporovaná sebareprezentácia regiónov cez tematické podporné programy a podpora možnosti zahraničnej prezentácie. Pre Most-Híd je absolút-

nou prioritou dobudovanie dopravnej infraštruktúry štátu. Ide predovšetkým o dokončenie diaľnice D1, vybudovanie rýchlostných ciest R2 a R7, ktoré sú najlacnejším a najrýchlejším variantom spojenia medzi východnou a západnou časťou. Treba urobiť všetko preto, aby v budúcnosti neexistovala na Slovensku obec, ktorá by nebola dostupná do 30 minút po odbočení z diaľnice či rýchlostnej cesty.

SIETĚ (5,6 %)

Ako politická strana bola Sieť zaregistrovaná v júni 2014. Označila sa za spoločenstvo usilovných ľudí, ktorí chcú premeniť Slovenskú republiku na jednoduchý a spoľahlivý štát. Pred parlamentnými voľbami 2016 mala spočiatku vysoké preferencie a niektorí pozorovatelia ju považovali za možného lídra strán v opozícii voči vládncemu Smeru. Predvolebný program strany bol netradičný, rozdelený do 3 zón. Prvá – biela, pod názvom Cesta k dobrému štátu, tvorí desať konkrétnych a merateľných záväzkov Siete, s presným časovým plánom ich plnenia – prvých sto dní, prvé dva roky a Slovensko v roku 2020. Druhá – modrá, nazvaná Dobrý štát, slúži ľuďom, predstavuje hlavné plány na najbližšie volebné obdobie. Tretia – červená zóna, Slovensko 2016-2020, sú programové východiská, koncipované ako otvorená množina návrhov, na ktorých sa podieľala aj odborná verejnosť a občania v mestách a obciach Slovenska (Dobrý štát slúži ľuďom 2016).

Išlo o novinku, ktorá mala zaujať voličov a sympatizantov, ale podľa nášho názoru celý dokument pôsobí pomerne neprehľadne a chaoticky. Problematike cestovného ruchu sa konkrétne nevenuje. Zaujala snaha vytvoriť legislatívne a fiškálne podmienky pre zvýšenie podielu slovenských potravín na domácom trhu na 80 percent a umožniť používanie domácich potravín, BIO potravín a ingrediencií pri príprave jedla v reštauráciách a ďalších zariadeniach z malých regionálnych chovov a z domácej výroby. V súčasnosti je možný predaj z dvora len pre konečných spotrebiteľov. V Európskej únii je pritom bežné, že reštaurácie varia z lokálnych surovín. Sieť chce preto zrušiť legislatívu v oblasti hygienických požiadaviek a ďalšiu byrokráciu tak, aby nebola nad rámec

povinností stanovených EÚ.¹ Domnievame sa, že by to mohlo mať pozitívny vplyv následne aj na cestovný ruch.

A ako dopadlo ostatné Programové vyhlásenie vlády na roky 2016 – 2020 v kontexte skúmanej témy? Národná rada SR na svojom 2. zasadnutí dňa 26. apríla 2016 schválila programové vyhlásenie vlády a vyslovila vláde dôveru. Schváleniu predchádzala týždenná, často veľmi emotívna rozprava poslancov. Opozícia označila vládny program za málo konkrétny a nedôveryhodný. Koaličná vláda považuje vo volebnom období 2016-2020 za svoj hlavný cieľ: znížiť podnikom sadzbu dane zo zisku, dosiahnuť vyrovnaný rozpočet, vytvoriť v krajine 100 000 nových pracovných miest, vynakladať viac peňazí na školstvo a zintenzívniť boj proti korupcii. Programové vyhlásenie vlády SR na roky 2016-2020 sa zaoberá aj problematikou rozvoja cestovného ruchu. Zámery vlády v tomto odvetví sú tieto:

- Zvyšovanie jeho konkurencieschopnosti, spojené s tvorbou pracovných príležitostí.
- Prehodnotenie možnosti prijatia pružnejších foriem pre sezónny charakter *cestovného ruchu*.
- Participácia celoštátnej a regionálnej dopravy na *rozvoji cestovného ruchu* vo vybraných turisticky atraktívnych lokalitách.
- Lepšia koordinácia železničnej a autobusovej dopravy a prevádzkovateľov stredísk *cestovného ruchu* na celoročnej a sezónnej báze.
- Využiť predsedníctvo SR v Európskej únii aj na prezentáciu Slovenska ako *turisticky atraktívnej a bezpečnej destinácie*.
- Zvyšovať počet *turistov*, ale aj predlžovať čas, ktorý strávia na Slovensku.
- Podpora *destinačného manažmentu* cez oblastné organizácie cestovného ruchu (OO-CR).
- Vyrovnávanie regionálnych hospodárskych a sociálnych rozdielov.
- Posilnenie rozvoja tých produktov *cestovného ruchu*, ktoré majú vysokú pridanú hodnotu, a prinášajú vyššiu efektivitu vynaložených nákladov. Ide najmä o voľnočasové aktivity ako *vidiecka turistika*, *zimný* a *zážitkový cestovný ruch*. Väčší dôraz sa bude klásť na podporu rozvoja *kúpeľníctva*.

¹ V konkretizácii na aktuálnu iniciatívu Slovenska v oblasti dvojakej kvality potravín v EÚ.

• Podľa možnosti zavedenie daňových zvýhodnení a osobitných stimulov pre rozvoj slovenského kúpeľníctva.

Na našu otázku ako sú spokojní s vládnym programom, nám odpovedali iba dve strany – Smer – SD a SaS. Z ich odpoví vyberáme:

Smer – SD je so zámermi sformulovanými vo vládnom programe spokojný. Aj keď je zatiaľ predčasné hodnotiť ich realizáciu, potešiteľný je fakt, že počet návštevníkov jednotlivých regiónov Slovenska a aj počet prenocovaných turistov stúpol za rok takmer o pätinu. V súčasnosti Ministerstvo dopravy, výstavby a regionálneho rozvoja SR analyzuje jednotlivé oblasti cestovného ruchu, vrátane kúpeľníctva, na ktoré sa má klásť vyšší dôraz. Následne sa prijímú opatrenia v krátkodobom a strednodobom horizonte. Cestovný ruch je odvetvím, ktoré má priemyselný charakter, je nezanedbateľnou súčasťou národného hospodárstva a je potrebné vnímať ho aj z pohľadu zamestnanosti. V spolupráci so Zväzom cestovného ruchu SR sa realizuje terénny prieskum, v rámci ktorého zamestnávateľa hľadajú odpovede na otázky, ktoré sa týkajú počtu pracovných pozícií v cestovnom ruchu, pričom ide najmä o se-

zónne zamestnávanie. Výsledkom by malo byť vytvorenie podmienok na zjednodušenie prijímania sezónnych zamestnancov v spolupráci s ďalšími ministerstvami. Aktivity spojené s lepšou prezentáciou Slovenska v zahraničí bude možné podporiť aj z úspor, ktoré prinesie začlenenie Slovenskej agentúry pre rozvoj cestovného ruchu (SACR) do štruktúr ministerstva dopravy.

Naproti tomu strana SaS má negatívny postoj k programovému vyhláseniu vlády. Kritizuje najmä skutočnosť, že vláda opäť uvažuje o podpore vybraných odvetví cestovného ruchu, konkrétne kúpeľníctva, pretože, rovnako ako v minulosti, to pôjde na úkor iných podnikateľov, ktorí takúto podporu nakoniec zaplatia. Vláda by sa namiesto toho mala snažiť podporiť všetkých podnikajúcich zlepšením podmienok na podnikanie, ktoré sú v katastrofálnom stave.

Pre porovnanie obsahu jednotlivých volebných programov politických strán a hnutí v kontexte cestovného ruchu využijeme bodovú metódu podľa umiestnenia. Jej výsledky uvádzame v tabuľke 3.

Tabuľka 3: Výsledky bodového hodnotenia

Názov strany/hnutia	Problematika cestovného ruchu					
	Cestovný ruch, turizmus	Kúpeľníctvo	Turistická infraštruktúra	Iné	Body	Miesto
Smer SD	3.4	4	5.7	7	20,5	VI.
SaS	6.7	6.8	3.4	6	23	VII.
OLANO-NOVA	1	2.3	3.4	4	11	II.
SNS	3.4	1	2	3	9,5	I.
ĽS Naše Slovensko	8	6.8	8	8	33	VIII.
Sme rodina – BK	5	2.3	5.7	5	18,5	IV.-V.
Most Híd	2	6.8	1	1.2	11,5	III.
Sieť	6.7	5	5.7	1.2	18,5	IV.-V.
Programové vyhlásenie vlády	áno	nie	áno	áno	-	-

Bodované boli 4 oblasti, ktoré bolo možné v programoch nájsť: cestovný ruch/turizmus; kúpele/kúpeľníctvo; oblasť turistickej infraštruktúry vrátane ciest a diaľnic; iné súčasti ako bioprodukty, branding, dane pre podnikateľov, vidiecky turizmus a iné. Na základe hodnotenia boli jednotlivým subjektom priradené body v podobe umiestnenia podľa poradia. Súčtom bodov/umiestnení sme dostali výsledné poradie strán a hnutí. Najlepšie umiestnenie dosiahla strana SNS, po nej s takmer rovnakým umiestnením OLANO-NOVA

a Most – Híd. Na poslednom mieste sa umiestnila ĽS Naše Slovensko, ktorej priority a prezentácia sú založené na inej rétorike, pričom sa problematike cestovného ruchu venujú len okrajovo. Mnohé idey a zámery jednotlivých strán a hnutí sa v pomerne veľkej miere pretavili do aktuálneho Programového vyhlásenia vlády. Z pohľadu obsahu volebných programov sa Programové vyhlásenie javí v kontexte cestovného ruchu ako sumár s priemerným zaradením skúmanej problematiky, čo považujeme za veľmi dobré.

Z analýzy volebných dokumentov parlamentných strán a hnutí a ostatného Programového vyhlásenia vlády vyplýva, že problematike cestovného ruchu je venovaná priemerná pozornosť (aj napriek všeobecnému pocitu, že to tak nie je). Do programového vyhlásenia sa preniesla predmetná problematika v dostatočnej miere. Výsledky prieskumu¹ (Némethová, 2017), v rozpore so zisteniami spojenými s transferom problematiky cestovného ruchu z volebných programov, poukázali na to, že voliči nepoznajú volebné programy parlamentných strán a hnutí, ale aj napriek tomu tvrdia, že problematiky cestovného ruchu by v nich mohlo byť viac. Podľa výsledkov analýzy volebných programov a ďalších dokumentov jednotlivých strán sa každá z nich, s výnimkou strany ĽS-Naše Slovensko, zaoberala problematikou rozvoja cestovného ruchu pre nasledujúce obdobie konkrétne, alebo aspoň sprostredkovane, cez faktory úzko súvisiace s cestovným ruchom ako napríklad rozvoj regiónov, dopravy, infraštruktúry, vidieka, podmienok na podnikanie a zamestnanosť. Z prehľadu je zrejmé, že politické strany a hnutia vnímajú cestovný ruch ako faktor, ktorý môže mimoriadne pozitívne ovplyvniť rozvoj regiónov Slovenska, a to aj tých, ktoré v súčasnosti patria medzi menej atraktívne a zároveň sa cestovný ruch postupne dostáva na Slovensku do pozície významného hospodársko-politického faktora.

LITERATÚRA

- BEDNÁROVÁ, G. – BAČÍK, R.: Marketingová stratégia v rámci predvolebnej kampane Prezidentské voľby 2014. Prešov: Bookman, 2016.
- CABADA, L. – KUBÁT, M. a kol.: Úvod do studia politickej vedy. Praha: Eurolex bohemia. 2004.
- DANČIŠIN, V.: Ignorovaný a nerešpektovaný slovenský volič v kontextoch politickej tolerance. In: Idea tolerance I: jej multikultúrne východiská, dimenzie, limity a ich interdisciplinárne (filozofické, teologické a politologické) reflexie. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2013, s. 162 – 173.
- DANČIŠIN, V.: Voľby a volebné systémy: terminologické penzum. Prešov, PU v Prešove, 2014.
- DANČIŠINOVÁ, L.: Political campaign in the age of omnipotent mass media. *Annales Scientia Politica*, roč. 4, č. 2, 2015, s. 80 – 86.
- EUROSTAT.: Štatistika cestovného ruchu. 2017. Dostupné na internete: <http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Tourism_statistics/sk> [8/10/2017].
- GÚČIK, M.: Cestovný ruch, úvod do štúdia. Banská Bystrica: DALI-BB s.r.o. 2010.
- IŠTOK, R. – MADZIKOVÁ, A.: Priestorovo-politické systémy na začiatku 21. storočia a perspektívy ich vývoja. Prešov: PU v Prešove 2014.
- JOHNSON, D. B.: Teória verejnej voľby. Úvod do novej politickej ekonómie. Bratislava: Sofa 2008.
- KÁŠOVÁ, M.: Môj volič – môj pán!: lingvokulturologické reflexie o politickej reklame. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove 2011.
- KLÍMA, M.: Volby a politické strany v moderných demokraciách. Praha: Radix s.r.o. 1998.
- KRASNODEBSKI, A. – BADACH, E. – CIEŚLIK, J. – TEJ, J.: Agritourism as a form of entrepreneurship development in rural areas. In: Podnikateľské prostredie a regionálne aspekty rozvoja II. Prešov: ManaCon, 2004.
- KUBÁT, M. a kol.: Politické a ústavné systémy zemí středovýchodní Evropy. Praha: Eurolex Bohemia 2004.
- LAČNÝ, M.: Spoločenská zodpovednosť podnikov a korporatívne občianstvo – otázky a výzvy. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity 2012.
- LAČNÝ, M.: Mutual Trade and Cross-Border Economic Interaction of Ukraine and Slovak Republic. *Journal of Economic Development, Environment and People*, roč. 6, č. 3 (2017), s. 92-102.
- MATUŠIKOVÁ, D.: Základy cestovného ruchu pre manažerov. Prešov: Bookman 2013.
- MOST-HÍD.: Občianska vízia 2016. 2016. Dostupné na internete: <http://obcianskavizia.sk/sites/default/files/obcianska_vizia.pdf> [8/6/2017].

¹ Vzorka respondentov predstavovala 120 voličov, priemerný vek 34,3 rokov, na parlamentných voľbách sa ich zúčastňuje 75,4 %. V prieskume išlo o voličov celého politického spektra strán zúčastnených vo voľbách v dvoch samosprávnych krajoch na Slovensku.

- NÉMETHOVÁ, N.: Problematika cestovného ruchu v programoch politických strán. Záverečná práca spracovaná na FM PU v Prešove 2017.
- OBYČAJNÍ ĽUDIA.: Program za ľudské a rozumné Slovensko. 2016. Dostupné na internete: <http://www.obycajniludia.sk/wp-content/uploads/2016/03/PROGRAM_OLANO_bez_orezek_B.pdf> [7/6/2017].
- PAPCUNOVÁ, V. – VAVREK, R. – URBANÍKOVÁ, M.: Komunálne voľby ako výsledok nežnej revolúcie v podienkach Slovenska. In: Paradoxy fenoménu demokracie. Č. Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálnych štúdií, 2017, s. 60-71.
- SAS.: Agenda 2020. 2016. Dostupné na internete: <http://www.strana-sas.sk/file/4329/agenda2020_A5.pdf> [6/6/2017].
- SAS.: Volebný program strany. 2016. Dostupné na internete: <http://www.strana-sas.sk/program/file/4330/SaS_volebny_program.pdf> [6/6/2016].
- SIET.: Dobrý štát slúži ľuďom. 2016. Dostupné na internete: <<http://siet.sk/wp-content/uploads/2016/01/Plán-Siete-pre-obdobie-2016-2020.pdf>> [8/6/2017].
- SME RODINA – BORIS KOLLÁR.: Volebný program strany. 2016. Dostupné na internete: <<http://hnutie-smerodina.sk/Program-Hnutia-Sme-Rodina.pdf>> [6/6/2016].
- SMER – SD.: Volebný program strany. 2016. Dostupné na internete: <<http://strana-smer.sk/priority-programu-strany-smer-sd-pre-roky-2016-2020-0>> [6/6/2017].
- SNS.: Hrdo, odborne, slušne. 2016. Dostupné na internete: <http://www.sns.sk/engine/assets/uploads/2016/01/volebny_program_2016.pdf> [7/6/2017].
- ŠSTATISTICKÝ ÚRAD SR.: Voľby do národnej rady SR. 2016. Dostupné na internete: <<http://volby.statistics.sk/nrsr/nrsr2016/sk/>> [1/10/2017].
- TEJ, J.: Povolebné tendencie vývoja ekonomiky a teória verejnej voľby. In: Voľby 1998 v Slovenskej republike: (stav – kontexty – perspektíva). Prešov: Katedra sociálno-politologických vied FF PU v Prešove 1998, s. 162 – 165
- TEJ, J. – ŠIMKOVÁ, H.: Problematika regionálneho rozvoja v programoch politických strán na Slovensku. Regionální disparity, no. 5, 2009.
- UNWTO.: International Recommendations for Tourism Statistic. 2008. Dostupné na internete: <http://unstats.un.org/unsd/publication/Seriesm/SeriesM_83rev1e.pdf> [10/10/2017].

VÝVOJ GLOBÁLNEJ ENVIRONMENTÁLNEJ POLITIKY – VÝSKUM A PRAX

ROMAN NOVOTNÝ – VIERA IVANKOVÁ

Roman Novotný
Department of Environmental Management
Faculty of Management
University of Prešov
Slovak Republic
Email: roman.novotny@smail.unipo.sk

Viera Ivanková
Department of Economics and Economy
Faculty of Management
University of Prešov
Slovak Republic
Email: viera.ivankova@smail.unipo.sk

Abstract:

The aim of this article is to give an overview of global environmental problems, outline the ways in which countries and people have tried to solve them and present some of the most important aspects of global environmental policy as part of its development. The influence that international relations scholars and global environmental policy scientists can have on policy-makers is also solved, with a primary focus on diffuse influence. Political and scientific measures and international regimes that have tried to solve certain environmental problems or tried to find a compromise between these measures are also mentioned.

Keywords:

Global environmental policy, Global policy development, Influence of research on policy.

Úvod

Globálne environmentálne problémy sú v medzinárodnej politike relatívne novým pojmom, keďže globálny environmentalizmus sa nestal politickou silou až do šesťdesiatych rokov 20. storočia. Odvtedy sa vlády, mimovládne organizácie a iné organizácie snažili dosiahnuť dohody alebo nájsť nové spôsoby riešenia týchto problémov. Niektoré dohody boli založené na existujúcich metódach medzinárodného rokovania alebo politického riadenia, zatiaľ čo iné boli založené na novom myslení

a potrebe položiť nový základ pre dosiahnutie politickej dohody v tejto oblasti.

Dôsledky globálnych environmentálnych problémov sa stupňujú a tento pojem sa postupne dostáva do povedomia a myslí rastúceho počtu ľudí. Aj podľa mnohých vedcov žijeme v čase krízy: sú potrebné naliehavé opatrenia. Náš vplyv na prírodný svet vyvoláva významné a rastúce ekonomické, zdravotné a bezpečnostné náklady v oblasti našich ľudských spoločností.

Dôsledky pre svetovú politiku sú závažné. V správe Pentagonu sa uvádza, že rastúce globálne teploty, meniace sa zrážkové modely, zvyšujúca sa morská hladina a extrémnejšie poveternostné udalosti zintenzívnia výzvy globálnej nestability, hladu, chudoby a konfliktov. Pravdepodobne povedú k nedostatku potravín a vody, pandemickým ochoreniam, sporom o utečencov a zdroje a tiež k ničivým prírodným katastrofám v regiónoch po celom svete (US Department of Defense, 2014).

Dôsledky pre štúdium svetovej politiky sú rovnako závažné. Ak disciplína medzinárodných vzťahov nemôže prispieť k environmentálnym otázkam, ktoré sa týkajú prežitia ľudstva, bude to mať obmedzený význam aj vo vzťahu k svetovej politike. Štúdium globálnych environmentálnych problémov sa v rámci medzinárodných vzťahov rozširuje, avšak globálna environmentálna politika stále zostáva jednou zo zanedbávaných oblastí. Konkrétne napríklad akademik Robert O. Keohane (2015, s. 19) na výročnom stretnutí Americkej asociácie politologických vied rozprával o zanedbávaní zmien klímy: „Napriek tomu, že niektorí politickí vedci (napr. Victor, 2011) majú vynikajúcu prácu, ich zoznam je malý. Veľmi málo významných politologických oddelení má na fakulte niekoho, koho hlavný výskum sa týka zmien klímy – aj keď pre budúcnosť ľudstva je zmena klímy prinajmenšom rovnako dôležitá ako iné témy, ktoré dostávajú oveľa väčšiu pozornosť, vrátane medzinárodného obchodu a ľudských práv. Porovnajme našu miernu pozornosť o zmeny klímy s obrovskou pozornosťou, ktorú profesia venovala predchádzajúcej existenčnej hrozbe planéty – jadrovej vojne“. Súhlasíme s autorom, environmentálne otázky – nielen klimatické zmeny – zostávajú na okraji disciplíny.

V súčasnosti je najnaliehavejšou verejnou obavou antropogénne vyvolaná zmena klímy. Podľa Sira Johna Houghtona (2015), významného vedca zo Spojeného kráľovstva, je globálne otepľovanie v tejto dobe zbraňou hromadného ničenia. Ďalej uvádza, že 90. roky boli najteplejšou dekadou za posledných 1000 rokov. Pravdepodobne s tým súvisia rôzne trendy – v máji 2003 bola pevnina Spojených štátov amerických zasiahnutá 562 tornádami, pričom došlo k usmrteniu 41 ľudí, v Indii v roku 2003 dosiahli teploty pred monzúnom 49°C (120°F), 5°C (9°F) nad normálnom, s počtom obetí – 1500 ľudí. Ďalší britský vedec, Sir David King (2015), tvrdí, že podľa jeho názoru je zmena klímy najväčším problémom, ktorému dnes čelíme, závažnejší než hrozba terorizmu. Tento vedecký pracovník špecifikoval Spojené štáty americké ako primárnu prekážku – kvôli nerešpektovaniu týchto obáv. Poznamenal, že USA musia brať hrozbu globálneho otepľovania vážnejšie.

Environmentálne problémy sú jednoznačne témou veľkého záujmu a majú vážne dôsledky pre medzinárodnú politiku. Sú sporné, ale to neznamená, že si treba myslieť, že neexistujú. Musíme skôr identifikovať obmedzenia, ktoré nám bránia v ich plnom pochopení a následne stanoviť spôsoby ako sa môžu niektorí aktéri snažiť zastupovať tieto riešenia spôsobom, ktorý odôvodňuje rôzne environmentálne politiky. Politický prístup sa snaží zistiť, kto vyhrá a stratí tým, že prezentuje informácie rôznymi spôsobmi.

Vzhľadom na relatívny nedostatok pozornosti, ktorý odborníci z medzinárodných vzťahov venujú oblasti klimatických zmien a iným globálnym environmentálnym otázkam, však existujú dôkazy o vplyve štúdia medzinárodných vzťahov na globálnu environmentálnu politiku. V praxi globálnej politiky životného prostredia bola skutočne dôležitá úloha pre týchto vedcov a ich koncepty.

Rôzne typy vplyvu výskumu na politickú prax

Zdá sa, že je analyticky užitočné rozdeliť vplyv vedcov na globálnu environmentálnu politiku na tri ideálne typy, ktoré spadajú do spektra „priamy-nepriamy“. Na najviac priamej úrovni sa objavuje kauzálny vplyv, keď

vedecké myšlienky zmenia správanie tvorcov politik prostredníctvom pozorovateľných kauzálnych mechanizmov. Inými slovami k danému správaniu politika by nebolo došlo, nebyť špecifických akademických poznatkov alebo koncepcií. Na druhom konci spektra sa objavuje difúzny vplyv, keď vedecký výskum všeobecne sleduje a reaguje na obavy v politickom svete a naopak. Tu vedci a politici nemusia byť nutne vo vzájomnej interakcii, ale zdieľajú spoločný súbor záujmov, vedomostí, obáv a predpokladov (Green, 2014, s. 3-4).

Medzi týmito dvoma extrémami môžeme podľa Greenovej (2014, s. 4) identifikovať interaktívny vplyv, v ktorom sa vedci v spolupráci s politikmi aktívne podieľajú na rôznych politických procesoch. V tejto forme vplyvu, ktorý sa nachádza v polovici spektra, pravdepodobne prúdi kauzalita obidvoma smermi, keďže sa vedci a tvorcovia politik zaoberajú výmenou informácií v kontexte spoločného riešenia problémov. Náš názor je, že táto posledná forma vplyvu je v rámci globálnej environmentálnej politiky najvýznamnejšia. Táto forma je taktiež pomerne bežná v globálnej environmentálnej politike v porovnaní s inými podkategóriami štúdia medzinárodných vzťahov z dvoch dôvodov: technická povaha mnohých otázok zvyšuje relatívnu hodnotu špecializovaných vedomostí a tvorcovia politik v oblasti životného prostredia sú rozptýlenejší a dostupnejší ako tí, ktorí sa nachádzajú v iných vedných oblastiach.

Aby sme zistili, či veda o globálnej environmentálnej politike má nejaký vplyv na prax politiky, musíme definovať to, čo máme na mysli pod vplyvom. Najpriamejším vysvetlením tohto vplyvu je transformácia konkrétnych vedeckých myšlienok a činov do správania tvorcov politik. Betsillová a Correllová (2008) vymedzujú tento druh vplyvu ako situácie „keď jeden účastník úmyselne komunikuje s iným, aby zmenil jeho správanie a zmenil to, čo by sa inak stalo“. To je veľmi vysoký štandard pre vplyv, vytvorenie tohto typu špecifického vplyvu si vyžaduje starostlivú analýzu, ktorá by pravdepodobne zahŕňala sledovanie procesov a porovnávacie analýzy s cieľom preukázať, že návrh predložený konkrétnym aktérom sa odráža vo výsledkoch vďaka úsiliu tohto účastníka.

Avšak tento typ kauzálného vplyvu je zriedkavý, pretože vyžaduje, aby akademickí pracovníci z výskumu a vyučovania ukrojili významné množstvo času a predpokladá, že akademici a ich myšlienky majú rozhodujúci vplyv na komplexné politické procesy, v ktorých súťažia o vplyv rôzni aktéri. Tieto stavy sa vyskytujú zriedkavo. Kauzálny vplyv však zodpovedá intuitívnemu pohľadu na to, čo „vplyv“ znamená.

Na druhom konci stupnice je oveľa rozptýlenejšia forma vplyvu, kde koncepty a myšlienky vytvorené vedcami sú prijaté praktikmi v oblasti politiky a odrážajú sa v politických výsledkoch. Toto nemusí byť výsledkom úsilia vedeckých pracovníkov, môže sa to stať len preto, že akademická práca je jednoducho vo svete využívaná pri tvorbe alebo implementácii politiky. Napríklad vedci, ktorí pomenujú javy a opisujú ich charakteristiky, môžu poskytnúť užitočnú službu politickým činiteľom alebo aktivistom, ktorí potom môžu stavať na týchto vedomostiach, hoci sa spomenutí vedci priamo nesnažia ovplyvňovať jednotlivých aktérov alebo ich politiky. Učenci reagujú na vývoj v politickom svete, vedecké myšlienky preniknú do politických diskusií a v konečnom dôsledku do politiky. Je pravdepodobné, že práve táto veľmi rozptýlená forma (vzájomného) vplyvu je v priemere najčastejšou odrodou na poli globálnej environmentálnej politiky.

Medzi týmito dvoma formami vplyvu je typ, ktorý Greenová (2014, s. 3-4) v širšom zmysle nazvala interaktívnym vplyvom a definuje ho ako priamu účasť vedcov v politike. Takéto zapojenie môže mať niekoľko foriem. Po prvé mnohé environmentálne inštitúcie umožňujú a podporujú akademických pozorovateľov v príspevkoch na oficiálnych multilaterálnych stretnutiach. Učenci v oblasti globálnej environmentálnej politiky pravidelne predkladajú celý rad ideí a návrhov politiky, mnohé vychádzajúce z akademických údajov a analýz. Po druhé mnohé medzinárodné organizácie zaraďujú vedeckých odborníkov do rôznych výborov, ktoré sú poverené preskúmaním alebo vykonávaním rozhodnutí. Napríklad Medzivládny panel pre zmenu klímy (IPCC), ktorého úlohou je rozvíjať vedecký konsenzus o príčinách a dôsledkoch zmeny klímy a rôznych dostupných politických odpovediach, zahŕňa rad sociálnych vedcov, vrátane vedcov

z radov medzinárodných vzťahov, konkrétne napríklad aj v článku viackrát citovaného autora Davida G. Victora.

Tabuľka 1 sumarizuje každý typ vplyvu. Nemyslíme si, že priame formy vplyvu sú prirodzene „lepšie“ než iné, rozptýlené formy. Je pravdepodobnejšie, že zdravý vzťah medzi vedou a politikou vyžaduje rozmanitý súbor interakcií, ktorý zahŕňa všetky formy vplyvu.

Tabuľka 1: Druhy vedeckého vplyvu na politiku podľa Greenovej (2014)

Druh vplyvu	Vzťah medzi vedcom a politikom
Kauzálny	Vedci alebo akademicky odvodené myšlienky presvedčia politikov
Interaktívny	Politik konzultuje s vedcami alebo vedci praktici fungujú ako komunikačný most
Difúzny	Všeobecná rezonancia medzi akademickou literatúrou a myšlienkami v politickom svete, každý si uvedomuje druhú stranu, ale aktéri nie sú priamo spojení

Difúzny vplyv – Vedci v oblasti globálnej environmentálnej politiky sledujú politické diskusie

V rámci historického vývoja globálnej environmentálnej politiky a rôznych vedeckých štúdií existujú prepojenia práve podľa vzoru rozptýleného difúzneho vplyvu. V rámci historického prístupu je užitočné opísať hlavné témy vedeckého prieskumu zhruba po desaťročiach, pričom treba venovať osobitnú pozornosť tomu, kedy a ako prispievajú do diskusií politológovia a ako ich formujú. Okrem toho takisto sledujeme, do akej miery sa vedecké diskusie prekrývajú s politickými diskusiami v tom istom časovom období. Objavujú sa dva základné poznatky. Po prvé, zatiaľ čo politológovia boli v prvých rokoch relatívne nezainteresovaní v globálnej environmentálnej politike, výskum medzinárodných vzťahov ohľadom životného prostredia a dôležitý politický vývoj sa čoraz viac prekrývali. Po druhé, došlo ku globálnemu zvýšeniu dôležitosti environmentálnych otázok v politike. Inými slovami, čím viac sa globálna environmentálna politika stávala dôležitejšou pre svetovú politiku, tým sa štúdium medzinárodných vzťahov viac zaujímalo o túto globálnu environmentálnu politiku.

Populačný problém v 60-tych rokoch

Prejdeme k začiatkom dnešnej globálnej environmentálnej politiky, do povojnového obdobia. V šesťdesiatych rokoch sa otázky životného prostredia vyvíjali nad rámec ich počiatočného „zachovania“, zameraného na ochranu druhov a cezhraničný manažment zdrojov. Naopak sa centrom pozornosti stali problémy hospodárskeho rastu a blahobytu ľudí, čo prinieslo dôležitý odrazový bod v politickom záujme aj vedeckej práci v rámci oblasti globálnej environmentálnej politiky. Väčšina záujmu sa zamerala na súvisiace otázky rastu populácie a nedostatku zdrojov. Rast populácie bol aktuálny problém, pretože celosvetové tempo rastu populácie sa na konci päťdesiatych a začiatku šesťdesiatych rokov dramaticky zvýšilo. Podľa údajov Svetovej banky (2016) sa medzi rokmi 1960 a 1970 miera rastu globálneho obyvateľstva zvýšila približne z 1,3 % až na 2,0 %. V posledných rokoch sa odhaduje, že to môže byť blízko 1,1 %.

Ako sa počet obyvateľov zvyšoval, nedostatok zdrojov sa stával problémom. Táto otázka bola mimoriadne dôležitá v rozvojovom svete, kde bolo tempo rastu vyššie a nedostatok už bol problémom.

Práca Paula a Anny Ehrlichových (1968), Populačná bomba, bola pesimistická v súvislosti s globálnymi vyhliadkami. Kniha odrážala argumenty o lineárnom náraste zdrojov potravín, ktorý by bol nakoniec prekrytý exponenciálnym rastom populácie, podobnú teóriu prezentoval už v roku 1798 Thomas Robert Malthus (1983). Toto jednoduché matematické zhodnotenie konštatuje, že nakoniec by reprodukcia bola obmedzená dostupnosťou zdrojov. Ehrlichovci opätovne predstavili tieto malthusiánske limity a predpovedali, že hladomory sa po vybuchnutí „populačnej bomby“ čoskoro stanú bežnými.

Neskôr, už na začiatku 70-tych rokov, správu s podobnou témou priniesol takzvaný „Rímsky klub“ – skupina akademikov pracujúcich na Technickej univerzite v Massachusetts – prostredníctvom správy „Limity rastu“. Táto práca, ktorú vedú prírodovedci Donella a Dennis Meadows, Jorgen Randers a William W. Behrens III (1972), používa počítačové modely na predpovedanie toho, ako by interakcie medzi rôznymi problémami a faktormi mohli

ovplyvniť „súčasnú a budúcu situáciu človeka.“ Ich modely skúmajú účinky piatich trendov – industrializácie, rastu populácie, podvýživy, vyčerpania neobnoviteľných zdrojov a zhoršovania kvality životného prostredia. Ich zistenia sú podobne pesimistické: predpovedajú, že hranice rastu sa dosiahnu v nasledujúcom storočí.

Iné diela skúmajú, ako môže ľudské správanie, okrem reprodukcie, zhoršiť problémy s nedostatkom zdrojov. Práca Garretta Hardina „Tragédia obecnej pastviny“ (1968) opisuje, ako racionálne správanie jednotlivcov vedie ku kolektívnemu iracionálnemu výsledku – zničeniu bežne používaných zdrojov. Bez akéhokoľvek vonkajšieho obmedzenia alebo regulácie „sloboda v spoločenstve prináša zničeniu všetkých“. Tento model bol neskôr vyriešený racionálnym prístupom k medzinárodnej spolupráci.

Nakoniec – opäť už na začiatku 70-tych rokov, avšak príbuzné hlavnej téme 60-tych rokov – Paul Ehrlich, John Holdren a Barry Commoner (1972) vytvorili spoločne vzorec „I=PAT“, v ktorom identifikovali tri kľúčové interakčné faktory, ktoré ovplyvňujú vplyv na životné prostredie: obyvateľstvo, bohatstvo a technológia. Tvrdili, že samotný rast populácie nemohol poskytnúť plné pochopenie vplyvu na životné prostredie. Použitie technológií a úroveň bohatstva by mohli mať potenciálne zmierňujúce alebo zhoršujúce účinky. V jednoduchosti by preto riadenie rastu populácie nedostatočne zohľadňovalo problém nedostatku zdrojov.

Stručne povedané, vedecká práca sa v šesťdesiatych rokoch zameriava na rast populácie a nedostatok zdrojov. V tom čase rozvojový svet rýchlo rástol a preto je do značnej miery zodpovedný za celkové globálne zvyšovanie týchto problémov.

Opäť je dôležité poznamenať, že politológovia v diskusii v podstate chýbajú. Veľká väčšina, ktorá prispela k diskusii o preľudnení a nedostatku zdrojov, bola tvorená prírodovedcami. Všeobecne platí, že v tomto období sa globálna environmentálna politika ešte považuje za oblasť prírodných, nie spoločenských vied.

Sedemdesiate roky 20. storočia: Vznik moderného environmentálneho hnutia a globálnej správy životného prostredia

Otázky životného prostredia zaznamenali na začiatku sedemdesiatych rokov výraznú zmenu v politickom význame. V reakcii na sériu priemyselných katastrof a varovaní, ako napríklad Tichá jar od Rachel Carsonovej (2002), sa objavilo moderné environmentálne hnutie, sústredené okolo industrializovaného sveta, vyžadujúce vládny zásah na ochranu ovzdušia, vody a iných prírodných zdrojov. Toto základné hnutie malo za následok vytvorenie moderných environmentálnych zákonov a regulačných inštitúcií vo vyspelých ekonomikách.

Táto zmena taktiež znamenala prelom pre environmentálnu politiku na medzinárodnej úrovni. V roku 1971 vydali vedeckí experti z rozvojového sveta správu Founex (1972) (pomenovaná podľa miesta stretnutia – Founex, Švajčiarsko). Správa priniesla tri dôležité príspevky k širšiemu politickému dialógu. Po prvé uznala, že rozvojové krajiny majú tiež problémy so životným prostredím, hoci boli veľmi odlišné od tých, ktoré sú v rozvinutom svete. Po druhé správa položila základy pre ďalšiu diskusiu o vzťahu medzi hospodárskym rozvojom a ochranou životného prostredia na nadchádzajúcom zasadnutí OSN, na Konferencii o životnom prostredí, ktorá sa mala konať v Štokholme v roku 1972. Zdôraznenie potrieb rozvojových krajín bolo pravdepodobne dôležitým faktorom ich účasti na konferencii. Nakoniec a po tretie drasticky posunula diskusiu o globálnej environmentálnej politike. Rozvojové krajiny už neboli predmetom analýzy (a zdrojom problému), boli tiež považované za nevyhnutných účastníkov prebiehajúcej diskusie o riešeníach.

Vedci v oblasti medzinárodných vzťahov spočiatku tieto politické zmeny prevažne v signifikantnej miere nezaznamenali. Ale jedna veľmi dôležitá výnimka prišla od George Kennana – postavy, ktorá bola v centre spojitostí medzi vedou a politikou. Článkom v magazíne Foreign affairs (1970) vyzval Kennan na vytvorenie medzinárodnej organizácie pre životné prostredie, aby bolo koordinované globálne úsilie o ochranu planéty. Tvrdil, že takáto inštitúcia by mohla uľahčiť vý-

skum a zdieľanie informácií a koordinovať národné regulačné stratégie. Mal tiež radikálny návrh, že by táto organizácia mohla priamo regulovať globálne štandardy, nad ktorými by nemal nikto iný zvrchovanosť. Aj keď to nebol zrejmy a rozvinutý návrh, jeho návrh sa v reálnom svete vyskúšal o niekoľko rokov neskôr.

V roku 1972 sa predstavitelia štátov zúčastnili prvej celosvetovej konferencie o environmentálnych otázkach. Štokholmská konferencia o životnom prostredí (1972) sa odvinula od problémov identifikovaných v správe Founex. 113 krajín, spolu so zástupcami medzinárodných organizácií a mimovládnych organizácií bolo zvolaných, aby riešili tieto problémy. Konferencia priniesla niekoľko kľúčových výsledkov. Po prvé Štokholmská deklarácia stanovila základné zásady pre usmerňovanie budúcich opatrení. Dôležité je, že zahŕňala povinnosť ľudí zodpovedať za ochranu a zlepšenie životného prostredia pre súčasné a budúce generácie a tiež zodpovednosť za vlastné využívanie prírodných zdrojov a nevytváranie environmentálnej škody iným krajinám. Po druhé konferencia načrtla „akčný plán“, v ktorom sa identifikuje celý rad krokov, ktoré by štáty mali podniknúť na vytvorenie komplexného programu v oblasti životného prostredia. Po tretie štáty vytvorili Program OSN pre životné prostredie, medzinárodnú inštitúciu poverenú „podporou medzinárodnej spolupráce v oblasti životného prostredia“.

Z pohľadu štúdia medzinárodných vzťahov bola táto konferencia významná hlavne tým, že vytvorila medzinárodné inštitúcie a inštitucionálny rámec, ktorý sa stal ohniskom akademického výskumu v ďalších rokoch – 1980 až 1990.

Výskum „bioenvironmentalizmu“, ktorý „zdôrazňuje biologické limity Zeme na podporu života“, tiež vzišiel z podnetov formulovaných v sedemdesiatych rokoch minulého storočia (Clapp a Dauvergne, 2011). Tieto diela, rovnako ako ich predchodcovia, sa zaoberali otázkami nedostatku a schopnosťou planéty poskytnúť ľuďstvu dostatok prostriedkov. Teoretici v oblasti štúdia medzinárodných vzťahov (1977) vstúpili do tejto diskusie najmä prostredníctvom špeciálneho vydania žurnálu *International Studies Quarterly* s názvom „Medzinárodná politika nedostatku“. Vychádza z jednoduchého, ale odvážneho predpokladu, že dokonca aj najväčší skeptici zistili, že

medzinárodná politika nedostatku bude dôležitou charakteristikou budúceho medzinárodného systému.

To znamená, že v sedemdesiatych rokoch sa vytvoril korpus práce vedcov v oblasti medzinárodných vzťahov ohľadom otázok globálnej environmentálnej politiky. Zaujímavé je, že sa tento základ netýka priamo politických diskusií tej éry. Skôr reaguje na skoršiu akademickú prácu, ktorú viedli vedci ohľadom globálnej environmentálnej politiky mimo štúdia medzinárodných vzťahov a ktorá bola zameraná na otázky kapacity zdrojov vzhľadom na rastúcu populáciu.

1980 – 1990: Začiatok teórie medzinárodných režimov

Podľa Mitchella (2002) bolo v tomto období podpísaných niekoľko dôležitých dohôd, medzi ktoré patria: Stredomorský akčný plán, Dohovor o dlhodobom znečisťovaní ovzdušia prechádzajúcim hranicami štátov, Montrealský protokol, ako aj niekoľko zmlúv upravujúcich ochranu rôznych druhov rýb a ochranu Antarktídy. Rozvoj medzinárodnej legislatívy v oblasti životného prostredia prebiehal súčasne s nástupom teórie medzinárodných režimov v štúdiu medzinárodných vzťahov.

Zároveň sa naďalej rozširovala inštitucionálna štruktúra globálnej environmentálnej politiky. Valné zhromaždenie OSN potvrdilo potrebu väčšej úlohy Programu Spojených národov pre životné prostredie pri stanovovaní programových priorít na ochranu životného prostredia v rozvojovom svete (UN General Assembly, 1983). V dôsledku rastúceho dôrazu na globálnu environmentálnu politiku vytvoril generálny tajomník OSN Javier Perez de Cuellar Svetovú komisiu pre životné prostredie a rozvoj, ktorej predsedala predsedníčka vlády Nórska, Gro Harlem Brundtlandová. Takzvaná Brundtlandovej komisia vydala v roku 1987 svoju záverečnú správu „Naša spoločná budúcnosť“ (World Commission on Environment and Development, 1987). V správe sa uvádza kľúčové, paradigmatické vyhlásenie o udržateľnom rozvoji, ktorý definuje ako rozvoj, ktorý zodpovedá potrebám súčasných generácií bez toho, aby ohrozoval schopnosť budúcich generácií plniť si svoje vlastné potreby.

Brundtlandovej komisia v správe trvala na potrebe medzinárodnej spolupráce na dosiahnutie dvojitého cieľa – hospodárskeho rastu a ochrany životného prostredia – vrátane potreby väčšieho medzinárodného a vnútroštátneho práva v oblasti životného prostredia a aktívnej účasti multilaterálnych finančných inštitúcií na poskytovaní potrebných finančných prostriedkov a know-how rozvojovým krajinám. To bolo samozrejme jednoduchšie povedané ako urobené a nasledujúce desaťročia ukázali, ako môže byť koncepcia udržateľného rozvoja prekrytá konkurenčnými prioritami bohatých aj chudobných krajín. Bez ohľadu na to však správa Naša spoločná budúcnosť poskytla ďalší politický materiál pre rozšírenú medzinárodnú inštitucionálnu architektúru.

Tento materiál sa podľa Meakinovej ďalej preberal na Summite Zeme v Riu (1992), na ktorom 172 krajín (116 zastúpených hlavami štátu) súhlasilo s mimoriadne ambicióznou sériou záväzkov na ochranu globálneho prostredia, vrátane rozsiahleho aspirujúceho textu nazvaného Agenda 21, ktorého cieľom bolo zaviazat krajiny k cieľom uvedeným v Brundtlandovej správe. Hmatateľnejšie sa objavili nové programy v oblastiach ako sú lesy, biodiverzita a zmena klímy. Aj o viac ako dve desaťročia neskôr však zostáva väčšina cieľov týchto záväzkov nevyriešená, hoci možnosť účinnej globálnej regulácie environmentu sa v tej dobe javila ako veľmi reálna a priťahovala pozornosť vedcov v oblasti medzinárodných vzťahov.

V polovici 80-tych rokov sa u vedcov v oblasti dostala do popredia teória medzinárodných režimov. Zvlášť vydanie žurnálu Medzinárodné organizácie o medzinárodných režimoch z roku 1982 otvorilo novú výskumnú agendu pre vedcov z oblasti medzinárodných vzťahov a tiež pre odborníkov na globálnu environmentálnu politiku (Krasner, 1982). Krasnerova často citovaná definícia medzinárodných režimov ako „princípov, noriem, pravidiel a rozhodovacích postupov, okolo ktorých sa zbližujú očakávania aktérov v danej oblasti“, náležite opisuje rozmach činnosti, ktorá sa vyvíja na medzinárodnej environmentálnej scéne. Nové medzinárodné právne nástroje, rozšírenie mandátov pre existujúce medzinárodné organizácie a rastúca aktivita neštátnych subjektov boli sprievodnými znakmi rastu environmentálnych režimov.

Po raste dôležitosti globálnej environmentálnej politiky v rámci svetovej politiky čoskoro nasledoval podobný nárast významu tejto agendy v pozornosti vedeckej komunity. Teoretické prístupy k spolupráci zahŕňali skúmanie environmentálnych problémov (napr. Barrett, 1994). Teória medzinárodných režimov poskytla vhodný teoretický základ pre analýzu, ktorú mnohí učenci v oblasti globálnej environmentálnej politiky prijali. Mnohé historické opisy súhlasia s tým, že práca na environmentálnych režimoch je paradigmatickou príspevok globálnej environmentálnej politiky do širšej oblasti medzinárodných vzťahov.

Práca na environmentálnych režimoch môže byť rozdelená zhruba na riešenie štyroch tém: tvorba, formovanie, súlad a účinnosť. Práca Orana Younga (1989) predstavuje model inštitucionálneho vyjednávania, ktorý na vysvetlenie formácie režimov zdôrazňuje charakteristiky, ktoré sú nad rámcom domácej politiky, ako je napríklad dostupnosť riešení, vnímanie spravodlivosti a masívne mechanizmy dodržiavania predpisov. Práca Petra Haasa (1989) o epistemických komunitách, ktorá vyvolala širšiu reakciu aj mimo rámca globálnej environmentálnej politiky, zdôrazňuje konsenzus medzi vedeckými odborníkmi pri podporovaní formovania tohto režimu.

Vedci zaoberajúci sa globálnou environmentálnou politikou vytvorili mnoho typológií na charakterizovanie environmentálnych problémov (napr. O'Neill, 2009). V súlade s neoliberaálnym inštitucionalizmom, závisí množstvo vysvetlení ohľadom návrhu režimu od povahy problému. Mitchellova štúdia (1994) MARPOLu ukazuje, ako boli technologické štandardy schopné výrazne znížiť znečistenie mora, zatiaľ čo lacnejšia možnosť – limity vypúšťania v blízkosti pobrežia – v tomto ohľade veľký účinok nemala. Prvý prístup bol ľahšie monitorovaný a presadzovaný, pretože člnom bez požadovanej technológie bol odopretý vstup do prístavu. Victor a Coben (2005, s. 25) ponúkajú kritické hodnotenie Kjótskeho protokolu založené na nesúlade problému s riešením. Riešenia boli zamerané na nasadenie kvantitatívneho nástroja proti problému, kde je vhodnejšie nasadenie sankcií za poškodzovanie prostredia.

V rámci literatúry o teórii medzinárodných režimov sa vedci z medzinárodných vzťahov

najviac zamerali na otázky, či sú environmentálne režimy účinné. Účinnosť je rôznymi učencami definovaná inak. Dve hlavné rozdiely sú medzi prijatím dodržiavania pravidiel a merateľným zlepšením výsledkov v oblasti životného prostredia (Haas, 1993). Je to obzvlášť náročné, pretože to vyžaduje porovnanie s hypotetickými výsledkami (výsledky v oblasti životného prostredia pri neexistencii zmluvy) a tiež uznanie, že iné faktory nad rámec režimu môžu prispievať k zhoršovaniu životného prostredia (Mitchell, 2003, s. 444).

Niekoľko diel prinieslo užitočné rámce, ktoré poukazujú na niektoré užitočné východiskové body. Haas, Keohane a Levy (1993) zistili, že tieto medzinárodné režimy sú najúčinnnejšie, keď bola v platnosti koncepcia „3C“: environmentálne znepokojenie (environmental concern), pohostinné zmluvné prostredie (hospitable contractual environment) a primeraná úroveň národných kapacít (adequate levels of national capacity).

Iné práce hodnotia kvantitatívnu účinnosť. Breitmeier et. al. (2006) zhromaždili databázu medzinárodných environmentálnych režimov a cieľom je poskytnúť širší obraz o účinnosti v rôznych oblastiach problematiky.

Tento krátky prehľad prác o téme medzinárodných environmentálnych režimov ide len po povrchu rozsiahlej literatúry o danej problematike. Obdobie je však charakterizované skôr paralelnými trajektóriami politiky a vedy v danej oblasti ako ich zmysluplnou interakciou.

Začiatok 21. storočia a súčasnosť: Limity medzinárodných režimov a súkromný sektor

Pocit šance, ktorý charakterizoval globálnu environmentálnu politiku na začiatku deväťdesiatych rokov, nepretrval. Krajiny sa nespočetne krát stretli ohľadom rokovaní o opatreniach na posilnenie a uskutočnenie medzinárodných režimov, ktoré vytvorili počas summitu v Riu alebo okolo neho, ale v nasledujúcich desaťročiach sa objavilo len málo úspechov. Počet nových zmlúv sa začal znižovať, keďže jednotlivé krajiny neboli schopné nájsť dohodu, ktorá by vyhovovala rozdielnym potrebám rozvinutých a rozvojových krajín, najmä ak otázka životného prostredia prenikla hlbšie do

základných hospodárskych záujmov štátov. Niektorí akademickí pozorovatelia začali hovoriť o „zábranách“ v oblasti správy životného prostredia (napr. Victor, 2011). Kým teória medzinárodných režimov sa rozvíjala – vedci z oblasti medzinárodných vzťahov vyvíjali čoraz sofistikovanejšie analýzy návrhu režimov a ich účinnosti – samotné environmentálne režimy stagnovali.

Zároveň sa pozornosť politických činiteľov a vedcov stále viac zameriava na iné formy globálneho riadenia. Svetový summit o trvalo udržateľnom rozvoji poukazoval na význam partnerstva medzi verejným a súkromným sektorom pri využívaní financovania a odborných znalostí na podporu „zeleného rastu“ (United Nations, 2002). Mimovládne organizácie, súkromné firmy a štáty začali čoraz častejšie spolupracovať na spoločných iniciatívach na riešenie environmentálnych problémov. Napríklad Program malých grantov v rámci Iniciatívy Global Environment Facility poskytuje projektové financovanie mimovládny a komunitným organizáciám na podporu udržateľného rozvoja, so spolurozhodovacou úlohou národných vlád (Andonova, 2010). Iniciatíva Global Reporting Initiative je ďalším príkladom; navrhnutá medzinárodnou mimovládnu organizáciou, po konzultácii so širokou sieťou zainteresovaných strán, poskytuje rámec pre organizácie na vyhodnocovanie a podávanie správ o ich prístupe udržateľnému rozvoju (Brown, 2011, s. 281).

Zmena sa prejavuje aj v iných oblastiach (najmä zdravie, ľudské práva a rôzne aspekty finančnej a obchodnej regulácie) a vedie k rozsiahlej literatúre akademikov v oblasti medzinárodných vzťahov o súkromnej podnikateľskej autorite a iných formách nadnárodného riadenia. Tieto práce skúmajú, ako mimovládne organizácie, firmy a iné subštátne alebo neštátne subjekty a siete tvoria dobrovoľné normy na reguláciu externalít životného prostredia (Vogel, 2008). Veľké množstvo týchto prác sa zameriavalo na lesné hospodárstvo a najmä na označenie Forest Stewardship Council (napr. Cashore, 2002 a Bartley, 2003). Existuje ďalšie rastúce množstvo prác, ktoré sa zameriava na podnikateľskú autoritu a zmenu klímy (Bernstein, 2010 a Green, 2013). Ďalší vedci skúmali okrem iného napríklad súkromné normy o udržateľnej výrobe komodít ako je

káva, čaj, ryby, palmový olej a rôzne organické látky (Fransen, 2011 a Auld, 2014).

Veda v oblasti globálnej environmentálnej politiky reagovala na nárast neštátnych subjektov a rast inštitucionálnej zložitosti. Napriek tomu, že veľká časť týchto prác zostáva na okraji širšieho výskumu medzinárodných vzťahov, reaguje priamo na dianie v environmentálnej politike na globálnej úrovni. Rastúci súbor prác skúma partnerstvá verejného a súkromného sektora a spôsoby, ako si môžu medzinárodné organizácie pomôcť riadiť činnosť medzi mimovládnymi organizáciami a inými neštátnymi subjektmi (Andonova, 2010 a Abbott, 2010).

Ďalším znakom ostatnej dekády v oblasti globálnej environmentálnej politiky je rastúca intenzita medzinárodných súbojov, v ktorých sa medzi zákonmi a režimami navzájom čoraz viac stretávajú rôzne partikulárne záujmy. Toto prekrývanie je najjasnejšie vo vzťahu medzi obchodom a rôznymi environmentálnymi otázkami. Otázky, či voľný obchod môže byť krátený v mene preferencií životného prostredia, sa objavili v niekoľkých sporoch za posledné dve desaťročia (O'Neill, 2009). V nedávnej dobe sa EÚ snažila vyžadovať od letov, ktoré prechádzajú európskym vzdušným priestorom, nákup emisných kvót (Vihma, 2014). Toto extrateritoriálne uplatňovanie práva EÚ takmer vyvolalo obchodnú vojnu, pričom opozičné krajiny tvrdili, že požadovanie nákupu kvót by mohlo predstavovať obmedzenie obchodu.

Otázky životného prostredia sa čoraz častejšie prekrývajú aj s obavami o bezpečnosť. Vedci z oblasti medzinárodných vzťahov boli medzi prvými, ktorí uznali hrozbu, ktorú zmena klímy predstavuje pre národnú bezpečnosť (napr. Busby, 2008). Významná odozva Pentagonu, uvedená v úvode, môže byť príklad toho, ako tradičná autorita vedcov z oblasti medzinárodných vzťahov podporuje dôveryhodnosť politických aktérov, ktorí sa zaoberajú bezpečnostným aspektom globálnej environmentálnej politiky.

Záver

V rámci zhrnutia môžeme povedať, že akademické štúdium globálnej environmentálnej politiky čoraz viac sleduje politickú oblasť.

Tento rastúci význam však nutne nezvýšil postavenie environmentálnej politiky v rámci štúdia medzinárodných vzťahov.

Vedci v oblasti globálnej environmentálnej politiky majú nepopierateľne zmysluplný vplyv na politickú oblasť. Tento vplyv sa dá kategorizovať na interaktívny, kauzálny a difúzny vplyv. Zamerali sme sa na difúzny vplyv a zistili sme, že v priebehu vývoja globálnej environmentálnej politiky naozaj existovala rastúca rezonancia medzi vedcami v tejto oblasti a príslušnou politikou.

Environmentálna politika sa pre test teórie medzinárodných režimov a pre otázky inštitucionálneho dizajnu osvedčila ako vhodná oblasť. Význam vedeckých sietí prinútil vedcov v oblasti, aby si boli vedomí dôležitosti epistemickej komunity. Rastúci výskyt nadnárodných aktérov a nadnárodného riadenia v politike životného prostredia upozornili vedcov v oblasti medzinárodných vzťahov na tieto otázky. Výsledný komplex rôznych nových rovin environmentálnej politiky, ktoré sa objavili v rámci jej vývoja, poskytol silný koncepčný nástroj na aplikáciu do mnohých oblastí svetovej politiky.

Literatúra:

- ABBOTT, K. W., SNIDAL, S.: International Regulation Without International Government: Improving International Organization Performance Through Orchestration. In: *The Review of International Organizations*, roč. 5, č. 3 (2010), s. 315 – 344.
- ANDONOVA, L. B.: Public-Private Partnerships for the Earth: Politics and Patterns of Hybrid Authority in the Multilateral System. In: *Global Environmental Politics*, roč. 10, č. 2 (2010), s. 25 – 53.
- AULD, G.: *Constructing Private Governance: The Rise and Evolution of Forest, Coffee, and Fisheries Certification*. Yale: Yale University Press 2014.
- BARRETT, S.: Self-Enforcing International Environmental Agreements. In: *Oxford Economic Papers* 46. New Series, s. 878 – 894 (1994).
- BARTLEY, T.: *Certifying Forests and Factories: States, Social Movements, and the Rise of Private Regulation in the Apparel and Fo-*

- rest Products Fields. In: *Politics & Society*, roč. 31, č. 3 (2003), s. 433 – 464.
- BERNSTEIN, S., BETSILL, M., HOFFMANN, M., PATERSON, M.: A Tale of Two Copenhagen: Carbon Markets and Climate Governance. In: *Millennium – Journal of International Studies*, roč. 39, č. 1 (2010), s. 161 – 173.
- BETSILL, M. M., CORELL, E.: *NGO Diplomacy: The Influence of Nongovernmental Organizations in International Environmental Negotiations*. Cambridge: MIT Press 2008.
- BREITMEIER, H., Young, O., Zurn, M.: *Analyzing International Environmental Regimes*. Cambridge: MIT Press 2006.
- BROWN, H. S.: *Global Reporting Initiative*. In: *Handbook of transnational governance: Institutions and innovations*. Cambridge: Polity 2011.
- BUSBY, J. W.: Who Cares about the Weather?: Climate Change and U.S. National Security. In: *Security Studies*, roč. 17, č. 3 (2008), s. 468 – 504.
- CARSON, R.: *Silent Spring*. Boston: Houghton Mifflin Company 2002 (Originally Published: September 27, 1962).
- CASHORE, B.: Legitimacy and the Privatization of Environmental Governance: How Non-State Market Driven Systems Gain Rule-Making Authority. In: *Governance*, roč. 15, č. 4 (2002), s. 508 – 529.
- CLAPP, J., DAUVERGNE, P.: *Paths to a Green World: The Political Economy of the Global Environment*, 2nd Edition. Cambridge: MIT Press 2011.
- COMMONER, B.: The Environmental Cost of Economic Growth. In: *Population, resources, and the environment*. Commission on Population Growth and the American Future 1972, s. 339 – 358.
- Development and Environment: Report and working papers of the United Nations Conference on the human environment, Founex, June 4-12, 1971. Paris: Mouton 1972.
- EHRLICH, P. R., HOLDREN J.P.: Impact of Population Growth. In: *Population, resources, and the environment*. Commission on Population Growth and the American Future. Research reports, 3. Washington: Commission on Population Growth and the American Future 1972, s. 365 – 377.
- EHRLICH, P., EHRLICH, A.: *The Population Bomb*. New York: Ballantine Books 1968.
- FRANSEN, L.: Why Do Private Governance Organizations Not Converge? A Political-Institutional Analysis of Transnational Labor Standards Regulation. In: *Governance*, roč. 24, č. 2 (2011), s. 359 – 387.
- GREEN, J. F.: Order out of Chaos: Public and Private Rules for Managing Carbon. In: *Global Environmental Politics*, roč. 13, č. 2 (2013), s. 1 – 25.
- GREEN, J. F.: *The Study and Practice of Global Environmental Politics: Policy Influence through Participation*. Oxford: Oxford University Press 2014, s. 3 – 4.
- HAAS, P., Keohane R. O., Levy M. A.: *Institutions for the earth: sources of effective international environmental protection*. Global environmental accords series. Cambridge: MIT Press 1993.
- HAAS, P.: Do Regimes Matter? Epistemic Communities and Mediterranean Pollution Control. In: *International Organization*, roč. 43, č. 3 (1989), s. 377 – 403.
- HARDIN, G.: The Tragedy of the Commons. In: *Science*, roč. 162, č. 3859 (1968), s. 1243 – 1248.
- HOUGHTON, J.: *Global Warming: The Complete Briefing*. Cambridge: Cambridge University Press 2015.
- KENNAN, G. F.: To Prevent a World Wasteland. In: *Foreign Affairs*, April (1970). Dostupné na internete: <<https://www.foreignaffairs.com/articles/1970-04-01/prevent-world-wasteland>> [20/11/2017].
- KEOHANE, R. O.: The Global Politics of Climate Change: Challenge for Political Science. The 2014 James Madison Lecture. In: *PS: Political Science & Politics*, roč. 48, č. 1 (2015), s. 19.
- KING D., SCHRAG D., DADI Z., YE Q., GHOSH A.: *Climate Change: A Risk Assessment*. Cambridge: Cambridge University Press 2015.
- KRASNER, S. D.: Structural causes and regime consequences: regimes as intervening variables. In: *International Organization*, roč. 39, č. 2 (1982), s. 185 – 205.

- MALTHUS, T.: *An Essay on the Principle of Population*. London: Penguin Classics 1983.
- MEADOWS, D. H.: *The Limits to Growth: A Report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind*. New York: Universe Books 1972.
- MEAKIN, S.: *The Rio Earth Summit: Summary of the United Nations Conference on Environment and Development*. Ottawa: Library of Parliament 1992.
- MITCHELL, R. B.: *International Environment*. In: *Handbook of international relations*. London: Sage 2002, s. 500 – 516.
- MITCHELL, R. B.: *International Environmental Agreements: A Survey of Their Features, Formation, and Effects*. In: *Annual Review of Environment and Resources*, roč. 28, č. 1 (2003), s. 429 – 461.
- MITCHELL, R. B.: *Regime Design Matters: Intentional Oil Pollution and Treaty Compliance*. In: *International Organization*, roč. 48, č. 3 (1994), s. 452 – 458.
- O'NEILL, K.: *The Environment and International Relations*. Cambridge: Cambridge University Press 2009.
- PIRAGES, D.: *Scarcity and International Politics: An Introduction*. In: *International Studies Quarterly*, roč. 21, č. 4 (1977), s. 563 – 567.
- Report of the United Nations Conference on the Human Environment: Held at Stockholm, 5-16 June 1972. New York: United Nations 1972.
- UN General Assembly: *International cooperation in the field of the environment*. New York: UN General Assembly 1983. Dostupné na internete: <<http://www.refworld.org/type,RESOLUTION,UNGA,,3b00f0143c,0.html>> [20/11/2017].
- United Nations: *Report of the World Summit on Sustainable Development: Johannesburg, South Africa, 26 August – 4 September 2002*. New York: United Nations 2002.
- US Department of Defense: *Conference of Defense Ministers of the Americas 2014*, Dostupné na internete: <<https://www.defense.gov/News/Speeches/Speech-View/Article/605617/>> [20/11/2017].
- VICTOR, D. G., COBEN L. A.: *A Herd Mentality in the Design of International Environmental Agreements?* In: *Global Environmental Politics*, roč. 5, č. 1 (2005), s. 24 – 57.
- VICTOR, D. G.: *Global Warming Gridlock: Creating More Effective Strategies for Protecting the Planet*. Cambridge: Cambridge University Press 2011.
- VIHMA, A., ASSELT, H.: *The Conflict over Aviation Emissions: A Case of Retreating EU Leadership?* In: *FIIA Briefing Paper*, roč. 150, February (2014).
- VOGEL, D.: *Private Global Business Regulation*. In: *Annual Review of Political Science*, roč. 11 (2008), s. 261 – 282.
- World Bank Group: *Population growth 2016*, Dostupné na internete: <<https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.GROW>> [20/11/2017].
- World Commission on Environment and Development: *Our common future*. Oxford: Oxford University Press 1987. Dostupné na internete: <www.un-documents.net/our-common-future.pdf> [20/11/2017].
- YOUNG, O. R.: *The politics of international regime formation: managing natural resources and the environment*. In: *International Organization*, roč. 43, č. 3 (1989), s. 349 – 375.

СВОБОДА ТВОРЧОСТІ У ПОГЛЯДАХ МАРТІНА ГАЙДЕГГЕРА

IRINA OSTAPETS

Department of Philosophy
Faculty of Social Sciences
Uzhhorod National University
Uzhhorod
Ukraine
Email: yu.ostapets@gmail.com

Abstract:

The article reviews the freedom of oeuvre issue in the teaching of M. Heidegger, in particular according to his understanding of notions of tradition, free thinking, creative digestion, just and false, et cetera. Subjects of analysis include the philosopher's approach to definition of being and matter, subjectivity and objectivity, and their relation with freedom of oeuvre.

Keywords:

Freedom, Tradition, Culture, Oeuvre, Human, Society, Existentialism, Mind, Being.

Актуальність дослідження. М.Гайдеггер – засновник екзистенціалізму, один із провідних філософів сучасності. Його ідеї мають вагомий вплив не тільки на філософів, а й на істориків, науковців, митців.

Про великий інтерес до проблеми свободи творчості сьогодні свідчить велика кількість наукових статей, монографій, де ця проблема досліджується. Водночас увесь

зміст цих пошуків можна звести до головної філософської проблеми: хто є людина та яке її місце в структурі буття і світу? Незважаючи на велику кількість знань про людину, проблема залишається, і стає навіть більшою, ніж у попередні епохи. Такий стан речей, безперечно, можна вважати кризою як у розумінні самої людини, її суті, свободи творчості, так і культури в цілому.

Проблема свободи творчості у М. Гайдеггера пов'язана, передусім, із виявленням джерел, які унеможливають таку свободу. Як основу філософ розглядає конфлікт особи і суспільства. Коли і за яких обставин «традиція» (суспільні цінності, інтереси) перетворюється на фактор стримування, пригнічення творчої ініціативи і свободи людини?

Його ідеї мають методологічний і певною мірою програмний характер, що може змінити ситуацію, яка існує сьогодні в світі, науці, культурі. Звернення до творчого доробку М. Гайдеггера, глибоке осмислення його ідей як ніколи актуальним у світлі викликів сьогодення. Бо, на глибоке переконання філософа, «людина – це отвір

у бутті», її існування особливе, екзистенційне, творче, і саме в цьому вияв її свободи.

Мета статті – дослідити проблему свободи творчості в екзистенціалізмі. Відповідно до мети автор ставить **завдання** проаналізувати ідею свободи творчості у філософії М. Гайдеггера, засновника німецького екзистенціалізму.

Як відомо, філософія зображає людину свідомою, вільною, творчою особистістю, відповідальною перед собою і світом. «Вступаючи (за допомогою свого духу, свідомості) в контакт зі світом можливостей, людина «вириває» себе з дурної нескінченності причинного ряду, – зазначає І. Бичко, – і тим самим людина дістає можливість вибирати, тобто набуває унікальної здатності починати причинний ряд. Інакше кажучи, людина виявляється істотою не тільки детермінованою, залежною, підлеглою і підневільною (подібно до речей і предметів навколишнього світу), а й детермінуючою, пануючою, вільною». (Бичко, 1993, с.25).

Людина як центр філософії теоретично і практично зосереджена в історії, її життєвий світ вибудований на принципах свободи й творчості. З огляду на це цікавою видається концепція засновника екзистенціалізму М. Гайдеггера.

Розпочнімо з аналізу питання, що, на перший погляд, далеке від визначеної проблеми – з питання про традиції. На думку вченого, людина завжди схильна дотримуватися традиційного розуміння того чи іншого питання. Перш ніж особа починає свідомо вибирати, вона діє так, як прийнято за традицією. Однак панівна традиція робить те, що передає, таким малодоступним, що радше вона приховує його. Вона передає успадковане як дещо само собою зрозуміле й утруднює доступ до тих споконвічних «джерел», із котрих черпалися традиційні категорії та поняття.

«Традиція настільки позбавляє коренів історичності «буття-свідомості», що останнє рухається вже тільки інтересом до різноманітності можливих типів, напрямів, поглядів у філософії... та намагається під цим інтересом приховати власну безпідставність», – вважає М.Хайдеггер. (Heidegger, 1960, s. 21).

Тут учений наголошує на реальній проблемі – проблемі творчості, яка нерозривно пов'язана з вільним мисленням. Те, що передає традиція і сприймається нами як уже готове, завершене, зрозуміле, що не викликає у нас сумніву, – це, з позиції М.Гайдеггера, ми вважаємо відкритим для себе, чимось само собою зрозумілим. Хоча в дійсності – зовсім навпаки: власне те, що ми вважаємо само собою зрозумілим, є прихованим від нас, оскільки ми сприймаємо його як наявне, не намагаючись усвідомити, звідки воно з'явилося, як створене. І насправді, по-творчому, вільно засвоїти продукти минулої культури – означає знову створити їх, а не лише «ознайомитися з ними, завантаживши свою пам'ять іменами, подіями, «різноманітністю можливих типів» не тільки у філософії, а й у мистецтві, науці тощо.

Проблема творчого осягнення культури, науки, філософії постає у всіх сферах людської діяльності. Однак діяльність і творчість – не абсолютно тотожні процеси. «...Сама діяльність, виявляючи (актуалізуючи) свій потенціал, зумовлює висновок, що вона сама (діяльність) є тією (сутнісно та генетично) безпосередньою основою, з якої виростає творчість. Це дає підставу для висновку: діяльність є загальний, а творчість – всезагальний спосіб буття людства, людей і людини», – зазначає Б. Новіков. (Новиков, 1999, с.5).

Питання творчого засвоєння починаються з проблем суто педагогічних і закінчуються проблемою створення так званої евристичної логіки, тобто логіки відкриття, на відміну від формальної логіки як логіки викладення уже зрозумілого, відкритого.

У сучасній педагогічній практиці вивчення тієї чи іншої проблеми часто полягає не в тому, аби поставити тим, хто навчається, питання, а радше в тому, щоб дати їм відповідь. Завдання навчити мислити підміняється завданням здобути знання. Останнє ж розуміється як сума визначених фактів, методів, концепцій. Унаслідок цього студент або учень має в голові розмаїття поглядів, окрім одного – власного. Питання полягає в тому, як змінити методи освіти, аби вона почала означати вміння мислити, створювати нове,

а не знання того, що створене іншими. Саме цей смисл має теза М. Гайдеггера, що «справжнє пізнання – це не пояснення вже існуючого, а відкриття можливостей, які закладені в існуючому, але ще не реалізовані» (Хайдеггер, 1993, с. 217). Навчитися мислити, за вченим, означає навчитися формулювати питання, а не давати відповідь. Що означає формулювати питання? З позиції М. Гайдеггера – це повернутися до того висхідного пункту, якого дотримувався, наприклад, філософ, концепцію котрого вивчають. Виходячи із будь-якої теорії, творче мислення вільно реалізує одну з можливостей, закладених у висхідному пункті, в питанні, відповіддю на що і є розглядувана концепція, причому такою відповіддю, яка становить реалізацію іншої із численної кількості можливостей. У такий спосіб творче мислення відповідає на те саме питання, але відповідь – уже нова.

Справжня освіта, за М. Гайдеггером, допомагає людині побачити у кожному предметі, що вона вивчає, кожній філософській або науковій концепції відповіді на ті ж питання, які постають перед цією людиною. Сфера знання стає основою формування засобів пізнавальної та творчої діяльності людини. Зрозуміти філософську теорію означає побачити в ній розв'язання тих питань, над котрими працюєш сам. «Учення філософа, який творив багато років тому, виявиться для мене живим лише тоді, коли я переконуюся, що в ньому шукали реалізації мої власні можливості. Тому справжній мислитель не буде займатися класифікацією шкіл і течій, оскільки для нього існує лише одна концепція – власна». (Heidegger, 1960, s. 225). Ось у цьому й полягає раціональний сенс історико-філософського методу «повторення» М. Гайдеггера.

Для людини, що має справу з артефактами культурної творчості минулих поколінь (а свій феноменологічний метод – «герменевтику» М. Гайдеггер застосовує лише до цієї сфери), істинне те, можливості чого їй відкриті, й хибне те, що становить уже закінчене, повністю об'єктивоване – «оголену річ». Філософ наголошує: «Питання, які постають переді мною, відкриті мені, це – істинне; все, стосовно чого у мене питань

не виникає, бо я вже маю кимось дану відповідь, яка, ставши «традицією», перетворилася на дещо само собою зрозуміле, – все це хибне. (Heidegger, 1960, s. 270). Традиція чи то в науці, у філософії, чи у сфері моралі перетворює все на само собою зрозуміле. Вона завжди дає стереотипні, стандартні відповіді на питання, на які кожна людина має відповісти сама (й у цьому полягає свобода її творчості). Традиція все робить зрозумілим, і в такий спосіб, за М. Гайдеггером, і є «прихованим», тобто хибним. Те, що зрозуміле всім, незрозуміле нікому окремо; те, що загальнодоступне, не може бути особистим внутрішнім надбанням у справжньому сенсі цього слова, адже це не те, що може бути створене лише самою людиною, тобто реалізацією її власних можливостей.

У цьому ж зв'язку виникає проблема, яку М. Гайдеггер визначив як основну, – проблема *Man*. З огляду на тему нашої статті, *Man* – це і є традиція, стандартна для всіх людей відповідь, що заперечує, згідно з М. Гайдеггером, свободу творчості. *Man* – суспільна думка, яка нав'язує людині визначену поведінку й унеможливує індивідуальну творчість. *Man* – загальноприйняті погляди у мистецтві, науці, філософії. Окрім того, вчений стверджує, щовласне наукова вимога загальнозначущості, без чогої не уявляється наукове мислення, також має своїм джерелом *Man*.

Нагадаємо з історії: як засвідчує філософський доробок Платона, Лейбніца, Гегеля, творчий зміст мислення, його вільна активність, пояснюється відривом від матеріального. «...Дух вільно проходить крізь несамотійне стосовно нього матеріальне, переходить через межі цього свого іншого, – зазначає Г. Гегель, – не дозволяючи вважати його істинно реальним, а ідеалізує його і зводить до чогось опосередкованого». (Гегель, 1975, с. 50]. Йдеться про те, що мислення потрібно сприймати не як усталений факт, а як історичне явище. Воно становить підсумок історії природи суспільства і людини, отже, у такому сенсі – це втілена історія в її універсальних характеристиках. А творчість мислення і має універсальну природу.

Щодо М. Гайдеггера, то головна методологічна основа його філософії, яка не дає йому змоги вирішити проблему вільної творчості, це суто суб'єктивістське розуміння людини та людського пізнання. У науці й філософії проголошувалось: істинне те, що об'єктивне; натомість М. Гайдеггер вважає істинним суб'єктивне. Наука стверджує: істинне те, що є не лише моїм; учений констатує: істинне те, що тільки моє, особисте; все, позбавлене індивідуальності, все загальнозначуще, яке називають об'єктивним, – усе це «приховане», а отже – хибне. Оголошуючи все об'єктивне хибним уже тому, що воно є загальним, мислитель послідовно доходить висновків, котрі випливають із такого тлумачення. Він, наприклад, зазначає: розгляд світу як сукупності даного, наявного, сукупності речей – це наслідок метафізичного підходу до світу, що унеможлиблює свободу творчості. Світ як сукупність сущого, закінченого, зовнішнього для людини та чужого для неї – ось світ природознавства.

Лише до цього світу можна застосовувати природничо-науковий метод пізнання як руху від явища до сутності. За М. Гайдеггером, саме природничо-науковий підхід до світу принципово відкидає творчість. Таким чином, він вилучає зі сфери творчої діяльності діяльність у галузі природничих наук як діяльність у сфері «сущого». Саме в такому тлумаченні стає зрозумілою різниця між «буттям» і «сущим». «Суще» – це предмети і речі зовнішнього світу, сфера об'єктивного, яку називають «навколишнім світом». Цей світ сущого вивчають конкретні науки.

«Буття» – дещо принципово відмінне від «сущого». Воно, згідно з М. Гайдеггером, – істина. Оскільки ж істина, за визначенням філософа, є те, що «відкрите», то буття «відкрите людині», натомість суще завжди «приховане» від неї. У термінології М. Гайдеггера буття «відкрите» – ніколи не завершене, не закінчене, постає як питання, а не як відповідь, як можливість, а не дійсність, тобто становить об'єкт творчості. «Суще» – те, що остаточно об'єктивоване, може стати загальнозначущим і постає у формі сутності. «Буття» – те, чого ніколи не можна об'єктивувати до кінця, що є глибоко

особистим і постає як існування. Атрибутом сущого є простір, тобто сама форма зовнішнього, атрибутом буття – час як форма внутрішнього. Отже, на питання М. Гайдеггера про смисл буття відповідь має полягати в тому, що смислом буття є час. Ця відповідь передбачається у вченого самою назвою його книги – «Час і буття». (Хайдеггер 1993).

Філософія, яка розуміє буття за аналогією зі сущим, проголошується М. Гайдеггером метафізикою. Така, на його думку, вся філософія, починаючи вже з Платона. Метафізична філософія, стверджує вчений, принципово не здатна обґрунтувати вільну людську творчість. Для метафізики пізнання – це пояснення існуючого та виклад зрозумілого, а не творення нового. Збагнути сутність творчості не можна виходячи з поняття людини як розумної істоти. Творчість – процес ірраціональний, що має основу не в розумі людини, а в її екзистенції. Вільний творчий акт суб'єктивний, пояснення – об'єктивне. Творчий акт постає із можливого, пояснення – з дійсного. Основа творчості – суб'єкт, основа пояснення – об'єкт.

Такий погляд М. Гайдеггера розвиває і О. Шпенглер: «Пізнання природи можна навчитися, але знавцем історії можна лише народитися... Керуючись почуттям, він зразу ж одним поглядом розуміє...те, чого не можна навчитися... Розкладати, визначати, упорядковувати, розподіляти на причину і дію, – все це можна відпрацювати...Це – робота, а те, інше – творчість» (Шпенглер, 1998, с. 43).

За духом О. Шпенглера найближчий до М. Гайдеггера, в якого також простежуємо протиставлення природознавства й історії, раціонального і творчого. Але М. Гайдеггер, оголошуючи джерелом вільної творчості особистість, котру розуміє ірраціонально, а основою творчості – суб'єктивне свавілля, приходить до того, що, як уже зазначалось, називає наукову діяльність – одну з найширших сфер застосування вільної творчої думки – такою, що відкидає будь-яку творчість.

Однак, попри суперечливі погляди М. Гайдеггера, його вчення привертає увагу багатьох сучасних дослідників. Адже в процесі здійснення свого задуму – створення

нового, неметафізичного методу мислення, феноменології – він від безпосередньо гносеологічних питань переходить до проблеми свободи і творчості, до розгляду суті культури та людської історії.

Висновки. Питання свободи творчості у М.Гайдеггера постає і вирішується таким чином, що заперечує розуміння ідеї «свободи» через співвідношення із «необхідністю». Людина втратила віру в прогрес, науку, цінності, сформовані на засадах «розуму історії». Засоби досягнення свободи пізнання та розум вичерпали свою значущість, перетворивши людину в об'єкт, а не суб'єкт дії. Саме тому, на думку філософа, людина втратила «справжність».

Зміна принципу сприйняття власного «Я» і речей через звернення до самої себе і полягає, на думку філософа, в новому творчому способі існування людини, який автор, на відміну від «теоретичного» і «практичного», називає «екзистенційним». Це новий шлях, з якого починається існування особистості і свобода творчості.

Literature:

- BYCHKO, I.: Human measurability of Philosophy's Subject. Philosophy. Lecture Course. Lybid', 1993, pp. 16 – 29.
- HEGEL, G.: Philosophy of Nature. In: G. Hegel: Encyclopedia of Philosophical Studies, Thought, roč. 2, 1975, 695 p.
- HEIDEGGER, M.: Being and Time. Tübingen, 1960. 235 p.
- HEIDEGGER, M.: Being and Time: Articles and Speeches. Republic, 1993, pp. 220 – 250.
- NOVIKOV, B.: Oeuvre and Problem of Truth. Humanistic realities of truth. Humanologic philosophical readings SPUD. Drohobych: Dimension, 1999, pp. 4 – 15.
- SPENGLER, O.: The Decline of the West: Perspectives of World History. Thought, vol. 1, 1998, pp. 110 – 115.

SÚČASNÝ KOMPARATÍVNY VÝSKUM CEZHHRANIČNEJ SPOLUPRÁCE NA VONKAJŠÍCH HRANICIACH EÚ

NATALIYA MARADYK

Department of Political Science and Public Administration
Faculty of Social Sciences
Uzhhorod National University
Uzhhorod
Ukraine
Email: maradyknataliya@gmail.com

Inštitút politológie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity sa podieľal a momentálne sa podieľa na viacerých vedecko-výskumných projektoch, ktorých leitmotívom je problematika cezhraničnej spolupráce alebo výskum hraníc. Je preto prirodzené, že súčasťou výsledkov bádateľského úsilia bývajú aj odborné publikácie, majúce za cieľ oboznámiť študentov s predmetnou tematikou a napomôcť im lepšie sa v nej zorientovať. S potešením konštatujem, že okrem iných vydaných vysokokvalitných akademických textov tohto pracoviska s rovnakým zameraním, sa mi do rúk dostal tento aktuálny učebný text: Lačný, M. – Cirner, M. (2017) *Súčasný komparatívny výskum cezhraničnej spolupráce na vonkajších hraniciach EÚ*. Prešov: Prešovská univerzita. ISBN 978-80-555-1893-0. Tento učebný text približujúci metodológiu a zistenia súčasného komparatívneho výskumu meniaceho sa charakteru vonkajších hraníc EÚ predstavuje veľmi vítaný autorský počin, ktorý zaplní medzeru v študijnej literatúre a zároveň poslúži aj ako odborný text, ktorý môžu využiť nie iba študenti Inštitútu politológie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity, ale aj študenti iných fakúlt slovenských i ukrajinských vysokých škôl, ako aj odborníci

a samosprávni praktici v oblasti cezhraničnej spolupráce.

Okrem praktického využitia učebného textu v pedagogickom procese možno počítať i s tým, že sa zároveň vo všeobecnosti stane cenným príspevkom do sukcesívne sa rozrastajúcej spisby o cezhraničnej spolupráci a výskume hraníc. Dôvodov je hneď niekoľko: Relevancia, originalita a upriamenie pozornosti na aplikovaný výskum. Samozrejme, nejde o prvý kvalifikovaný výstup v danej oblasti, ale celkové uchopenie témy je osobité, keďže sa venuje popisu špecifických záležitostí, napríklad tretia kapitola ozrejmjuje cezhraničnú spoluprácu a cezhraničné podnikanie prostredníctvom objasnenia metodológie projektu CBCED a jeho kľúčových výsledkov. V štvrtej kapitole študenti a odborná verejnosť získajú návod na to, akým spôsobom môžu analyzovať regionálny rozvoj v prihraničných regiónoch. Prehľadne spracované informácie v druhej kapitole o najdôležitejších výskumoch hraníc a cezhraničnej spolupráce v EÚ z nedávneho obdobia, sú cennou inštrukciou nielen pre študentov, ale pre každého, kto sa zaoberá výskumom hraníc alebo cezhraničnou spoluprácou. Syntetická práca naberá na význame či osobitosti

najmä zásluhou teoretickej časti v prvej kapitole, kde je načrtnuté ideové ponímanie cezhraničnej spolupráce v EÚ na základe zosumarizovaných pohľadov osnovných teoretikov zaoberajúcich sa niekoľkokrát spomínaným objektom skúmania. Z toho pohľadu sa javí byť učebný text uceleným, fundovaným a viacsťranne použiteľným materiálom, ktorý je navyše zrozumiteľný i pre laického čitateľa. Preto by si mal nájsť svoje miesto v akademickom prostredí a perspektívne sa stať mostom medzi pedagógmi a študentmi, ale i pozitívne vníma-

nou odbornou prácou prehľadového typu, ktorá môže kohokoľvek oboznámiť s tým, čo spadá pod označenie výskum hraníc alebo cezhraničná spolupráca. Pozitívne možno hodnotiť nie iba štruktúru textu, jeho obsahovú stránku a odbornú úroveň, ale aj didaktické členenie textu (ciele jednotlivých kapitol, zhrnutia, kľúčové pojmy, kontrolné úlohy, terminologické penzum, časový rámec jednotlivých tém, a pod.).

SVET MENOM HRANICA

ANNA POLAČKOVÁ – ONDREJ MARCHEVSKÝ

Institute of Political Sciences
Faculty of Arts
University of Prešov
Slovak Republic
Email: anna.polackova@unipo.sk
ondrej.marchevsky@unipo.sk

V životoch niektorých z nás sa stáva pojem hranica priam bezobsažný. Sprostredkované sa s hranicou kontaktujeme prostredníctvom médií a len ignorant si nevšimol migračnú krízu, ktorou je Európa v ostatnom období nadmerne skúšaná. Práve v tomto kontexte sa pojem hranica a jej ochrana skloňuje zrejme najčastejšie. V našej blízkosti existuje hranica, ktorá je istým mikrosvetom so svojimi vlastnými pravidlami, životom, hierarchiou či temperamentom a je časťou nášho obyvateľstva konfrontovaná deň čo deň. Ide o svet na slovensko-ukrajinskom (po)hraničí. Tu sme mali možnosť v rámci projektu stráviť istý čas ako nezaujatí, no prostredím pohľadu pozorovateľa. Videli sme životné tempo hranice v jej blízkom okolí, aj v tých najkontaktnejších bodoch. V rámci pracovného tímu sme pokryli všetky hraničné priechody SK – UA, pre peších i motorové vozidlá. My dvaja sme sa vrhli na ten najväčší a najfrekvencovanejší: Vyšné Nemecké – Užhorod. Našou hlavnou úlohou bol výskum zameraný na to, ako je hranica a hraničný priechod vnímaný obyvateľmi prihraničných obcí, pasažiermi a zaujímal nás aj pohľad tých, ktorí na hranici pracujú. Realizovaným výskumom sme chceli prispieť k zlepšeniu fungovania hranice a jej priechodov.

Názory prvej, početnejšej, skupiny sme získavali prostredníctvom prieskumu realizovaného formou anonymného dotazníka, ktorého vyplňanie bolo neraz doplnené rozprávaním o zážitkoch a dojmach, milých aj tých nepríjemných. S druhou, dôležitou vzorkou sme sa mali možnosť pohovárať v rámci osobných stretnutí počas služby. Stretnutia sa konali individuálne, bez prítomnosti iných príslušníkov zboru a priamych nadriadených, čo nám umožnilo otvorenú a aj kritickú konštruktívnu diskusiu. Názory a skúsenosti spoza volantů alebo z policajných „boxov“, či naše vlastné postrehy nám pomohli pochopiť fungovanie tohto špecifického priestoru, jeho význam, postavenie v ochrane Schengenskej hranice. Práve pohľady z oboch strán nám umožnili porozumieť nevyhnutnosť istých úkonov, ktoré sa jednostranne zdali byť produktom skostnatej a neefektívnej procedúry hraničného vybavovacieho procesu pasažierov.

Vodiči a posádky dopravných prostriedkov, dvojkoľosových miláčikov s dokonale vylešteným chrómovaním, ale aj štvorkolesových tátošov tak nových aj tých na hranici technickej spôsobilosti, dodávok a autobusov boli našimi spoločníkmi počas dní, strávených na hranici. Boli pre nás dôležitým mienkotvorným elementom, ktorý je bohatý na rôzne skúsenosti,

prevažne však negatívnymi. V menšej miere, no predsa prítomné, boli aj hodnotenia pozitívne.

Prirodzenou ľudskou vlastnosťou je porovnávať, a to sa deje aj na hranici a hraničnom priechode medzi Ukrajinou a Slovenskom. V priestore medzi krajinami, ktoré sú si v istom zmysle blízke, no zároveň aj podstatne rozdielne. „*Len sa pozrite tu a tam, ako tie budovy vyzerajú. Tu moderná budova, hodná vstupu do Európskej únie a tam stavenisko s príslušným kontajnerovým mestečkom, hodné ...*“. Netreba príliš povzbudzovať našu predstavivosť vo výbere šťavnatého výrazu, ktorý vyšiel z úst ukrajinského cestujúceho na margo ukrajinskej časti hranice. Táto parafráza samozrejme neodzrkadľuje jasný a už vôbec nie väčšinový názor, je epizodická, absolútne subjektívna a porovnáva.

Zaujímavé je to, že niektorí ľudia dokážu oceniť a reflektovať náročnosť práce službukonajúcich príslušníkov. Tieto postrehy sa objavovali tak u slovenských cestujúcich, ako aj u tých z Ukrajiny. Podarilo sa nám zistiť, že tie najväčšie slová pochopenia a neraz aj obdivu pochádzajú hlavne z radov vyslúžilcov z hranice.

Na procedúre realizovanej na slovenskej časti hraničného priechodu Vyšné Nemecké – Užhorod viacerí oceňovali jej prehľadnosť a osobitne fakt, že službukonajúci príslušníci polície, ale aj colníci pristupujú priamo k vozidlám. Na ukrajinskej strane si to musia poctivo „obehať“ sami. Je potrebné povedať, že pre nezorientovaného „bežca“ je to neľahký prekážkový beh v prostredí, ktoré je ešte aj samo o sebe mierne stresujúce. Keďže hraničný priechod sme mali možnosť vidieť aj počas náporu cestujúcich v posledný víkend mesiaca august, s vďakou a obdivom bolo hodnotené aj to, že formálne procedúry majú aj svoj ľudský – humánny rozmer. Ten sa prejavoval predovšetkým v tom, že posádky vozidiel s dieťaťom do jedného roka života boli v kolóne posúvané na prednostné odbavenie, a to aj s použitím jazdného pruhu pre diplomatické vozidlá.

Ak je reč o vodičoch a pasažieroch nemožno nespomenúť „hraničných-poblúdcov“. Jav denne-denne prítomný na hranici prejavujúci sa nasrdeným, ale aj rozpačitým pohľadom na kolóny, kontroly, sprevádzaný horekovaním

nad funkčnosťou voľného pohybu osôb v rámci EÚ. Oddaní vernému druhovi na ceste do Maďarska – GPS navigácii s prednastavenou najkratšou trasou – sa akosi nechtiac ocitali na Schengenskej hranici, kde už taká voľnosť nie je. Osobnou katastrofou pre posádky bolo to, keď tento fakt zistili až po niekoľkých hodinách čakania a aj to náhodne, cestou na toaletu. No takto to niekedy skrátka vyzerá, keď sa bezbreho spoliehame na technológie a ich továrenské prednastavenia v podaní *user-friendly*.

„Musím Vám povedať, colník sa k mojej manželke správal veľmi hrubo,“ vraví s plnou vážnosťou, litovský príslušník pohraničnej stráže vo výslužbe, milý a distingvovaný šedivý pán. Túto poznámku, so značne rozhorčeným výrazom, doplnil bezprostredne po colnej kontrole, tesne pred opustením hraničného priechodu. Ako znalec daného prostredia až do tohto momentu referoval veľmi pochvalne o práci policajtov a colníkov, vedel sa totiž veľmi dobre vžiť do ich situácie.

S mimoriadne závažnými hodnoteniami cestujúcich, ktoré vypovedali o nevhodných praktikách službukonajúcich príslušníkov, sme sa stretávali, žiaľ, pomerne často. Dostali sa k nám aj veľmi emotívne výpovede o ich zaujatosti voči cudzincom, hlavne občanom Ukrajiny. Našej pozornosti taktiež neunikli neprístojné paušalizujúce a miestami až ponižujúce poznámky samotných policajtov a colníkov, ktoré nepoukazovali na skutkový stav problému, lež pôvod problému spájali s pôvodom cestujúcich. Skúsenosti vo fachu a „čuch“ na ľudí sú isto dôležité, no netreba zabúdať na to, že jednáme s ľudskými bytosťami, ktoré majú svoju dôstojnosť. Sami sme boli svedkami nekorektného správania, ktoré v sebe snúbilo takúto skúsenosť a únavu v náročnej práci – službe. Neraz nás zarazilo priam mechanické správanie sa policajtov a colníkov, sprevádzané absenciou elementárnej slušnosti, pripomínajúce skôr sled povelov a príkazov než ľudskú komunikáciu: „*Vystúp si!; Čo čakáš, posuň sa dopredu!*“

Samozrejme, stretli sme sa aj s menej závažnými, no často sa vyskytujúcimi problémami cestujúcich. Napríklad nedostatočné označenie toaliet na vstupe do Schengenského priestoru spôsobovalo nevhodné, miestami až komické pobežovanie cestujúcich sem a tam, nechcené

návštevy toaliet prislúchajúcich opačnému pohliaviu a niekedy aj pobežovanie po miestach, kde by sa pasažieri pohybovať nemali.

Nedokážeme sa zbaviť pocitu, že niektorí príslušníci zabúdajú pod náporom povinností a namáhavosti ich práce, že to, čo vykonávajú, k čomu sa zaviazali prisahou, nie je len platená práca, ale služba ako špecifická ľudská činnosť. Služba v sebe nesie rozmer povinnosti, zodpovednosti ale aj honoru, ktorý uniforma stelesňuje a navonok reprezentuje.

Rozhovory s policajtmi a colníkmi, chvíle pracovné ale aj tie oddychu nám poskytli skutočne veľa hodnotných informácií i pohľad na ich život z inej, ľudskej stránky. „Ak by som mala čo najstručnejšie opísať prácu policajta u nás vo Vyšnom, tak poviem, že sú to galeje!“, rázne poznamenáva policajтка utierajúc si pot z čela po šiestich hodinách služby v páľave augustového poludnia. Táto poznámka, so značnou mierou expresívnosti vyjadruje názor, s ktorým sme sa počas našich rozhovorov s príslušníkmi Útvary hraničnej a cudzineckej polície, ktorí vykonávali službu na hraničnom priechode Vyšné Nemecké – Užhorod, stretávali pomerne často.

Permanentný nápor vozidiel, výfukové plyny kumulované v priestore, kde prebieha proces hraničnej a colnej kontroly, psychické vypätie a dvanásťhodinová pracovná doba počas jednej zmeny, to sú niektoré dôležité momenty, ktoré nepridávajú na odhodlaní policajtom a ani colníkom. To sa bezprostredne prejavuje aj na trvalom personálnom podstave na tomto hraničnom priechode, a ktorý priamo ovplyvňuje prácu a chod každej zmeny.

Osobitou (de)motivačnou okolnosťou je pohľad na nekonečný pestrofarebný rad vozidiel. Ten môže romantikovi a umeleckej duši evokovať gaudiiovské mozaikové línie lemujúce Barcelonu, no z pohľadu policajta a colníka pestrofarebného hada z nočnej mory.

Rozhovory, ktoré sme mali možnosť viesť, boli pre nás zdrojom množstva hodnotných informácií pre pochopenie toho, ako proces kontroly vyzerá a prečo musí trvať tak dlho. Tak ako aj v iných oblastiach našej činnosti, aj proces kontroly na hranici je závislý od informačno-technických zariadení, ktoré umožňujú komunikáciu, kontrolu pasažierov, preverovanie platnosti a pôvodu cestovných dokladov. Na dĺžke čakacej doby sa zvykne podpisovať aj faktor zlyhaní a nečinnosti týchto zariadení.

Veľmi nás prekvapilo, že jednou zo zásadných vecí, ktoré sa sprostredkovane podpisujú na výkone hraničnej kontroly sú stoličky v boxoch. Ich zlý stav sa podľa slov jednotlivých príslušníkov podpisuje na únave, na bolesti nôh a chrbtice. Nikdy by nám nenapadlo, aký vplyv na priebeh hraničnej kontroly môže mať taká stolička, a to nehovoríme aké ťažké je dostať novú pred tým, ako sa rozpadne pod zadkom.

Naša snaha preniknúť do kontextu hranice aj zo strany kontrolných boxov nás prirodzene viedla k otázkam o motivácii a dôvodoch služby na hranici. Asi nebude prekvapujúcim to, že odpoveď väčšiny opýtaných je identická s tou, ktorú formuluje Kurt Russel v kultovej snímke Vanilla Sky: PENIAZE! V jednom z najchudobnejších regiónov Slovenska je služba u polície priam sociálnym a ekonomickým ternom. Dokážeme si to predstaviť: najkrajšia SMS-ka doručená vždy v ten istý deň každého mesiaca.

Je zaujímavé, že peniaze sú práve vo „Vyšnom“ aj najväčším demotivačným faktorom, ktorý podľa opýtaných najvýraznejšie vplýva na personálny „prievan“ v radoch službukonajúcich príslušníkov. Problémom je systém odmien a finančného hodnotenia, ktorý absolútne nezohľadňuje jedinečnosť a špecifickosť tohto hraničného priechodu a hádže všetkých policajtov do tej istej tabuľky. Použijeme slová opýtaných: „Na Ubli vybaví za jednu zmenu 50 áut, no my na Vyšnom vybavíme rovnaký počet vozidiel v priebehu jednej hodiny“. Vedia o tom všetci, v tejto veci existuje všeobecný súhlas, napriek existencii nástrojov na zmenu aj tak platí, že psy brešú a karavána ide ďalej.

S týmto faktom súvisí ešte jeden moment, ktorý má zásadný vplyv na efektivitu fungovania a riadenia práce na hraničnom priechode. Je ním ľudský prístup a komunikácia, to čo sa podpisuje na atmosfére pracoviska, na atmosfére, ktorú cítia nielen policajti a colníci, ale prenáša sa aj na pasažierov. Často sme sa stretávali s názormi, že z komunikácie medzi nadriadenými a kolegami sa vytráca akýsi ľudský rozmer, vytrácajú sa také slová ako „Ďakujem, to je dobrá práca“. Naopak, slová kritiky ba miestami hany sú vo výbave nadriadených udomácnené až príliš. To nám umožnilo dať si do kontextu a väzby príčina-účinnok aj to, aké neslušné správanie a zaobchádzanie musia strpieť cestujúci. To nie je ospravedlnenie nikoho,

len opäť dôkaz toho, že problém z oboch strán môže vyzeráť inak a vzájomne sa dopĺňať.

Peniaze a hranica majú ešte jedného spoločného menovateľa. Zisk, sociálne istoty, pocit krivdy a nedocenenia, lákadlo „prilepšenia si“, to všetko v sebe spája fenomén korupcie a dobre si to uvedomujú všetci, ktorí vo svete menom hranica existujú a snažia sa (pre)žiť.

Ako sme uviedli, okrem službukonajúcich policajtov, colníkov a samotných cestujúcich, s ktorými sme prichádzali do kontaktu, kolorit „sveta menom hranica“ dotvárali aj názory bežných obyvateľov z oboch strán hranice.

„Domáci“ ako ich tiež môžeme nazvať, uvažujú o hranici v dvoch rovinách. Na jednej strane predstavuje hranica priestor ohraničený plotom, ktorý je chránený, kontrolovaný a strážený. V tomto zmysle je intenzívnejšie vnímaná ako deliaca čiara všetkými domácimi po oboch stranách hranice. Je to ten rozdiel, ktorý je zjavný aj všetkým tým, ktorí o hranici len počujú alebo sa s ňou občasne konfrontujú.

Iným rozmerom je hranica v hlave, hranica medzi „oni“ a „my“. Zdá sa, že u miestnych je oveľa menej prítomná ako u nás, u občasných návštevníkov. Miestni, žijúci dlhé roky v pohraničí, majú menšiu tendenciu robiť zásadné rozdiely medzi my a oni. Je to asi preto, že silné väzby, historické ale často aj priamo

rodinné či pokrvné, dokážu potierať tento typ hranice. V ich hlavách je prítomné plotom rozdelené my. Príklady tejto povahy vnímania hranice možno zachytiť v rozprávaniach vari všetkých miestnych, ktorí veľmi kvetnato rozprávali o tom, ako si rodiny medzi sebou cez hranicu kričali, kto čo varil, čo kúpili, kto zomrel, narodil sa a pod.

Pre miestnych s podnikavým duchom, niekedy aj s dávkou odvahy ba priam opovážlivosti je existencia hranice tým, čo prispieva ich tvorivým aktivitám. Hranica je pre podnikavcov zdrojom obživy, prežitia, ale aj príležitostného zárobku. Tu majú lepšie to, tu zasa ono. Tu je lacnejší jeden tovar, no na druhej strane je tento iný zasa kvalitnejší, a pokojne si zaň priplatíme, veď je to priam luxus. Takto uvažujú aj tí, o ktorých by sme to možno nepovedali...

Tendencia uspokojiť potreby po luxuse, či snaha ušetriť alebo zbohatnúť má aj svoju temnú stránku. Je ňou pašeráctvo a prevádzanie. Ide o ošemetnú, ba až nebezpečnú tému. Náš kolega na vlastnej koži pochopil, že v tomto priestore ide o jednu z tých, pri ktorej nemusí platiť pravda ľudovej múdrosti: za opýtanie Ti z nosa neodhryznú...

Rubrika Lost in archives je priestorom, ktorý čitateľom sprostredkuje kontakt s fragmentmi prác a prekladmi textov zo vzdialenejšej i menej dávnej minulosti. Priblíži pôvodné myšlienky autorov, ktoré rezonujú v odbornom svete či formujú názorové prúdy a priblíži tiež percepcie aktuálnych problémov v jednotlivých historických obdobiach.

SŁOWACY W SZPONACH WĘGIERSKICH

In: BIESIADA LITERACKA, roč. 51, č. 1 (1901), s. 48 a s. 117 – 118.

LUDWIK STASIAK

Keď vystúpiš na horské sedlo Karpát, kde sa vody oddeľujú mieriac do Popradu, Dunajca i Visly, alebo na juh od Dunajca, stojí pri každom hostinci stĺp s tabuľou, na ktorej je žiarivými farbami vymaľovaný erb Uhorska. Kto vie po uhorsky, dozvie sa z nápisu, pre Indoeurópana zvláštne nefonetického, že tu sa začína maďarská zem. Je potrebné o tom pocestného ubezpečiť, treba mu to nahovoriť, aby tomu uveril; je potrebné vystaviť tabuľu a nápis, lebo tomu odporuje neďaleko stojaca socha, na ktorej číta slová: Bohu v trojici jedinému.

Tá kamenná, idúca spadnúť socha k nám prehovára výraznejšie ako stovky maďarských nápisov, ktoré sú rozlepené po krčmách, obchodoch i obecných úradoch. Vraví, že maďarizmom potreté Uhry sú a navždy zostanú v obrovskej miere krajom nemaďarským. Síce v konštitučnom Uhorsku je možné zakázať slovenské a rusínske nápisy, samozrejme že polícia môže zbúrať zúboženú sochu Krista, avšak pochybujem, či sa dá zo srdca a duše vytrhnúť a odstrániť viera v Boha, v ktorom jedinom dnes leží nádej slovenského ľudu.

Idúc do starodávneho Bardejova (Bardyo-wa), aby som si prehliadol v ňom nahromade-

né umelecké pamiatky a historické dokumenty, zašiel som prv do kúpeľného ústavu vzdialeného niekoľko kilometrov od spomínaného mesta. Je to liečebňa známa už storočia a slávna v celom Uhorsku silnou železitou alkalicko-slanou šťavou.

Na tabuli z roku 1789 čítam: *Jessu Augusti regnantis, principe Czartoryskio Najadibus Barthonomic peramato praesente, renovatus.*

Bardejovský ústav je značne rozsiahlejší ako Krynica, hoci mu ale veľa chýba do západoeurópskeho komfortu. Na korzách počuť všade uhorskú, menej často nemeckú reč. Po slovensky ani ukrajinsky tu nehovorí nikto okrem dievčat, ktoré predávajú maliny, lesné jahody a prírodný med. Okrem prevahy maďarského jazyka je tu málo skutočne uhorských typov, ktoré je tak ľahké spoznať vo Viedni, Tryeste alebo v Mníchove. Zavádza to, že jazykom Arpádov hovoria ľudia s výraznými semitskými črtami, ženy zasa, oblečené v atlase a bižutérii, ako vajce vajcu pripomínajú tie varšavské v deň šábesu. V tunajších obchodoch je možné sa dohovoriť po poľsky, zasa majiteľ reštaurácie, v ktorej som sa posilnil spolu so skupinou poľských cestujúcich, zajakávajúc sa, odpove-

dal v slovenskom jazyku. Ak ide o branie peňazí, tak Maďari sami vešajú na kliniec svoju slávnú frázu: „Slovan, to nie je človek“, ale od chvíle, kedy ho je možné zdierať, stáva sa pre Maďara človekom.

Poniže liečebného strediska leží mesto, učená to pokladnica umenia a historických pamiatok. Obzerajúc si tunajší farský kostol a radnicu sa v mysli sama vynára otázka: kde sa z našich miest podeli úžasné triptychy, nádherné obrazy, pamiatky umeleckého priemyslu, ktoré tu stretávame na každom kroku? Odpoveď je na to ľahká. Cez Bardejov sa nepreháňali Švédi, ktorí z varšavského zámku zobrali do Švédska ešte aj podlahu. Horské mesto za panovania Habsburgovcov obišli dejinné otrasy, ktoré prešli cez náš kraj. Tu ma pôvod to, že poľské rezbárske diela z XV. storočia sa nachádzajú viac na Spiši než na zemi poľskej, že práce školy Stvoša (Stwosza) musíme hľadať v Bardejove.

Úžasný farský kostol si nezachoval svoju formu. Reštaurácia, ktorá bola už dielom nášho storočia, ho premenila na nepoznanie, pridávajú nové časti a prístavby, ktoré starú budovu od základu zmenili. Kresba fary zo XVII. storočia, ktorú mám v rukách, dokazuje, že presbytérium, dávnejšie veľmi malé, bolo zbúrané a na jeho mieste vybudovali ďalší rad hlavnej lode a to taký veľký, ako samotná loď.

Malebný vchod od strany radnice sa nedá rozpoznať, ak ho porovnávam s kresbou. Postavilo sa veľa kaplniek a pekných vežičiek, ktoré však nemajú ani historickú ani architektonickú hodnotu.

Vo vnútri kostola sa nachádza niekoľko rezbárskych a maľovaných triptychov, prevažne, ako to priznávajú sami Bardejovčania, z krakovských dielní. Je nereálne opísať či charakterizovať ich v takom krátkom článku, zostane teda pri tvrdení, že nakoľko mŕtva prirodzenosť je v nich skvelá, nakoľko bujnosť fantázie v prenádherných pletencoch zlatých ružíc a gotických ihlíc je niekedy prekvapivá, nakoľko sú sochy skoro všetky slabšie a nevyrovňávajú sa dielam Reimenschneidera, Vischera alebo nášho Stvoša, sú to najpravdepodobnejšie diela krakovských majstrov. Ak ktorýsi vyšiel z dielne Stvoša, tak jeho práca bola dokončená dosť nepodarene, podľa skice majstra Vít (Stvoša- pozn. prekl.).

Mohol by som za dielo Stvoša počítať rezbárske súsošie Boha Otca a Syna Božieho, tak majstrovská je drapéria rukáva, plášťa a dokonca hlava Boha Otca; avšak krátku postavu Ježiša nemohol urobiť taký umelec, akým bol autor „Usnutia Matky Božskej“ (Zasnúcia Matki Boskiej).

Názor, že triptych Narodenia Pána Ježiša je dielom Stvoša, nemá opodstatnený základ, keďže na samotnom oltári sa nenachádza známy monogram, ani akýkoľvek iný znak krakovského rezbára. Nie je na ňom nič z tej charakteristiky, ktorá na prvý pohľad umožňuje rozpoznať nášho majstra. Mimo hrubej práce treba však priznať triptychom umeleckú hodnotu, nápaditosť, hlavne v časti ornamentálnej, ktorá bude výsledkom neskoršej gotiky, a ktorá delikátnosťou fantastických pletencov robí dojem zlatej tkaniny, nie drevenej rezbárskej práce.

Skutočným arcidielom kamenárskeho umenia je vysoké, štíhle sanktuárium z XV. storočia. Nádherná, elegantná kamenná vežička sa týči pod klenutie svätyne, zasa zámok na západku, kutý zo železa, je jednou z najkrajších stredovekých zámočnických prác, aké som mal možnosť vidieť. Aj keď sú lavice stojace pri veľkých dverách trochu ťažkopádne, oplatí sa ich pozrieť: pod gotickou dekoráciou každého kresla je možné vidieť vyrezávané a aj maľované erby Švédska, Čiech, Nórska, Uhorska, Cypru a iných krajín Európy.

Obzerajúc si Bardejov, musím tiež odporučiť pamiatky umiestnené v kostolnej sakristii: sú to veľmi pekné kalichy z XV. storočia, prenádherné svietniky, sviece a taktiež rúcha s náročnými zlatými výšivkami, predstavujúce výjavy z biblickej histórie. So skutočným zármutom sa opúšťajú múry tej svätyne, kde do nás prehovára stredovek živým jazykom svojich výtvorov, ktorej vnútro vidíme dnes po toľkých rokoch v podobe, v akej bolo v XV. a XVI. storočí.

Niekoľko krokov od fary sa nachádza mestská radnica. Hoci ani ornamentálnosťou a štýlom, ani rozmermi nepodobná, pripomína radnicu vo Wroclavi. Každá tehla je v ňom stará, každý ornament nás prenáša na koniec pätnásteho storočia. Drevené dielce, okenice i hlavice stĺpov, to všetko je znamenite zachované a hoci na úctyhodných múroch sú rozlepené nejaké maďarské plagáty, predsa len sta-

rodávne bardejovské námestie s radnicou a farou robí hlboký sympatický dojem. Radnica napríklad v Tarnowe (Poľskom- pozn. prekl.) je umelecky krajšia, avšak mierne obnovená, vybielená a bielou omietkou zamazaná, nerobí taký ušľachtilý dojem, ako bardejovská.

Niekoľko storočí sa zbierali dokumenty a starodávne pamiatky, ktoré sú dnes umiestnené v archíve radnice. Hlavná sála magistrátu je malým múzeom Poľska a Uhorska. Sú tu zriedkavé benátske tlače z roku 1743, benátske poháre s emailovým erbom slovenského hradu, zástavy Tökoliho z roku 1683, množstvo starodávnych katovských mečov, halapartní a cechových symbolov. Veľmi zaujímavý je symbol tunajších garbiarov zo XVII. storočia s reliéfom sv. Petra a Pavla. Vo vynikajúcom stave je zachovaný dokument Vladislava Jagellonského s erbom mesta, maľovaný zlatom, striebrom a purpurou. Nechýbajú tiež pergameny Ľudovíta i nešťastného syna Jagella, ktorý brániac Uhorsko a kresťanstvo padol pri Varne. Originálnym unikátom môže byť list Husitov hroziaci Bardejovčanom požiarom a vyhladením. To je jeho text: Vy zly, a nespravedliwy lude bardyowscy, wyste naszym bratow dali zveszaty, ludu dobrich a nevinnych ... a preto gesti za nich ne položite czeterista solotich (!) do troch nedeli v klastore (?) u mogli u Crakowa, tedy na waszych hordlech ... etc.

Tento dokument je ilustrovaný. Jeho autor nevydarenou rukou narysoval troch visiach Bardejovčanov, šable, puta a iné rozličné mučiace nástroje, aby postrachom prinútili mesto k vyplateniu štyristo zlatých poplatku. Akým právom si českí odštiepenci vybrali kláštor v Mogile pri Krakove za svoj úkryt, nedokážem čitateľovi vysvetliť. Nevedel mi na to odpovedať ani starosta mesta Bardejov, človek mimoriadne úprimný, oboznámený s históriou mesta, ktorý veľmi ochotne pocestným približuje osobitosti radnice. Škoda, že práve tento pán, hoci vie po slovensky, ako mi je známe, udeľuje vysvetlenia ľuďom nerozumejúcim po Maďarsky v Nemčine. Nemusíte sa hanbiť za slovenský jazyk, a možno ani pôvod, pán primátor.

Jazykové a národnostné vzťahy sú v Bardejove, ako všade v Uhorsku, neznesiteľné. Prenasledovanie slovenského živlu je tu od nepamäti. Sú historické dôkazy, že v XIV. a XV.

storočí bolo obyvateľstvo v Bardejove slovenské a Nemci boli v tomto období privandrovalcami, ktorí sa medzi miestnym obyvateľstvom dopracovali k majetku a významu. V nasledujúcich rokoch sa mesto ponemčuje a prijíma vyznanie Luthera. Vďakou za chlieb, ktorý jedli Nemci v pohostinnej krajine, bolo štvanie Poliakov a Slovákov tak dlho, až kráľ Ferdinand I. zakázal slovenskému živlu vstup do mesta. V roku 1530 sa zjavilo privilégium, v ktorom čítame: „ut cives nostri, Polonos et Slavos a (!) ab ingressu morandi et habitandi ... prohibendi habeant potestatem“.

Miesto dávnych nemeckých slovanožercov dnes zabrali maďarskí. Hoci európsky zákon nemôže odobrať komukoľvek právo presídľovať sa, tak o to viac gniavi Slovákov železná ruka maďarská.

Obranou sa stáva geografia Uhorska vzhľadom na prekrúcanie a prerábanie názvov obcí a miest na maďarský jazyk. Tu môžeme spolu so Slovákmí povedať: „a hoci mi srdce puká, chce sa mi smiať“. Skutočne smiech a aj ľútosť sa tisnú, keď okolo Bardejova na prícestných stĺpoch čítam, že obec Pusta Kaplica sa teraz nazýva Pusztá Kapolna, Olšaviec – Orsocz a Mokroluh – Sarpatak. Maďarskí šovinizisti takýmto spôsobom chcú civilizovať slovenský ľud a majú ilúziu, že sa na pni západnej kultúry dajú zaštiepiť zvuky prinesené z mongolského východu. Ak prekrúcanie mien a práv Poznaňského kniežatstva, Dánska a Alsaska je zločinom a barbarstvom, tak tu to je ešte okrem toho aj bláznovstvom.

Nie tadiaľ vedie cesta k rastu a posilneniu malého národa, ktorý sa aj napriek námahe topí v slovanskom mori. Nepomôže ani umelá štatistika, ktorá všetkých Židov, všetkých nevediacich čítať ani písať, Slovákov, nazýva pri všeobecnom súpise: Maďar. Nepomôže ani heraldický úrad, ktorý mení Schwarza Lejzora na Fekete Lajosza.

Ľud slovenský bol doteraz kupovaný pri voľbách peniazmi a pálenkou, nebolo ani jedného figľa, ani jedného prostriedku volebnej korupcie, ktorý by vláda nepoužívala pre svoj úžitok v snahe vytvoriť čisto maďarský parlament, za účelom klamať Európu o osudoch nemaďarských národov v Uhorsku. Slovanov sa utláča na všetkých poliach, vyvršujú sa na tlač a slovenskú publicistiku, aby sa do Európy

nepredral hlas protestu i krik biedneho slovenského ľudu.

Bolo by vhodné napísať osobitnú prácu o tisíckach nevinných ľudí zatváraných do väzenia kvôli obrane národných práv, nazývaných v Uhorsku ústavnou zradou štátu, alebo panslavistickou agitáciou.

Budí sa z ospalosti srdečný slovenský ľud, budí sa národné povedomie, horúca láska materinskej zeme. Čoraz širšie kruhy objíma ozvena piesne:

Ked' len okom pozrem
Po považskom kraju
Nuž mi všetky žilki
V mojom srdci hrajú.
Po považskom svete
Všetko sa ti smeje,
Jako by si chodil
V krajine nadeje.

Je to smiešna ilúzia, že uhorská sila znesie zvuky tej piesne, že je v ľudských silách otupiť niekoľkomiliónový ľud. Žiť on bude s dôverou, pozerajúc sa na neho a opakujúc v svojich slovách prosbu Kristovu: Otce nas, który jsi na niebesich, poswet se imeno Twe, przyjd k nam krolowstwi Twe ...

Melodicky, zvučne a vďačne znejú tieto sväté slová v ústach slovenského dieťaťa, ktoré mi ich vraví.

Poznámka prekladateľa:

Uvedené riadky sú prekladom článku L. Stasiaka *Słowacy w szponach węgierskich*, ktorý vyšiel na pokračovanie v časopise „Biesiada literacka“ v roku 1901. Tento článok sa mi podarilo nájsť v jednej z knižníc (Biblioteka Czartoryskich) Krakova počas mojej študijnej stáže v už spomínanej metropole Malopoľského vojvodstva. Stasiakov článok nesie, ako sa nazdávam, obrovské poslanstvo v ťažkých časoch, a cezhraničný pohľad na život tak slovenského ako aj poľského obyvateľstva.

Ondrej Marchevský